

ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԵՆԸ 21-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ.
ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ
(Երևան, 2024թ., նոյեմբերի 7)

Երևան - 2024

ՀՏԴ 811.19(082)

ԳՄԴ 81.51Գ43

Ա 863

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Ն. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ
Խմբագիր՝ Բ.Գ.Պ. Վ.Լ. Կատվայան

Ա 863 Արևմտահայերենը 21-րդ դարում. Մարտահրավերներ և
հնարավորություններ. Միջազգային գիտաժողովի նյութեր
(Երևան, 2024թ., նոյեմբերի 7). Եր.: -ՀՀ ԳԱԱ ԼԻ հրատ., 2024 -
134 էջ:

Ժողովածուն ընդգրկում է ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտում
2024թ. նոյեմբերի 7-ին կայացած «Արևմտահայերենը 21-րդ դարում.
Մարտահրավերներ և հնարավորություններ» միջազգային գիտա-
ժողովի նյութերը:

Գիտաժողովին առկա և հեռակա ձևաչափով մասնակցում էին
մեր արտերկրյա գործընկերները՝ ներկայացնելով արևմտահայե-
րենի գործառույթները Սփյուռքի տարբեր համայնքներում՝ այդպի-
սով ավելի ընդգրկուն դարձնելով քննարկվող նյութը:

Այն կազմակերպել էին ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարա-
կական գիտությունների բաժանմունքը, ՀՀ ԳԱԱ Ն. Աճառյանի ան-
վան լեզվի ինստիտուտը, Երևանի ՊՀ հայ բանասիրության ֆակուլ-
տետը և Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ:

ՀՏԴ 811.19(082)

ԳՄԴ 81.51Գ43

ISBN 978-9939-970-06-6

© ՀՀ ԳԱԱ Ն. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, 2024

**ԿԱՊԵՐՈՒ ՇԱՐԱՀԻՄԱԿԱՆ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ
ԱՐԵՒՍՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՄԷՋ**

Անի Ֆիշենկճեան

Պ.գ.թ.,

ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառեանի անուան լեզուի ինտիտուտ,
գիտաշխատող
fishenkjianani@gmail.com

Բանալի բառեր.- կապեր, բառիմաստային, ուսուցանել, արեւմտահայերէն, գրաւոր խօսք, շարահիւսութիւն.

Նախաբան

Ժամանակակից հայերէնի շարահիւսական համակարգի, շարահիւսական կապակցութիւններու մէջ կարեւորագոյն նշանակութիւն, դեր եւ արժէք ունին կապերը: Հայերէն լեզուի մասնագիտական աշխատութիւնները ձեւաբանութեան բաժինով յաճախ ուսումնասիրած են Կապը, որպէս չթեքուող խօսքի մաս, եւ գիտականօրէն ներկայացուցած, յատկապէս արեւելահայերէի մէջ, կապերուն առնչուող շարահիւսական օրինաչափութիւններն ու առանձնայատկութիւնները: Իսկ դասագիրքերու հեղինակներու աշխատութիւնները բաւարարուած են բնութագրումով, օրինակներով եւ յատկապէս վարժութիւններով ուսուցանել կապ խօսքի մասին առնչուող մանրամասները:

Մեր յօդուածով փորձ կը կատարենք ուսումնասիրել Արեւմտահայերէնի շարք մը կապերու, բացի խնդրառութենէն, բառիմաստային սխալ գործածութիւնը արեւմտահայերէնի բանաւոր եւ գրաւոր դրսեւորումներուն մէջ՝ ազդուելով արեւելահայերէնի եւ օտար լեզուներու փոխազդեցութենէն:

Շարադրանք

Շուրջ մեկ դարեայ արեւմտահայերէնի քերականութեան նուիրուած առկայ դասագիրքերուն մէջ՝ կապը, որպէս չըբնուող խօսքի մաս հանդէս կու գայ տարբեր եզրոյթներով՝ միայն Նախադրութիւնը¹, միայն յարադրութիւն², արընթերադրութիւն³, Կապ (նախադրութիւն-յետադրութիւն)⁴, յարաբերիչ բառեր, հոլավառու, արընթերադիր⁵ անփոփոխ հոլովառու⁶ խօսքի մաս եւ վերջապէս **ԿԱՊ**: Ան գոյականի կամ դերանունի մը եւ իր բային հետ ունեցած յարաբերութիւնը ցոյց կու տայ: Այլ խօսքով՝ պարագայ ցուցնող այն բառերն են, որոնք գոյականի մը կամ դերանունի հետ կը գործածուին, անոր այս կամ այն պարագան նշանակելու համար⁷. օրինակ՝ ***մինչեւ Զատիկ, դպրոցին մէջ, քեզմէ ցած*** եւ այլն:

Կապերը նիւթական իմաստէ զուրկ, սպասարկու բառեր են. անոնք ստորադաս են շարահիւօրէն, որովհետեւ բայական լրացումը կը կապեն բային, իսկ քերականօրէն ան գերադաս է կապակցուող բառի նկատմամբ եւ կը ստանայ որոշակի հոլովաձեւ: Օրինակ՝ **«Ան տուն վերադարձաւ պատերազմէն ետք»** ինդրառու

1 Այտընեան հայր Արսէն վ., *Քննական քերականութիւն Արդի հայերէն լեզուի*, Վիեննա, 1866, էջ 119: Նոյնի *Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի*, Բ. տպագրութիւն, Վիեննա, 1883, էջ 81: Նաեւ Գագանճեան Յովհաննէս, *Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի*, Ա. եւ Բ. մաս, Կ. Պոլիս, 1910, էջ 84:

2 Մելքոնեան Զարեհ, *Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի*, միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք Դ. Տպագրութիւն, Պէրոյթ, 1973, էջ 123:

3 Մկրտիչեան Մկրտիչ, *Քերականութեան դասեր*, Բ. գիրք, (Նախակրթարանի Ե.-Զ. կարգերուն համար), Հալէպ, 1962, էջ 127:

4 Քիւրքճեան Յարութիւն, *Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի* (Արեւմտահայերէն), (Միջնակարգ բաժնի Բ. տարի), Աթէնք, 1989, 83:

5 Տասնապետեան Եղուարդ, *Քերականութիւն*, Անթիլիաս, 1990, 82:

6 Հոլովառու կը նշանակէ «քովը հոլով առնող. վասնզի նախադրութիւն մը հարկաւ հոլոված բառ մը հետ կուգէ. եւ այս է նախադրութեան մակբայէն ունեցած տարբերութիւնը»: Տե՛ս, Այտընեան հայր Արսէն վ., *Քննական քերականութիւն Արդի հայերէն լեզուի*, Վիեննա, 1866, էջ 119:

7 Այտընեան հայր Արսէն վ., *Քննական քերականութիւն Արդի հայերէն լեզուի*, Վիեննա, 1866, էջ 119: Նաեւ Գագանճեան, 1910, էջ 84:

բառը վերադարձաւ, իսկ կապի խնդիրը՝ պատերազմէն, որ կապուած է գերադաս բառին հետ՝ ետք կապի շնորհիւ:

Հենրիկ Յարութիւնեան «Կառավարումը ժամանակակից հայերէնում» աշխատութեան մէջ կը գրէ. Կառավարում, վարում, խնդրառութիւն շարահիւսական ստորադասական կապակցութեան եղանակ է, ուր լրացումը, այսինքն ստորադաս անդամը, գերադաս անդամի թելադրանքով կը դրուի որեւէ հոլովով կամ կը ձեւաւորուի կապերու միջոցով⁸: Բայց որովհետեւ մեր թեման կապերու բառիմաստային խնդիրներն են, ուստի փորձենք հնարաւորինս ներկայացնել կապերու շարահիւսական կիրառութիւնը արեւմտահայերէնի մէջ: Հայերէնի կապերը քերականական զանազան աշխատութիւններուն մէջ կը բաժնուին երեք տեսակի իսկական, անիսկական, կապական բառեր, կա՛մ երկու իսկական եւ անիսկական կապեր:

Արեւմտահայերէնի մէջ տիրող տեսակէտը երկրորդն է՝ իսկական եւ անիսկական: Սակայն վերջին տարիներուն Չոլաքեանի արեւմտահայերէնի կանոնակարգման Բ. գիրքի մէջ կապերու երկու տեսակներու շարքին կը յիշատակուի նաեւ կապական բառերը⁹: օրինակ՝ **«Երեկոյթի ընթացքին նուիրատուութիւններ եղան»**¹⁰: Այստեղ կապական բառը «Երեկոյթի ընթացքին» բառակապակցութիւնն է: Չոլաքեան «Անդաստան» Գ. գիրքի մէջ կապի մասին խօսելով կը յիշէ.-կապական դարձուածք արտայայտութիւնը. օրինակ՝ «Մեզմէ բացի», որով երկուքը միասին, որպէս մէկ ամբողջութիւն շարահիւսական պաշտօն կ'ունենան: -իսկ կապական բառեր արտայայտութեամբ կը յիշէ **ընթացքին, պարագային, երեսէն, ձեռքով բառերը.** աւելին՝ Չոլաքեան կ'ըսէ որ նոյն բառի տարբեր ձեւերը կրնան եւ՛ր իսկական կապեր եւ կապական բառեր ըլլալ. -իսկական կը համարէ **պատճառաւ, նպատակաւ, ձեռամբ, առթիւ, ի սեր.-**

⁸ Հարությունյան Հ. Ա., *Կառավարումը ժամանակակից հայերէնում*, Ե., 1983, էջ 63:

⁹ Չոլաքեան Յ., *Արեւմտահայերէն (կանոնակարգ եւ խնդիրներ)*, Բ. գիրք, Ե., 2019, էջ 114:

¹⁰ Չոլաքեան Յ., *Արեւմտահայերէն (կանոնակարգ եւ խնդիրներ)*, նշուած աշխատութիւն:

կապական բառեր՝ **պատճառով, նպատակով, ձեռքով, առիթով, սիրոյն:**

Կարօ Առաքելեան կապուղ բառ կը կոչէ ձեւաբանութեան մէջ կապին ընկերակցող բառը, իսկ նոյնը շարահիւսութեան մէջ՝ **կապի խնդիր**¹¹:

Յարութիւն Քիրքճեանի համար կապակցական բառերը «կապեր են կամ կրնան գործածուիլ իբր այդպիսին. կապակցական են **մօտ, պէս, դէպի, շնորհիւ, մինչեւ**» կապերը¹²:

Արմենակ Եղիայեան Կապական խնդրառութեան մասին խօսելով կը նշէ որ «Բայէն ետք խնդրառական ամենամեծ այլազանութիւնը կը գտնենք կապի կիրարկութեան մէջ»: Կապ բառով ան նկատի ունի «ե՛ւ բուն կապերը, ե՛ւ կապական բառերը»¹³: Այսպիսով կը նկատենք, որ հեղինակներու քով տարբեր եզրոյթներ գործածուած են **կապական դարձուածքի, կապական բառի** եւ այլով միջեւ:

Կապերը ըստ արտայայտած յարաբերութեան բնոյթի եւ քերականական իմաստի կ'ըլլան՝ **տարածական, ժամանակային, վերաբերութեան, բացառման, նպատակի, հիմունքի, պատճառի, փոխաբիւնութեան, համապատասխանութեան, բացայայտութեան, ընդդիմութեան եւ հակառակութեան, հակառակ հիմունքի, միասնութեան:**

Ժամանակի սահմափակումի պատճառով մենք մեր յօդուածը կառուցած ենք տարածական այն կապերու գործածութեան վրայ, որոնք ե՛ւ շարահիւսական, ե՛ւ ոճաբանական սխալ արտայայտութեամբ սկսած են տարածուիլ ո՛չ միայն բանաւոր խօսքի մէջ, այլեւ մամուլի եւ արեւմտահայերէնով ստեղծագործողներու քով:

Ինչպէս գիտենք հայերէնի Տարածական կապերէն՝ **մօտ, քով, վրայ, տակ, մէջ. արեւմտահայերէնի մէջ կը գործածուին սեռական**

¹¹ Առաքելեան Կ., *Արդի հայերէնի քերականութիւն*, Գ. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 111:

¹² Քիրքճեան Յարութիւն, *Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի* (Արեւմտահայերէն), նշուած աշխատութիւն, էջ 1989:

¹³ Եղիայեան Արմենակ, *Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղափոսական, ոճաբանական ուղեցոյց*, Պէյրութ-Լիբանան, 2022, էջ 428:

հոլովին հետ եւ վերոնշեալ կապերը կիրառութեան համաձայն կրնան շարահիւսական տարբեր յարաբերութիւններ արտայայտել՝ իր մէջ համատեղելով իմաստային նշանակութիւններ. Վերոնշեալ կապերը ե՛ւ տարածական, ե՛ւ ժամանակային նշանակութեամբ հանդէս կու գան:

Տանք օրինակներ՝

«Մանուկները կ'աղմկէին բակին **մէջ**»: կապ տարածական.

«Ան նստած էր ծառին **վրայ**»: կապ տարածական.

Բայց կայ նաեւ՝ «հակառակորդը յարձակեցաւ իր գոհին **վրայ**»: (անուղղակի ինդիք է) . եւ մման շատ պարագաներ:

Մեր խօսքը իրատեսական դարձնելու նպատակով՝ **խօսինք ՄՕՏ եւ ՔՈՎ կապերու գործածութեան մասին**.

Ուսումնասիրութիւնները ցոյց կու տան որ բանաւոր եւ գրաւոր արեւմտահայերէն խօսքի մէջ մեծ տարածուն գտած է եւ տարբեր իմաստներով դրսեւորուած **ՄՕՏ** կապի գործածութիւնը:

Չոլաքեան անդրադառնալով վերոնշեալ կապերուն. կ'ըսէ, «**Քով** կապը՝ բանի մը կամ մէկու մը որուն հետ, մէջ կամ կողքին ըլլալը ցոյց կու տայ»¹⁴, օրինակ՝ Մանուկը մեծ մօր քով կը մնայ: Իսկ **Մօտ** կապը տարածական մերձաւորութիւն կը ցուցնէ. օրինակ՝ «Ան նստած էր գետին մօտ»¹⁵:

Արմենակ Եղիայեան, Կարօ Առաքելեան եւ Յակոբ Չոլաքեան **ՄՕՏ** կապի առնչութեամբ մտահոգութիւն կը յայտնեն, որ վերջի շրջանին երեւելի դարձած է **Մօտ** կապի կիրառութիւնը այլ կապերու եւ կամ կապական բառերու փոխարէն: Եղիայեան եւ Չոլաքեան կը թելադրեն **ՄՕՏ** կապը փոխարինել **ՔՈՎ** կապով¹⁶. այս փոփոխութեան համաձայն է Կարօ Առաքելեան, բայց ան կը թելադրէ խուսափիլ **մօտ**, **քով** կապերու գործածութենէն եւ՝ «նպարավաճառին մօտ պանիր կայ» եւ կամ «նպարավաճառին քով պատիր կայ» ըսելու

¹⁴ Չոլաքեան Յ., նշուած աշխատութիւն, էջ 117:

¹⁵ Չոլաքեան Յ., նշուած աշխատութիւն, էջ 114:

¹⁶ Չոլաքեան Յ., *նոյն տեղը*:

փոխարեն գործածենք՝ «նպարավաճառը պանիր ունի» արտայայտ-
չաձևեր¹⁷:

Ստորեւ կը ներկայացնենք ՄՕՏ կապի սխալ գործածութեան
բառիմաստային տարբերութիւնները շարահիւսութեան մէջ. օրի-
նակները քաղուած են Եղիայեանէն, Չոլաքեանէն, մամուլէն:

ա- Մօտ կապը՝ Մէջ-ի փոխարեն եւ իմաստով.

1. «Ծնողներու մօտ դժգոհութիւն առաջացաւ: **Ծնողներու մէջ
դժգոհութիւն առաջացաւ:**

2. Մեր մօտ օտարամոլութիւն մի՛ տարածէք: **Մեր մէջ օտարա-
մոլութիւն մի՛ տարածէք:**

3. Մեր սերունդի տղոց մօտ կը զարգանայ Ամերիկայի պատ-
կերը: **Մեր սերունդի տղոց մէջ կը զարգանայ Ամերիկայի պատկերը:**

4. Հանդիսատեսներուն մօտ մեծ հետաքրքրութիւն արթնցուց:
Հանդիսատեսներուն մէջ մեծ հետաքրքրութիւն արթնցուց:

5. Երկու ժողովուրդներուն մօտ կը գտնենք նոյն վերաբե-
րումը:

Երկու ժողովուրդներուն մէջ կը գտնենք նոյն վերաբերումը:

բ. «Մօտ-ին կը վերագրուի նաեւ կողմէ կապին իմաստը.
օրինակ՝

– Այս գիրքը շատ գնահատուած է ընթերցողներուն մօտ:
Ընթերցողներուն կողմէ.

գ. Մօտ-ը կիրարկուած կը գտնենք համար յետադրութեան
փոխարեն եւս. օրինակ՝

– Այդ ոսկիները արժէք չունին մեր մօտ: **մեր համար(մեզի
համար**

Եղիայեան կը գրէ նախադասութիւններ, ուր մօտ բառը իմաս-
տային ոչ մէկ արժէք ունի, եւ պէտք է պարզապէս ջնջուի. օրինակ՝

– Ան նախարարութեան մօտ նոր դիմում կատարեց: **Ան նա-
խարարութեան նոր դիմում կատարեց:**

¹⁷ Առաքելեան Կ., *Արդի հայերէնի քերականութիւն*, Գ. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 112:

– Այնքան տկար է անոր մօտ կամքը: **Այնքան տկար է անոր կամքը:**

– Լիբանան կը սպառնայ բողոքել Արաբական լիկային մօտ: **Լիբանան կը սպառնայ բողոքել Արաբական լիկային»¹⁸:**

դ-Եւ վերջապէս Քով կապի փոխարէն

Այդ գիրքը իմ մօտս չէ: քովս չէ

– Հովանոցս իր մօտ մնաց: **իր քով**

– Դրամ չմնաց իմ մօտս: իմ քով

– Հօրը մահէն ետք որբը իր մօտը առաւ: որբը իր քով առաւ:

Օրինակները անհամար են.

Քայց պէտք է խոստովանիլ որ մենք չենք բաւարարուած վերել նշուած հեղինակներու կողմէ տարուած աշխատանքներով. այլ ընդհակառակը՝ փորձած ենք դաշտային աշխատանք կատարել եւ ուսումնասիրել Մօտ ու Քով կապերու կիրառութիւնը 21-րդ դարու արեւմտահայերէնով ստեղծագործող մեր արձակագիրներու քով նաեւ՝ արդիւնքը օրինակներով՝ (նպատակայարմար գտանք, որ ներքեւ տեղադրուած խօսքերու հեղինակները չնշենք).

Սխալ է

1. Յայտնի էր, թէ երկուքին մօտ ալ հոգեկան դրութիւնը հիւանդագին բնոյթ ստացած էր:

2. Ողջագուրուեցաւ մեզի հետ, նստաւ մեր մօտ եւ իր ականարկը **պտըտցուց** մեր վրայ:

3. Այսօրուան այս նկարներուն մէջ երեւցող այս ծանօթ ու հարազատ դէմքերը ինչո՞ւ կարեկցութիւն պիտի յառաջացնեն զանոնք դիտողին մօտ:

4. Համոզումը կայ կարգ մը շրջանակներու մօտ:

5. Մօտ յիսուն տարիներէ ի վեր զայն տնկած եմ,(աւելի քան յիսուն տարի զայն տնկած եմ.

¹⁸ Եղիայեան Արմենակ, *նշուած աշխատութիւն*, էջ 604-608:

6. Կ. Պոլիսը գրաւելէ քանի մը տարի ետք իր մօտ կը հրաւիրէր իրեն բարեկամ Պուրսայի Յովակիմ եպիսկոպոսը

7. այդ օր իրարու մօտ (քով) եկած էինք մեր ներքին հարցերը «դուրս» թափելու:

Ճիշդ են՝

1. Ամէն առտու խրոխտ ու երջանիկ հեծած ձիուն վրայ, աղբիւրի մօտ, (ճիշդ գործածուած) ուր կը հաւաքուէին արձակուրդի եկած միւս զինուորները, զբօսանքի կը տանէր սիրելի իր աղջնակը:

2. Ամբողջ գիշերներ լուսցնելով պատուհանին մօտ կը սպասէր աւետաբեր արշալոյսը:

Շարահիւսութեան մէջ բացի տարածական կապերէն, ունինք նաեւ **համար կապը**, որ գործածուելով է՝ նպատակի, է՝ պատճառի իմաստներով հանդէս կու գան: նախընտրելի է զանոնք գործածել իրենց իմաստը դրսեւորող համապատասխան կապերով.

Տարածական կապերէն ԴՈՒՐՍ եւ ՆԵՐՍ կապերը է՝ նա հանդէս կրնան գալ կապական եւ մակբայական գործածութեամբ:

Անփոփելով մեր զեկոյցը՝

Արեւմտահայերէնը ունենալով իր ժողովուրդի ճակատագիրը եւ սփռուելով տարբեր ցամաքամասերու վրայ մերթ ընդ մերթ կորսնցուցած է անցեալի հմայքը: Մինչ օրս Արեւելքի երկիրներու մէջ մայրենի լեզու յորջորջումով հանդէս կու գայ, սակայն ան ունի երկրորդ կամ երրորդ լեզուի կարգավիճակ. արեւմտախօսը իւրացնելով տուեալ երկրի պետական լեզուն եւ երբեմն կիրառելով զայն բանաւոր խօսքի մէջ տասնամեակներ շարունակ՝ կապեր, ասացուածքներ, դարձուածքներ, արտայայտչաձեւեր մայրենիի նման արտասանուած է իր շրթունքներուն վրայ, իսկ այսօր՝ արդէն ան մաս կազմելով մեր մայրենիի մեծ տարածուն գտած է, որմէ ձերբազատիլը մեծ ջանք կը պահանջէ:

Վերել նշուած օրինակները ապացոյց են մեր խօսքին: Կապերու խնդրառութենէն բացի շարահիւսութեան մէջ կարելոր են

կապերու իմաստային ստորաբաժանումները, որոնք ոճական ան-
սխալ կիրառութեամբ կը գեղեցկացնեն մեր լեզուն Հայերէնը:

Фишенкчян Ани-Применение синтаксических связей в западноармянском языке.- В синтаксической структуре современного армянского языка важнейшую роль играют связи. В специализированной литературе синтаксические связи армянского языка, особенно его восточной ветви, часто рассматриваются как неизменяемые части речи, при этом приводятся научно обоснованные закономерности и особенности. В то же время ряд авторов школьных учебников начальных, средних и старших классов ограничиваются тем, чтобы методом описания, примеров и практических упражнений объяснять связанные с синтаксическими связями особенности.

В статье исследуется проблема неверного применения в письменной и устной речи синтаксических связей западноармянского языка, вызванная влиянием на него восточноармянского и других языков.

В традиционном армянском зарубежье – Сирии, Ливане, Египте и других странах, западноармянский язык позиционируется как родной, в то время как в реальности находится в статусе второго языка. Используя в повседневной речи государственный язык страны пребывания, носитель западноармянского привносит в структуру родного языка различные оттенки иностранного, которые на протяжении десятилетий приобретают устойчивый характер и сами начинают оказывать сильное влияние на стилистику и синтаксис западноармянского языка. Отход от подобной интеграции представляется сложной задачей.

Fishenankji Ani-Application of Syntactic Relations in Western Armenian.-In the syntactic structure of the modern Armenian language, connections play a crucial role. In specialized literature, syntactic connections of the Armenian language, especially its eastern branch, are often considered as unchangeable parts of speech, while scientifically substantiated patterns and features are given. At the same time, a number of

authors of school textbooks for elementary, middle and senior grades limit themselves to explaining the features associated with syntactic connections using descriptions, examples and practical exercises.

The article examines the problem of incorrect use of syntactic links of the Western Armenian language in written and oral speech, caused by the influence of Eastern Armenian and other languages.

In the traditional Armenian diaspora - Syria, Lebanon, Egypt and other countries, Western Armenian is positioned as a native language, while in reality it has the status of a second language. Using the state language of the host country in everyday speech, a native speaker of Western Armenian introduces various shades of foreign language into the structure of his native language, which over the course of decades acquire a stable character and themselves begin to exert a strong influence on the style and syntax of the Western Armenian language. Moving away from such integration seems to be a difficult task.

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆ ԽՕՍՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Զեփիտ Խպլիկեան

ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառեանի անուան լեզուի ինտիտուտ,
Արեւմտահայերէնի բաժնի կրտսեր գիտաշխատող
zepurtamerian@gmail.com

Յարութ Մարաշլեան

ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառեանի անուան լեզուի ինտիտուտի
Արեւմտահայերէնի բաժնի կրտսեր գիտաշխատող
harout.k.marashlian@gmail.com

Բանալի բառեր – արեւմտահայերէն, արեւելահայերէն, խօսք, պետական լեզու, հարցախոյզ, հանրալեզուաբանութիւն, արեւմտահայերէնի պահպանում

Նախաբան

Լեզուներու պահպանումը եւ զարգացումը ուղիղ կերպով կապուած է եւ արդիւնքն է լեզուական խնամուած քաղաքականութեան, մանաւանդ մեր օրերուն, ուրժրագրուած, մասնաւոր նպատակի մը միտուած մարդոց խմբային գործունէութիւնը գերիվեր է, քան անհատական, սիրողական գործունէութիւնը: Այս իրողութիւնը անհատական ջանքերու արժէքը չի նսեմացներ բնաւ, սակայն, արդիւնաւետութեան տեսակէտէ, առաջինը կը դառնայ գերադասելի. «Արդի հասարակությունը լեզվաքաղաքականության գիտական (ոչ սիրողական) մակարդակով մշակման սուր պահանջ է զգում, լեզվաշինության հստակ սկզբունքների որդեգրմամբ՝ առաջնահերթ այնպիսի խնդիրների լուծման համար, որոնք կարևոր են և՛ լեզվաբանության, և՛ սոցիոլոգիայի, և՛ այն հատուկ գիտության համար, որը կոչվում է հանրալեզվաբանություն, որի հետապնդած խնդիր-

ներից մեկն էլ հենց դա է:»¹: Հայերենի պահպանումը եւ զարգացումը նոյն ծիրին մեջն է, իսկ այդ ըստ ինքեան կը նշանակէ արեւմտահայերենի՝ գրական հայերենի պաշտօնական երկու ճիւղերէն մեկուն պահպանումը:

Հանրալեզուաբանական քննութիւն

Արեւմտահայերէնը միշտ եղած է հայ մտաւորականներու հետաքրքրութիւններու եւ մտահոգութիւններու ծիրին մեջ, որոնց ալ կը պարտինք ամբողջ 20-րդ դարու ընթացքին լեզուի կատարած դերը հայկական բոլոր գաղթօջախներուն մեջ: Հակառակ այս ջանքերուն եւ հոգատարութեան, սակայն, 21-րդ դարուն արեւմտահայերէնը կորսնցնելու վտանգին կը բախինք, եղելութիւն մը որ միջազգայնօրէն կը հաստատուի ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի² յայտարարութեամբ: Եւ անհերքելի է արդարեւ որ հայկական բոլոր գաղութներուն մեջ արեւմտահայերենի գործածութեան ասպարէզները օրէ օր կը սահմանափակուին: Այս դժուարութիւնը, ինչպէս յիշուած է, սիրողական եղանակներով, անհատական ջանքերով կարելի չէ յաղթահարել, շրջել անիւր եւ մահացողին (վտանգուածին) նոր կեանք տալ: Անիւր կարելի է շրջել քաղաքական խիզախութեամբ, յստակատեսութեամբ, արդիւնաւետ ծրագիրով, այսինքն՝ «զգացմունքային ոլորտից դեպի սառը գիտական և ծրագրավորման ենթակա դաշտ մտնել»³ով, որուն նպաստելու ցանկութեամբ եւ միտումով կատարուած է սոյն հարցախոյզը եւ անոր արդիւնքներուն ամփոփումը:

Յիշեալ հարցախոյզը հանրալեզուաբանական քննակական քննութիւն է, ունի վիճակագրական բնոյթ, որուն նպատակը վերջին 10-12 տարիներուն Հայաստան ներգաղթած, մասնաւորապէս հոժ եւ կենսունակ գաղութներէ ներգաղթած հայերու արեւմտահայերենի պահպանութեան աստիճանը գնահատելն է, այսինքն՝ Հայաստանի

¹Ընդհանուր և Հայ Լեզվաբանություն, Արտեմ Սարգսյան, Ե., 2018, էջ 8:

²Atlas of the World's Languages in Danger. <https://en.wal.unesco.org/languages/western-armenian>

³Ընդհանուր և Հայ Լեզվաբանություն, Արտեմ Սարգսյան, Ե., 2018, էջ 4:

Հանրապետության մեջ, ուր հայերենը սահմանադրորեն պաշտպանուած է⁴, արեւմտահայերէնի գործածութիւնը կը նուազի՝ թէ՛ այն կը շարունակէ ըլլալ ներգաղթածներու հաղորդակցութեան գլխաւոր եղանակը, թէ՛ կը բարգաւաճի եւ կ'ընդլայնէ իր գործածութեան ասպարէզը: Այս քննութեան արդիւնքները կարելիութիւն պիտի տան մեզի կարգ մը հաւաստի եզրակացութիւններ ընելու, որոնք ալ կրնան գործնական կարգ մը որոշումներ ընդունելու եւ անոնց համապատասխան որոշիչ քայլեր առնելու առիթ ըլլալ՝ արեւմտահայերէնի (հայերէնի) զարգացումը ապահովող:

Օտար որեւէ երկրի մէջ հայերէնը պաշտօնական լեզու չէ, դրութիւն մը որ կը դժուարացնէ անոր պահպանումը եւ կը սահմանափակէ անոր գործածութեան ասպարէզը: Անգամ հոծ հայութեամբ գաղութներու մէջ լեզուի գործածութեան ծիրը սահմանափակ է: Այս դրութիւնը, սակայն, նոյնը կրնայ չըլլալ Հայաստանի մէջ, ուր հայերէնը «պետական լեզու» է (սահմանադրութիւն. Գլուխ 1, կէտ 20)⁵, իսկ արեւմտահայերէնը գիտականօրէնարդի գրական հայերէնի դրսեւորումներէն մէկն է, այսինքն՝ «մեր ազգային գրական լեզվի գոյության երկու ձևերից» մէկը, ինչպէս կը վկայէ փ. Է. Աղայեանը իր Բացատրական Բառարանի առաջաբանին մէջ: Հետեւաբար կարելի չէ հերքել, ինչպէս կը նշէ փ. Ա. Սարգսեանը, «որ թէ՛ արևելահայերը, թէ՛ արևմտահայերը երբեք էլ չեն ընդունում երկու տարբեր ազգային լեզուների գոյությունը, հայոց ազգը մեկ ազգային լեզու ունի՝ ժամանակակից հայոց լեզուն իր երկու գրական դրսևորումներով, որոնց գրական լեզու հորջորջումը որոշ պայմանականություն ունի: Սխալ կլինի նրանցից որևէ մեկին առավելություն տալով՝ մյուսը մասնակիորեն կամ լիովին անտեսելը»⁶:

Սոյն հանրալեզուաբանական հետազոտութեան առանցքը Հայաստանի մէջ արեւմտահայերէնի գործածութեան ծիրը ուրուա-

⁴<https://president.am/hy/constitution-2015/>. Գլուխ 1, 15-րդ եւ 20-րդ կէտեր՝ յօդուածներ:

⁵Արդի Հայերէնի Բացատրական Բառարան, Էրուարդ Աղայան, Ե., 1976, էջ 7:

⁶Ընդհանուր եւ Հայ Լեզվաբանություն, Արտեմ Սարգսյան, Ե., 2018, էջ 79:

գծելն է, վիճակագրութեան հաւաստի փաստերու հիման վրայ հասկնալը, թէ հայրենիք նոր տեղափոխուած հայերու արեւմտահայերէնը ո՞ր չափով կը նահանջէ, ո՞ր ասպարեզներու մէջ այն երեւրուն է եւ միտուած է նահանջի, ո՞ր այն տակաւին կենսունակ է: Փաստերու ստուգութիւնը նոր կարելիութիւն մը կրնայ ստեղծել հայերէնին ի նպաստ քայլեր ձեռնարկելու, եթէ ատոնց անհրաժեշտութիւնը ըլլայ, իսկ քայլեր ձեռնարկելու պարագային գիտնալու այն ասպարեզները, ուր կարելի է եւ իրատեսական է որեւէ փոփոխութիւն: Վերջին տասը-տասնհինգ տարիներուն Հայաստան ներգաղթած արեւմտահայերէն խօսող լեզուական հանրութեան տրուած հարցումներուն նպատակներէն մէկն ալ այն է, որ մէկ լեզուի երկու գրական տարբերակներու սահմանը, երկու ամբողջական տարբերակներու գոյութեան գիտակցութիւնը արմատանայ, յստականայ անոնց փոխադարձ յարաբերութիւնը եւ փոխազդեցութիւնը՝ որպէս հակակշիռ լեզուն աղքատացնելու փորձերուն եւ յանուն հայերէնի երկու տարբերակներու զարգացումին:

Պատրաստուած հարցաշարը, որ տասներկու հարցումներէ բաղկացած է, գլխաւորապէս նկատի ունի Հայաստանի մէջ արեւմտահայերէնի գործածութեան ընկերային (հասարակական) ընդհանուր ծիրը, այսինքն՝ փորձած ենք հասկնալ, թէ Հայաստան տեղափոխուած արեւմտահայերէն խօսող հայը կեանքի զանազան ասպարեզներու մէջ ո՞ր չափով կրնայ շարունակել խօսիլ եւ արտայայտուիլ իր սորված լեզուով, ո՞ր ասպարեզներուն մէջ այն կը նահանջէ: Նկատի առնուած «կեանքի զանազան ասպարեզները» հետեւեալներն են.

- Արեւմտահայերէնը իբրեւ ընտանիքի անդամներու եւ ազգականներու հետ խօսելու լեզու: Այս ազգականական կապերուն մէջ ներառուած են այլ երկիրներու մէջ բնակող (արեւելք եւ արեւմուտք) մօտիկ եւ հեռու ազգականները նոյնպէս:
- Հայաստան բնակող եւ անկէ դուրս սպրող ընկերներու հետ հաղորդակցելու համար արեւմտահայերէնի գործածութիւնը:
- Արեւմտահայերէնը առօրեայ կեանքին մէջ:

- Արեւմտահայերէնը իբրեւ գործի լեզու:
- Արեւմտահայերէնի գործածութիւնը արեւելահայ գրական լեզուն գիտցողներու հետ՝ ընկերներ, դպրոց, համալսարան:
- Արեւմտահայերէնը պաշտօնական գործեր կատարելու ժամանակ:
- Նիւթերը, որոնց մասին միայն արեւմտահայերէն կը խօսին:

Վերոյիշեալ ասպարեզները մասնաւորապէս ուշագրաւ են որպէս հանրալեզուաբանութեան հետազօտութիւններու ընդգրկումի ծիր եւ իբրեւ համեմատութիւն՝ արեւելահայերէնի վերջին հարիւր տարուան մէջ անցած ուղիին հետ: Այդ համեմատութեան մասին Ա. Սարգսեան կը գրէ. «Արեւելահայ գրական լեզուն 1936 թ. Մահմանադրորեն բարձրացել է պետական լեզվի աստիճանի՝ լայնորեն ընդարձակելով իր գործառական ոլորտները, մինչդեռ արեւմտահայ գրական լեզուն, ցեղասպանությունից հետո շարունակելով գոյատևել իբրև սփյուռքահայության հաղորդակցման հիմնական միջոց, աստիճանաբար նահանջ է ապրել՝ նեղացնելով գրական լեզվին հատուկ գործառույթների շրջանակը»⁷: Հանրալեզուաբանութեան հետազօտութեան տեսակէտէ կարելոր է հասկնալ, թէ «սփյուռքահայության հաղորդակցման հիմնական միջոց» համարուող արեւմտահայերէնը Հայաստանի մէջ գործածութեան ինչ տարածում ու աճ եւ ինչ նեղացում եւ նահանջ ունի, որովհետեւ այս հարցաշարը միտուած է վեր հանելու արտալեզուական գործօններու ազդեցութիւնը լեզուի գործածութեան ծիրին, այսինքն՝ տարածումին, այլ խօսքով՝ կենսունակութեան վրայ:

Հարցումներուն պատասխանած են 95 մարդիկ, որոնք Հայաստան տեղափոխուած են վերջին տասը տարիներուն՝ բացառութեամբ քանի մը հոգիէ, որոնք տասը տարիէն մէկ-երկու տարի աւելի է որ կը բնակին հոս:

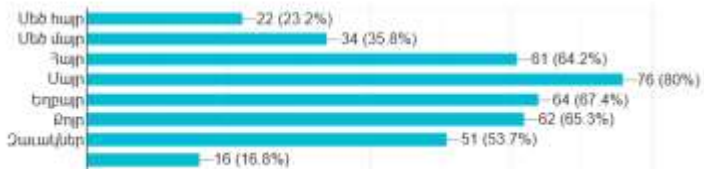
Ընտանեկան շրջանակին մէջ արեւմտահայերէնի գործածութեան պատկերը հետաքրքրական եզրակացութիւններու կը յանգեց-

⁷ Ընդհանուր և Հայ Լեզվաբանություն, Արտեմ Սարգսյան, Ե., 2018, էջ 79:

նէ հետազօտողը, այն հին եւ շատ անգամ կրկնուած վիճակ մը ցոյց կու տայ: Հարցումներուն պատասխանողներուն մեծամասնութիւնը (76 հոգին, 80 տոկոսը) մօ՛ր հետ արեւմտահայերէն կը խօսի: Կնոջ դերը, մասնաւորապէս մօր (յաճախ նաեւ մեծ մօր) դերը լեզուն իր զաւակին փոխանցելու մէջ անվիճարկելի է եւ անհերքելի: Այս միտքը մօտաւորապէս 150 տարի առաջ արտայայտած է մեծ գրող Րաֆֆին իր «Խենթը» վէպի մէջ, ուր Միքայէլ Դուդուկճեանը կ'ըսէ. «Հայոց լեզուն ընտանիքի մէջ պահպանողը և իր զավակների բերանը դնողը կինն է»: Յետագային այս միտքը կրկնած է նաեւ մեծանուն լեզուաբան Հ. Աճառեանը: Այս ծիրին մէջ կարելոր է անդրադառնալ նաեւ հարցաշարի նախավերջին հարցումին պատասխաններուն, ուր մասնակիցները նշած են որ ընտանեկան նիւթերու մասին խօսելու, անոնք քննարկելու ժամանակ է որ գրեթէ միշտ արեւմտահայերէն կը խօսին (84 հոգի, 88.4 տոկոս):

Նշեցէ՛ք ընտանիքի այն անդամները, որոնց հետ արեւմտահայերէն կը խօսիք.

95 responses

Երկրորդական տեղ ունին եղբօր, քրոջ եւ հօր հետ արեւմտահայերէն խօսելու պարագաները, որոնք մասնակիցներուն կէսէն աւելին կը կազմեն՝ 64, 62, 61 հոգի:

Վիճակագրական յիշուած թիւերը յստակօրէն ցոյց կու տան, որ ընտաիքը այն միջավայրն է, ուր արեւմտահայերէնը մօտաւորապէս 90 տոկոս կենդանի է եւ գործածելի:

Ազգականներու հետ հաղորդակցութեան վիճակը մօտ է յիշուածին, սակայն հոս արդէն իսկ նահանջ մը կայ եւ արեւմտա-

՝ Րաֆֆի, Խենթը, Երկերի ժողովածու, 4-րդ հատոր, Ե., 1984, էջ 310:

հայերենի գործածությունը կը նուազի՝ համեմատած ընտանիքի մէջ գործածուող 90 տոկոսին: Ազգականներու հետ արեւմտահայերէնը առաւելագոյնը 75 հոգի կը գործածէ (78 տոկոսը), որ «տասներկու տոկոս»ի նահանջ է: Այս նահանջին հետ մէկտեղ այն կը մնայ գերակշռողը եւ կենսունակը՝ արեւելահայերէնի հետ համեմատած: Արեւմտահայերէն խօսողներու նուազագոյն թիւը 49-ն է, որ մասնակիցներու 51 տոկոսը կը կազմէ:

Լեզուները այն ազգականները, որոնք հետ արեւմտահայերէն կը խօսիք.

95 responses

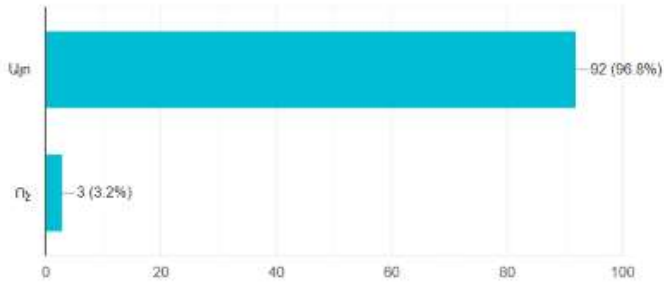
Յաջորդ չորս հարցումներուն, որոնք կը վերաբերին զանազան երկիրներու մէջ ապրող ազգականներու եւ ընկերներու, պատասխանները ուշագրաւ վիճակագրական պատկեր մը կը ցուցադրեն՝ մտածել տալով, որ արտերկիր ապրող հայերը՝ սփիւռքահայերը, միայն արեւմտահայերէն գիտեն եւ անոնց հետ միայն արեւմտահայերէն կարելի է խօսիլ: Մասնակիցներուն գրեթէ հարիւր տոկոսը թէ՛ արեւելեան, թէ՛ արեւմտեան երկրիներու մէջ ապրող իրենց ազգականներուն եւ ընկերներուն հետ կը շարունակեն խօսիլ արեւմտահայերէն՝ անուղղակիօրէն հաստատելով Ա. Սարգսեանի արտայայտած միտքը, որ արեւմտահայերէնը «ցեղասպանությունից հետո շարունակեց գոյատևել իբրև սփյուռքահայության հաղորդակցման հիմնական միջոց»: Այս իրողութիւնը, միեւնոյն ժամանակ, կարելոր վկայութիւնն է այն ճշմարտութեան, որ լեզուն ամենատարբեր երկիրներու մէջ ապրող հայերու կապի, նոյն հանրութեանը պատկանելու զգացումի ամենագործուն, թերեւս միակ, եղանակն է, եթէ նկատի ունենաք որ տարբեր երկիրներու մէջ ապրող

9 Ընդհանուր և Հայ Լեզվաբանություն, Արտեմ Սարգսյան, Ե., 2018, էջ 79:

հայերը չունին նոյն առօրեայ (քաղաքական, տնտեսական, կրթական) հոգսերը եւ դժուարությունները:

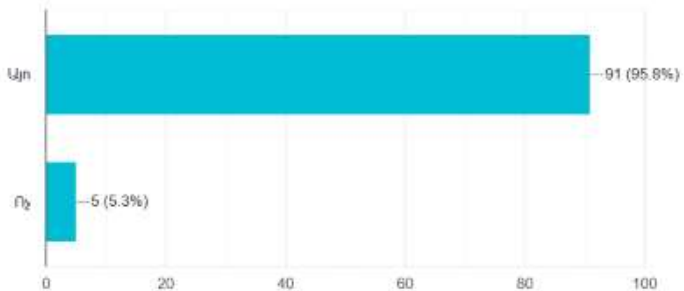
Արեւելեան (Սուրիա, Լիբանան եւ այլն) երկիրներէ Հայաստան եկած ազգականներու հետ արեւմտահայերէն կը խօսից:

95 responses

Արեւմտեան (Եւրոպա, Ամերիկա) երկիրներէ եկած ազգականներու հետ արեւմտահայերէն կը խօսից:

95 responses

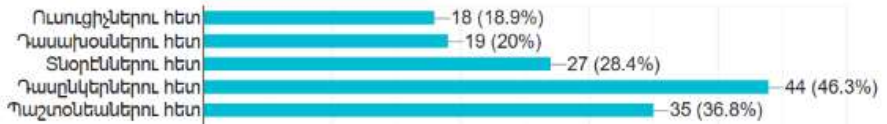

Ընտանիքի, ազգականներու եւ մտերիմ ընկերներու հետ, անոնք ըլլալ Հայաստան բնակող, թէ ոչ, արեւմտահայերէնը կը մնայ հաղորդակցութեան նախընտրելի եւ հարազատ եղանակը: Պատկերը, սակայն, կը փոխուի, երբ Հայաստան նոր տեղափոխուած հայր, ամբողջ կեանքը արեւմտահայերէն խօսելէ ետք, տունէն դուրս կ'ելլէ եւ կ'առնչուի կեանքի զանազան ասպարեզներուն: Մտահոգիչ է, նաեւ մասնաւոր ուշադրութեան արժանի այն, որ արեւմտահա-

յերենի գործածութեան կարելիութիւնը մեծապէս կը նուազի, երբ արեւմտահայախօսը կը յարաբերի արեւելահայախօս մարդու հետ:

Հայաստան արեւմտահայերէն կը խօսիմ՝

95 responses

Հայաստան ձեր առօրեայ կեանքի մէջ արեւմտահայերէն կը խօսիք.

95 responses

Պատկերներէն ակներեւ է որ ընտանեկանէն ընկերայինին անցնելու պահին լեզուի գործածութեան մօտաւորապէս 60-70 տոկոսի կտրուկ գահավիժում կայ՝ երկու բացառութիւնները՝ «դասընկերներու հետ» եւ «խանութներէ գնումներու ժամանակ» չհաշուած, ուր նոյնպէս գործածութեան սահմանափակում կայ, բայց նուազ՝ 30-40 տոկոս:

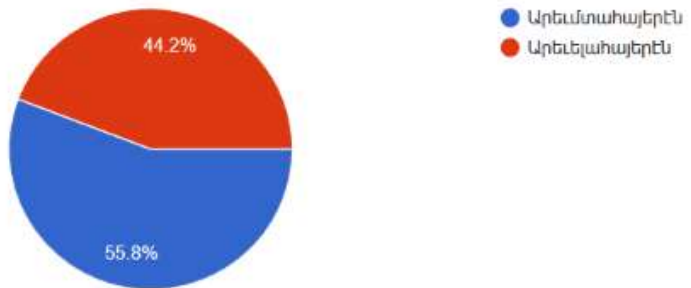
Այս գահավիժումէն զատ՝ մտահոգիչ է եւ մասնաւոր հետազօտութեան կարօտ նաեւ այն պարագան, որ արեւմտահայերէն խօսողը ստիպուած է հրաժարիլ իր գիտցածէն, երբ կը փորձէ հայերէն խօսիլ իր ուսուցիչներու եւ դասախօսներու հետ, ինչպէս եւ արհեստաւորներու հետ: Ենթադրելի կամ փափաքելի է, արդարեւ, որ կրթական ծիրին մէջ արեւմտահայերէնը համեմատաբար յօժարակամ ընդունելութիւն գտնէր եւ այն խրախուսելու պատրաստակամութիւնը աւելի մեծ ըլլար, սակայն վիճակագրութիւնը տխուր պատկեր մը կը պարզէ այս տեսակէտէն: Թէ ի՞նչ է պատճառը այս անհոգութեան ուրիշ հետազօտութեան մը նիւթն է, որովհետեւ ա-

ռաջին վերքը արեւմտահայերէնը, հետեւաբար եւ հայերէնը, կու գայ դպրոցէն, ուր պէտք է բուժել, ոչ վիրաւորել:

Ընկերային շրջանակի մէջ արեւմտահայերէնի գործածութեան պատկերը քիչ մը անելի յուսադրող կրնայ թուիլ, երբ կը նայինք այս նկարին.

Գործատեղին արեւելահայերէն խօսող ձեր գործընկերներուն, յաճախորդներուն կամ ղեկավարներուն հետ ո՞ր գրական հայերէնով կը լախընտրեք խօսիլ.

95 responses

Հայերէնի երկու ճիւղերը հաւասարապէս գործածելու միտումը անոնց հաւասարժէք ըլլալուն վկայութիւնն է, որ գիտականօրէն արդէն իսկ անհերքելի իրողութիւն է, ինչպէս նշած ենք այս յօդուածի սկիզբը: Հայերէնի զարգացումը անկարելի կը դառնայ, եթէ անոր կէտը մահամերձ էիր իսկ հայրենիքին մէջ (ինչ որ նախորդ երկու պատկերներուն մէջ ակնհայտ էր), ուր այն պաշտպանելու պաշտօնական խոստում կայ:

Արեւմտահայերէնի գործածութեան ասպարեզներու որոշ պատկերը ցոյց կու տայ հարցաշարի տասնմէկերորդ հարցումը, ուր բացայայտ կ'երեւի լեզուի կիրառկման սահմանափակումները, կ'երեւի թէ նիւթերու մասին խօսելու ժամանակ արեւմտահայերէն խօսողը դժուարութիւններ ունի իր միտքը արտայայտելու.

Ստորել նշումս ո՞ր նիւթերուն մասին միայն արեւմտահայերէն կը խօսիք:

95 responses

Ընտանիքի անդամներու մասին խօսելու ժամանակ արդէն յիշած էինք ընտանեկան նիւթերու մասին արեւմտահայերէն խօսելու հակումը: Հոս միայն նշենք, որ արեւմտահայերէնի կենսունակութիւնը եւ յարատեւումը միայն ընտանիքով չի կրնար սահմանափակուիլ, որովհետեւ այս պատկերի մէջ ցոյց տրուած նուազումը շարունակական է եւ, կարելի է ըսել, արեւմտահայերէնի դուրս մղումն է կեանքի գրեթէ բոլոր ասպարեզներէն, ինչ որ, վերջաւորութեան, կը յանգեցնէ ընտանիքէն դուրս մղումին:

Հետազօտութեան վերջին հարցումը, որ մասամբ վիճակագրական նկարագիր ունի, հետեւեալն է. «Ձեր ընկերական եւ գործնական կեանքին մէջ արեւմտահայերէն խօսիլը կարելոր կը համարէ՞ք, ինչո՞ւ»: Հարցումին 37 անձ պատասխանած է, որոնցմէ հինգը պիտանի չեն համարած արեւմտահայերէնը, իսկ 32-ը այն անփոխարինելի նկատած են՝ նշելով զանազան դրդապատճառներ:

Արեւմտահայերէնը կարելոր չնկատելու եւ անոր երկրորդական տեղ մը տալու դրդիչը գործնական նկատառում մըն է՝ պարագաներուն յարմարելու ձգտումը: Ուշադրութեան արժանին հոս «պարագան» է, այսինքն՝ թէ՛ ընկերային, թէ՛ գործնական կեանքին մէջ չգրուած, բայց անուղղակիօրէն արեւմտահայախօսին որոշումին վրայ ազդող օրէնք մըն է կամ ճնշում մը՝ միայն արեւելահայերէն խօսելու: Այն աստիճանի կրնայ հասնիլ արեւմտահայերէն խօսողին հասկնալու փորձի բացակայութիւնը, հետեւաբար հայերէնի երկու

գրականներու մէջ եղած անդունդը, որ պատասխանողներէն մէկը կրնայ անգամ ըսել, որ «ինչպէս արաբերէն խօսողին արաբերէն կը պատասխանենք, այնպէս ալ արեւելահայերէն խօսողին՝ արեւելահայերէն»: Բոլորիս յայտնի է սակայն, որ հայերէնի երկու գրականներու նմանութիւնը այնքան մեծ է, որ ուշադիր լսողը, անգամ առաջին անգամ լսողը, կրնայ հասկնալ լսածը (նաեւ կարդացածը): «Պարագան» հասկնալու փորձի պակասն է, որ անուղղակիօրէն կը ստիպէ արեւմտահայերէն խօսողին քանի մը անգամ իր միտքը կրկնելու, եւ վերջաւորութեան, ճարահատ, իր միտքը անգամ մըն ալ արեւելահայերէն արտայայտելու, որպէսզի լսողը հասկնայ¹⁰: Ասոր վկայութիւնն է նաեւ քիչ մը տխուր այս բողոքը. «Հայաստան նոր ժամանած շրջանիս միշտ կը փորձէի արեւմտահայերէն խօսիլ թէ՛ ընկերական, թէ՛ գործնական կեանքիս մէջ, բայց մէկ տարի անց սկսայ միայն արեւելահայերէն խօսիլ գործնական հարցերով, որպէսզի արեւելահայերէն խօսողները հասկնան, կարծես թէ օտար լեզու կը խօսէի»:

Կացութեան մը յարմարելու փորձը, ձգտումը յատուկ է մարդուն եւ բնական է, սակայն կացութիւնն է («պարագան») որ կը ցնցէ ամբողջ կեանք մը հայերէն (արեւմտահայերէն) խօսողին, կը սարսափեցնէ զինք, ան ալ ամբողջ կեանք մը գրական հայերէն խօսողին:

Արեւմտահայերէնը անփոխարինելի նկատողներուն թիւը (32) անբաղդատելի է այն երկրորդական նկատողներուն հետ (5): Իսկ դրդապատճառներու բաղդատութենէն կրնանք եզրակացնել որ երկրորդներուն վճիռը կը բխի առօրեայ հոգերէ, կրնանք նաեւ ըսել՝ «երկրային եւ անցաւոր հոգեր», իսկ առաջիններուն համոզումը կը բխի մնայուն եւ տեւական արժէքներէ, կրնանք նաեւ ըսել՝ «անանձնական արժէքներ», ինչպէս ինքնութիւնը, մշակոյթը, ժառանգութիւ-

¹⁰ Կրնանք նաեւ ըսել, որ լաւ արեւմտահայերէն խօսողը գէշ արեւելահայերէն կը խօսի յաճախ եւ, այնուամենայնիւ, գէշը կը հասկցուի, ճիշդը եւ լաւը՝ հագուադէպ:

նը եւ այլն¹¹: Փորձենք հանգամանօրէն անդրադառնալ առաջիններու պատասխաններուն:

Կարգ մը իւրայատուկ պատասխաններէ գատ՝ զոր օրինակ՝ արեւմտահայերէն խօսելու եւ պահպանելու քաղաքական դրդապատճառը (Արեւմտեան Հայաստանը ազատագրելու միտքը), Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ պետական լեզու ըլլալը եւ գրաբարի իրաւայաջորդը ըլլալու հանգամանքը, միւս պատասխանները կարելի է երեք խումբի բաժնել:

1. Ամենէն շատ յիշուած միտքը «ինքնութեան» կը վերաբերի. «Ինքնութեանս հիմնական մասնիկն է», կը գրէ մասնակիցներէն մէկը: Կրնանք ըսել, որ արեւմտահայերէնը այն էական ձեւն է (զուցէ միակը), որուն միջոցով այդ պատասխանը տուողները կրնան արտայայտել իրենց ես-ը (ինքնութիւնը), հետեւաբար որեւէ նահանջ ընդունելի չէ, անգամ արդարացի չէ: Հոս պզտիկ զիջում մը՝ սկզբունքէ մը հրաժարում կը նկատուի, եթէ քիչ մը խիստ ըլլան անգամ դաւաճանութիւն:

Լեզուներու պաշտպանութեան ամուր կապը ինքնութեան պաշտպանութեան հետ արմատացած միտք է ոչ միայն արեւմտահայերէնի պարագային: Այն կ'ենթադրէ ժառանգաբար ստացած հարստութիւն մը պահպանել. «Արեւմտահայերէնը պէտք է վառ պահել, որովհետոն մեր նախնիներուն լեզուն է, մեր ինքնութիւնն է», ու այն ժառանգել յաջորդ սերունդին. «Կ'ուզեմ պահպանել լեզուս եւ զայն փոխանցել զաւակներուս»՝ երաշխաւորելով ինքնութեան անընդհատութիւնը:

2. Անուղղակի ձեւով առաջին կէտէն կը բխի երկրորդը՝ ժառանգութիւնը պահպանելու ձգտումը (առաջին կէտի երկրորդ օղակը), որով մտահոգ էին նոյնպէս շատերը, նա՝ մանաւանդ մեր օրերուն, ուր լեզուի գոյութիւնն իսկ վտանգի մէջ է: Այսվիճակը, որ

¹¹ Մասնակիցներուն տուած պատասխանները կրնաք կարդալ հոս.

https://docs.google.com/forms/d/1T_hqFt8DVuion3E9zbnQODsuJwThn6Gjb4UFS43NOEQ/edit#responses

արդէն կարելի չէ ուրանալ, շատերը կը յուզէ եւ զանոնք կը դրդէ խօսիլ արեւմտահայերէն՝ այն խօսելու բոլոր դժուարութիւններով հանդերձ:

3. Յիշուած երկու կէտերը, որոնք անանձնական երանգ մը ունէին եւ նուիրում մը կ'ենթադրէին, կու գայ լրացնելու երրորդ կէտը, որանձնական է կամ անձնական փորձառութենէ կը բխի իր ընդհանուր նկարագիրով, սակայն, նոյն ատեն, սրտաբուխ է, ուստի անկեղծ եւ մարդկային. «Անկասկած (արեւմտահայերէնը պէտք է պահել), որովհետեւ ծնած եւ ուսանած եւ ապրած եմ միշտ արեւմտահայերէն խօսելով», «Մանկութենէսարեւմտահայերէն խօսած եմ: Կարելոյ է շատ»: Հարագատութեան այս զգացումը, մտերիմ բանի մը մասին խօսելու այս ձեւը. «Հոգույ ամենամօտ լեզուն», անարատ, անապական (սուրբ) բանի մը մասին խօսելու տպաւորութիւնը կը ձգէ, ուստի անկէ հեռանալը խորթ եւ օտարոտի միջավայրի մը մէջ յայտնուիլ է, ուստի եւ «հոգու լեզուն» անփոխարինելի է:

Արեւմտահայերէնը պահելու ջատագովներուն թիւը որքան ալ շատ ըլլայ եւ որքան ալ անոնց համոզումները աներեր ըլլան, վերջին հարցումէն առաջ եղած պատկերը ցոյց կու տայ, որ Հայաստանի մէջ արեւմտահայերէնի գործածութիւնը կը նուազի, անգամ Հայաստան նոր ներգաղթածները (10-12 տարի) իրենց հարագատ գրականը կիրառելու կարելիութենէն զրկուած են, ինչ որ սարսափելի է, երբ նկատի կ'առնենք որ այն «պետական լեզու» է սահմանադրօրէն:

Այս հարցախոյզի նպատակը, ինչպէս նշած էինք երրորդ պարբերութեան մէջ, Հայաստանի մէջ արեւմտահայերէնի կիրարկումին աստիճանը քննելն էր: Քննութեան արդիւնքներուն անդրադարձած ենք այս յօդուածին ընթացքին, ուր բաւարար չափով ցայտուն կ'երեւի արեւմտահայերէնի կիրարկման աստիճանի նուազումը՝ լեզուի նահանջը, որ անհասկնալի է, իսկ նահանջի արագութիւնը՝ սոսկալի. երկու իրողութիւններուն հետ ալ համաձայնիլ եւ լռել կարելի չէ ոչ մէկ հայու համար: Մասնակիցներէն մէկը կը գրէ. «Այո, կարելոյ է (արեւմտահայերէնը), որովհետեւ ուրիշ ուր պիտի խօսինք»: Եւ, արդարեւ, հայը իր հայերէնը ուրիշ ուր պիտի խօսի, ուր

պիտի գրե, եթէ ոչ իր հայրենիքին մէջ: Սակայն, ինչպէ՞ս արեւմտահայերէն խօսիլ եւ գրել տեղ մը, ուր սահմանադրութիւնը երկիրի մայր օրէնքը, որ լեզուի պաշտպանութիւնը էական կը համարէ (սահմանադրութիւն. Գլուխ 1, կէտ 15), արեւմտահայերէն օրինակ մը չունի:

Հարցախոյզի պատասխանները մեզի կարելիութիւն կու տան աւելի մեծ ուշադրութիւն դարձնելու այն ասպարէզներուն, ուր արեւմտահայերէն խօսիլը (նաեւ գրելը) ամենախոցելին է: Համոզուած ենք, որ այս հետազօտութիւնը, ինչպէս եւ համանման գործերը կրնան նպաստել «զգացմունքային ոլորտից դեպի սառը գիտական և ծրագրավորման ենթակա դաշտ մտնել» ուն¹² յանուն հայերէնի (արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի) յարատեւութեան, յանուն ինքնութեան ծաղկումին:

Ամփոփում

«Արեւմտահայերէն խօսքը Հայաստանի մէջ» խորագրեալ յօդուածով կատարած ենք հանրալեզուաբանական աշխատանքի մը քննական լուսաբանումը: Սոյն հանրալեզուաբանական հետազօտութեան առանցքը Հայաստանի մէջ արեւմտահայերէնի գործածութեան ծիրը ուրուագծելն է: Այդ ծիրը կարելի եղածին չափ ճշգրիտ ուրուագծելու համար կազմած ենք հարցաշար մը՝ բաղկացած 12 հարցումներէ, որոնց վիճակագրական արդիւնքները համեմատաբար ստոյգ ցոյց կու տան արեւմտահայերէնի վիճակը Հայաստանի մէջ: Հարցումներուն պատասխանած էվերջին տասը տարիներուն Հայաստան տեղափոխուած 95 մարդ (բացառութեամբ քանի մը հոգի է, որոնք տասը տարիէ աւելի Հայաստան կը բնակին):

Այս յօդուածին մէջ անդրադարձած ենք քննութեան արդիւնքներուն, ուր ցայտուն կ'երեւի արեւմտահայերէնի կիրարկման աստիճանի նուազումը՝ լեզուի նահանջը, որ անհասկնալի է, իսկ նա-

¹²Արտեմ Սարգսյան, Ընդհանուր և Հայ Լեզվաբանություն, Ե., 2018, էջ 4:

հանջի արագութիւնը՝ սոսկալի. երկու իրողութիւններուն հետ ալ համաձայնիլ եւ լռել կարելի չէ ոչ մէկ հայու համար:

Kheblikian Zepur, Marashlian Harout- Western Armenian in Armenia.-With this title, we have carried out an examination of a linguistic work. The goal of this linguistic research is to outline the usage of Western Armenian in Armenia. With the intention of clarifying the linguistic work on the basis of reliable statistics, we created a survey consisting of 12 questions. To understand to what extent a Western Armenian who moved to Armenia can speak his native Western Armenian, and in which fields he can work at, using his language.

95 people who moved to Armenia in the last ten years answered the survey (with the exception of a few people who have been living in Armenia for more than ten years).

The purpose of this survey was to examine the level of implementation of Western Armenian in Armenia.

Based on the results, we conclude that the level of implementation of Western Armenian has significantly dropped, which is understandable. It is impossible for any Armenian to ignore this situation.

ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅԵՐԷՆԷՆ ԱՐԵՒՍՏԱՀԱՅԵՐԷՆ ՓՈԽԱԴՐԵԼՈՒ ԱՐԴԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ. ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ
ԵԶՐՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Աւետիս Ափոշեան

Մագիստրոս, ՀՀ կառավարութեան հանրային կապերու եւ տեղեկատուութեան կեդրոն, արեւմտահայերէնի թարգմանիչ
avetis.aposhyan@ysu.am

Բանալի բառեր. զուգադրական հայերէն, փոխադրում, ժամանակակից արեւմտահայերէն, երկճիւղ աշխարհաբար, մամուլ, եզրութաբանութիւն:

Նախաբան

Բոլորիս յայտնի է, որ աշխարհի վրայ աշխարհաբար հայերէնի **արեւմտահայերէն** լեզուաճիւղին գործածութեան տարածքն ու ասպարէզը շատ աւելի նեղ են, քան **արեւելահայերէնինը**: Թէեւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը համայն հայութեան հայրենիքն է, այնուամենայնիւ, արեւմտահայերէնը, հիմնականին մէջ, վտարանդի լեզու մըն է, որ կը գործածուի դասական սփիւռքի համայնքներուն մէջ, Մեծ եղեռնի հետեւանքով հայրենագուրկ դարձած արեւմտահայութեան շառաւիղներուն կողմէ, աւանդոյթի եւ ինքնութենապահութեան ուժով:

Հայաստանի մէջ **արեւմտահայերէնի** գործածութիւնը ընդունուած ըլլալով հանդերձ, անիկա պետական լեզու չէ: «Տէ իւրե՛» **հայերէնն** է Հայաստանի Հանրապետութեան պաշտօնական լեզուն, «տէ ֆաքթոն»՝ **արեւելահայերէնը**:

1 Ինքնութենապահութիւն (հեղինակային) – ինքնութիւնը պահել:

2 Արմենակ Եղիայեանն ու Յակոբ Չոլաքեանը ընդհանուր յայտարարի եկած են օտարամուտ բոլոր յատուկ թէ հասարակ բառերու վերջաւորութեան «օ» տառը «ո»-ով փոխարինելու (գերո, Սագո): Տէ ո՛ Չոլաքեան Յակոբ, *Աւանդական ուղղագրութիւն. կանոնկարգ եւ խնդիրներ*, Ե., 2016, էջ 71: Անի Ֆիշենկճանը, իր հերթին, որդեգրած է այս բարեփոխուած կանոնակարգը եւ զայն կիրարկած է իր աշխարհագրագրութեան գրքերում:

Որեւէ լեզու կենսունակ կը մնայ այնքան ատեն, որ այն կը գործածուի առօրեայ կեանքի բոլոր ասպարեզներէն ներս: Այլապէս, եթէ լեզուի մը կիրառութիւնը սահմանափակուի նեղ ոլորտային գործածութիւններու ծիրէն ներս, այնժամ անիկա կ'ունենայ մեռելալի կարգավիճակ: Գաղտնիք չէ, որ, վերջին դարուս, արեւմտահայերէնը մեծապէս եղած է գեղարուեստական գրականութեան եւ առտնին լեզու մը: Հետեւաբար զայն կենսունակ պահելու համար հարկ էր գործածութեան մէջ դնել նաեւ մնացեալ բոլոր ասպարեզն մէջ, իսկ կեանքի բոլոր ասպարեզներէն խօսելու լուսագոյն դաշտը ո՞րն է, եթէ ոչ լրատուութիւնը. արեւմտահայերէնով ամէնօրեայ լուրեր շրջանառելը՝ աշխարհի զանազան նիւթերու, խնդիրներու եւ երեւոյթներու շուրջ:

Մեկնելով այս ելակէտէն, նաեւ յենուելով «Արեւմտահայերէնի հայաստանակեդրոն զարգացում» բանաձեւէն, մենք լծուեցանք լրագրական աշխատանքի եւ՝

- 2020 թուականէն ի վեր կը խմբագրենք Հայաստանի Հանրապետութեան Կառավարութեան աշխատակազմի Հանրային կապերու եւ տեղեկատուութեան կեդրոնի Սփիւռքի բաժնի «Հայերն այսօր» առցանց հարթակի արեւմտահայերէն բաժինը:

- 2021 թուականէն ի վեր կը խմբագրենք եւ կը ձայնագրենք Հայաստանի Հանրային հեռատեսիլի կայանի Առաջին լրատուականի «Լուրերու արեւմտահայերէն ամփոփում» նախագծի բովանդակութիւնը:

տութեանց մէջ, տե՛ս՝ Տիոյեան Սուսաննա, Ֆիշենկճան Անի, *Արեւմտահայերէնի արդի վիճակը հայկական գաղթածախմէրում. Արեւմտեան Եւրոպա*, Ե., 2017, էջ 12 («Մուլինո» բառը): Իսկ մեր համոզմամբ՝ հասարակ բառերը գրել, ինչպէս հայերէն աւանդաբար փոխառուած բառերը կը գրուին՝ փաշայ, եւրոյ, զերոյ: Մենք այսպէս ալ կը կիրարկենք մեր ամէնօրեայ մամլոյ լեզուոյն մէջ: Այս տեսութեան հետ համաձայն են նաեւ հայ դասական լեզուաբններ Հրաչեայ Աճառեանն ու Գեորգ Ջահուկեանը: Տե՛ս՝ Աճառեան Հր., *Հայոց գրերը*, Ե., 1984, էջ 570: Ե՛ւ՝ Ջահուկեան Գ., *Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում*, Ե., 1954, էջ 238:

- 2022 թուականին ի վեր կը խմբագրենք Հայաստանի ազգային գրադարանի կայքին արեւմտահայերէն բաժինը:

Շուրջ կէս տասնեակ տարիներու մեր աշխատանքին ետք, այսու, եկած ենք, լեզուի այս բարձր հիմնարկէն ներս, արձանագրելու այն խնդիրները, որոնք կը յառաջանային արեւմտահայերէն նիւթեր ստեղծելու ատեն, աւելի ճիշդ՝ արեւելահայերէն նիւթերը արեւմտահայերէնի վերածելու ատեն:

Արեւմտահայերէնի փոխադրելու խնդիրները բաժնած ենք չորս ուղղութիւններու.

- *Ուղղագրական,*
- *Քերականական,*
- *Եզրութաբանական,*
- *Տառադարձական:*

Այս անգամ պիտի խօսինք անոնցմէ միայն երկուքին՝ քերականական եւ եզրութաբանական խնդիրներուն մասին: Քերականին ներքոյ պիտի անդրադառնանք բայերու ժամանակաձեւերուն լրագրական նիւթերու շարադրութեան մէջ:

Քերականական խնդիրներ. եղանակներն ու ժամանակները

Արեւելահայերէնէն արեւմտահայերէն անցում կատարելու ատեն կը կատարուին շարք մը քերականական փոփոխութիւններ, զորս կը բնութագրեն արեւմտահայերէնը: Առաջին եւ ամենէն կարեւոր կէտը՝ բայերուն ժամանակաձեւերն են: Եւ այսպէս՝ **արեւելահայերէնի «-ում» յետադաս** մասնիկով կազմուող Սահմանական եղանակի ներկայ ժամանակաձեւով շարադրուած ողջ բայերը կը փոխուին **արեւմտահայերէնի «կը» նախադաս** մասնիկով ձեւերուն: Այստեղ նրբութիւն մը կայ. այն է, որ որոշ բայեր արեւմտահայերէնի մէջ կ'ենթարկուին «իլ» լծորդութեան կամ «ի» խոնարհիչին, եւ ահա ասիկա այն պարագաներէն է, որ ոչ հմուտ խմբագիրները կամ ոչ լեզուակիրները չեն անդրադառնար եւ սխալագրութիւններ կրնար

³ Կէս տասնեակ (հեղինակային) – հինգ տարի:

գոյացնել: Օրինակ՝ արևելահայերեն՝ «վերաբերվում է, թափվում, բախվում է», արևմտահայերեն՝ «կը վերաբերի, կը թափի, կը բախի», եւ ոչ «կը վերաբերուի, կը թափուի, կը բախուի»: Այսու, կ'եզրակացնենք, որ բայի շինութեան մէջ ալ տարբերութիւն կայ արևելահայերեն-արևմտահայերեն գոյգին մէջ, հետեւաբար «-ում»-ը պարզապէս «կը»-ի փոխելով արդիւնքի չենք հասնիր:

Այսպէս՝ արևելահայերէնի մէջ ներգործական գրեթէ բոլոր բայերը «-ուել/-վել» վերջաւորութեամբ փոխակերպելի են կրաւորականի՝ սիրել-սիրվել, մինչդեռ արևմտահայերէնի մէջ փոխանցումը իր աւարտին չէ հասած: Կան մեծ թիւով բայեր, որոնք կրաւորական-չէզոքի կը վերածուին միայն խոնարհիչը «ի»-ի վերածելով, ասոնք պահպանած են գրաբարեան ձեւը՝ սիրեմ-սիրիմ: Այս բայախումբէն ամենէն շատ գործածուող բայերէն են՝ ազատել-ազատիլ, այրել-այրիլ, բախել-բախիլ, բորբորել-բորբորիլ, երկարել-երկարիլ, եփել-եփիլ, ընդլայնել-ընդլայնիլ, թափել-թափիլ, ծռել-ծռիլ, մաշել-մաշիլ, մարել-մարիլ, շարժել-շարժիլ, շեղել-շեղիլ, շրջել-շրջիլ, սպառել-սպառիլ, վառել-վառիլ, փլել-փլիլ: Կան բայեր, որոնք աւանդապէս այս խումբին կը պատկանէին, սակայն բնական զարգացման ու արևելահայերէնի ազդեցութեամբ այժմ արդէն ունին «-ուիլ»-ով տարբերակներ եւս: Օրինակ՝ կտորիլ-կտորուիլ, կտրիլ-կտրուիլ, յենիլ-յենուիլ, պատռիլ-պատռուիլ: Մէկ այլ գիտական յօդուածի քննութեան առարկայ է փրոֆեսոր Ռուբէն Սաքապետոյեանի տեսակէտը, ով գրած է, թէ արևմտահայերէնի մէջ շարք մը բայեր կը ձեւաւորեն եռանդամ հակադրութիւն կրաւորական սեռի համար գործածելով «-ուիլ», իսկ կրաւորակերպ չէզոք իմաստներով՝ «իլ» լծորդութեան բայեր: Օրինակ՝ դատել-դատուիլ-դատիլ, կտրել-կտրուիլ-կտրիլ, ծռել-ծռուիլ-ծռիլ, ուր առաջինը՝ ներգործական է, երկրորդը կրաւորական, երրորդը՝ չէզոք: Յանկէնք, որ

4 Չոլաքեան Յակոբ, *Արևմտահայերէնի քերականութիւն. կանոնակարգ եւ խնդիրներ*, Բ. Գիրք, Ե., 2019, էջ 25:

5 Նոյն տեղը, էջ 26:

6 Սաքապետոյեան Ռուբէն, *Արևմտահայերէնի դասագիրք*, Ե., 2006, էջ 144:

Չոլաքեանը այս տեսութեան հետ համամիտ չէ: Վերջինս կ'ընդգծէ, որ Սաքապետոյեանի ներկայացուցած երկրորդ եւ երրորդ շարքերը (*եփիլ-եփուիլ*) սովորական զուգաձեւութիւններ են, եւ կրնան հանդէս գալ եւ՝ կրատրական, եւ՝ չէզոք կիրառութեամբ⁷:

Գալով ապառնիի կազմութիւններուն, ապա **արեւելահայերէնի «կը» մասնիկով** ենթադրական-պայմանական եղանակի ապառնին⁸, յաճախ, բայց ոչ միշտ, **արեւմտահայերէնի** սահմանական եղանակի **«պիտի» ցուցիչով** ապառնիին կը վերածուի: Օրինակ. **«Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարը կը մեկնի Ֆրանսիա»** կ'ըլլայ՝ **«Հայաստանի արտաքին գործոց նախարարը պիտի մեկնի Ֆրանսա»**, **«Մնսի 1-ին կմեկնարկի նոր ծրագիրը»** կ'ըլլայ **«Մնսուն 1-ին սկիզբ պիտի առնէ նոր ծրագիրը»**: Սակայն կան պարագաներ, ուր արեւելահայերէնի ապառնիական «կը» մասնիկը կը պահպանուի նաեւ արեւմտահայերէնի մէջ. խօսքը ըղձական եղանակի մասին է եւ բոլոր այն ձեւերուն, որոնք ենթադրական-պայմանական բնոյթ ունին արեւմտահայերէնի մէջ՝ արտայայտուած ներկայ ժամանակով: Օրինակ. **«Դրական եզրակացութեան պարագային շահառուին հետ կը կնքուի պայմանագիր ու կը տրուի 2 տարի ժամկէտ՝ կարկուտապաշտպան ցանցը տեղադրելու համար»**, **«Երբ ինքնաշարժ կը ստեղծէք կամ տուն կը կառուցէք, եւ երբ դուք չէք սպասեր մինչեւ մեքենան պատրաստ ըլլայ կամ տունը կառուցուի, եւ յետոյ կը հասկնաք, որ մոռցած էք կղպանքը տեղադրելու»**:

Ինչ կը վերաբերի **արեւելահայերէնի** սահմանական եղանակի **«-ու» ապառնիին**, որ արեւելահայերէնի մէջ նախորոշուած սպասելի ապառնի է⁹, օրինակ. **«գնալու եմ, մեկնելու եմ»**, ապա արեւմտահայերէնի մէջ այս բաղադրեալ ժամանակաձեւը որոշ քերականա-

⁷Չոլաքեան Յակոբ, *Արեւմտահայերէնի քերականութիւն. կանոնակարգ եւ խնդիրներ*, Բ. Գիրք, Ե., 2019, էջ 27:

⁸ Ավետյան Սարգիս, *Արդի արեւելահայերէնի կ(ը)- ապառնիի և -ու ապառնիի իմաստագործառնութային փոխհարաբերութեան հարցի շուրջ*, Բանբեր Երևանի համալսարանի. բանասիրություն, 2022, No. 2, էջ 23:

⁹ Նոյն տեղը, էջ 27:

գլտներ դասած են որպես հարկադրական եղանակ, ուրիշներ ալ սահմանական եղանակի երկրորդ ապառնիս: Եւ քանի որ **արդի արեւմտահայերէնին** մէջ, ի տարբերութիւն դասական արեւմտահայերէնին, այս ձեւը աւելի շատ ստացած է հարկադրականի կարգավիճակ, քան պարզ ապառնի, ապա անիկա գործածութենէ դուրս մղուած է, եւ ժամանակակից լրագրութեան մէջ այն կը փոխարինուի սահմանական եղանակի պարզ **«պիտի» նախադաս ցուցիչով ապառնիով**: Օրինակներ դասական արեւմտահայերէն. **«Ընտիկ մէկը ըլլալու է ամեն բանէ առաջ. հո՛գ չէ թէ որ սկիզբը ձեռքէն գործ չգայ»**¹⁰, **«Մա ալ ըսեմ որ կերակուրդ ուտելուդ պէս խոհանոցին մէջ կենալու չես»**¹¹: Այս օրինակները ուսումնասիրելով՝ կը հասկնանք, որ, յիբաւի, ասոնք հարկադրական բնոյթ կը կրեն. **«Ընտիկ մէկը ըլլալու է»** արդի շարադրութեամբ՝ **«Անուշիկ աղօջիկ մը պէտք է ըլլայ»**, **«Խոհանոցին մէջ կենալու չես»** արդի շարադրութեամբ՝ **«Խոհանոցին մէջ պէտք չէ մնաս»**:

Առհասարակ, արեւմտահայերէնի լրագրութեան մէջ ամէնէն յարմար եւ ընդունուած ժամանակաձեւը Սահմանական եղանակի բաղադրեալ ժամանակներու **յարակատարն** է՝ **«ըսած է»**: Օրինակ՝ **«Մամլոյ ասուլիսին ընթացքին նախարարը խօսած է Հայաստանի մէջ տնտեսական զարգացման կարելորդութեան մասին: Վերջինս ընդգծած է հարեւան երկրներուն հետ առեւտրատնտեսական կապերու հաստատման կարելորդութիւնը»**:

Գ. Եզրութաբանական խնդիրներ

1. Կառոյցներու անուանումներն ու աստուց յապաւումները

Խնդիրներ կը յառաջացնեն այն կառոյցներու անուանումները, որոնք օտարամուտ բառերու հիմքի վրայ ամրագրուած են արեւելա-

¹⁰ Չոլաքեան Յակոբ, Ֆիշենկճեան Անի, *Գրական արեւմտահայերէնի ուսումնասիրութեան պատմութիւն*, Ե., 2016, էջ 52:

¹¹ Գրիգոր Զօհրապ, *Երկեր*, Անթիլիաս, 1988, «Փօստալ», էջ 134:

¹² Նոյն տեղը, էջ 135:

¹³ Ֆիշենկճեան Անի, *Արեւմտահայերէնի քերականութեան պատմութիւն. յետայտնեանկան շրջան*, Ե. 2018, էջ :

հայերենի մեջ, ուստի եւ աստոնց յապաւումը գրելու ասեն ալ տառատարբերութիւններ կը գոյանան: Օրինակ՝ արեւելահայերէն՝ «*Հայաստանի Հանրապետութեան Կրթութեան, գիտութեան, մշակոյթի եւ սպորտի նախարարութիւն*», արեւմտահայերէն՝ «*Հայաստանի Հանրապետութեան Կրթութեան, գիտութեան, մշակոյթի եւ մարմնամարզութեան նախարարութիւն*», հետեւաբար՝ «*ՀՀ ԿԳՄՍ*» եւ «*ՀՀ ԿԳՄՍ*»: Նաեւ՝ արեւելահայերէն՝ «*Էկոնոմիկայի նախարարութիւն, Ֆինանսների նախարարութիւն, Կենտրոնական բանկ*», արեւմտահայերէն՝ «*Տնտեսութեան նախարարութիւն, Ելեմուտի նախարարութիւն, Գլխատըր դրամատուն*»: Երբեմն նաեւ դասական եւ արդի ուղղագրութեանց բախում տեղի կ'ունենայ՝ «*ԿԸՀ*», «*ԿԸՅ*»՝ Կեդրոնական ընտրական յանձնաժողով:

2. Ոլորտային-մասնագիտական ասպարէզներու բառապաշարը

Երկճիւղ աշխարհագրաբնիկ մեջ բառերու երկճեութիւններ կը նկատուին նաեւ փիլիսոփայական եզրութաբանութեան, բնագիտական ու նորարական ոլորտներէն ներս, որ արեւելահայերէնի մեջ Խորհրդային միութեան հետեւանք է: Մինչդեռ արեւմտահայերէնը հանդէս կու գայ աւելի աւանդապահ դիրքերէ՝ մերթ գործածելով հին՝ արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող բառեր, մերթ՝ նոր բառեր կերտելով հայերէն արմատներով:

Այս հինգ տարիներու մեր լրատուական աշխատանքներուն ընդմէջէն կը ներկայացնենք ամէնէն շատ կրկնուող բառերը, որոնք, կարելի է ըսել, ամէն օր կը հանդիպին.

Մենատոր՝ ծերակուտական, սենատ՝ ծերակոյտ, հումանիտար՝ մարդասիրական, սոցիալական՝ ընկերային, ֆեդերացիա՝ դաշնութիւն, սուբսիդավորում՝ հատուցում, սուբվենցիա՝ դրամական օժանդակութիւն, պլանավորված՝ ծրագրուած, մոնիթորինգ՝ մշտադիտարկում, ինքնաթիռ՝ օդանաւ, շտապօգնության մէքենա՝ հիւանդակառք, հոսպիտալացնել՝ հիւանդանոց տեղափոխել, կոռուպցիա՝ փտածութիւն, տրանսպորտ՝ փոխադրամիջոց, կոմունի-

կացիա՝ հաղորդակցութիւն, օպերատիվ՝ արդիւնագործ, գազ՝ վառելանիւթ, բենզին՝ մեքենավարութեան վառելանիւթ, միլիարդ՝ միլիառ, տեխնոլոգիա՝ արհեստագիտութիւն, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ (SS)՝ տեղեկատուական արհեստագիտութիւն (SU), մանիպուլացիա՝ ձեռնածութիւն, կինո՝ ֆիլմ, պրոդյուսեր՝ արտադրող, ռեժիսոր՝ բեմադրիչ, սցենար՝ բեմագիր, սցենարիստ՝ բեմագրութեան հեղինակ, դիզայն՝ ձեւագրում, գրաֆիկական՝ համակարգչային, գրաֆիկ դիզայն՝ համակարգչային ձեւագրում, օպերատոր՝ տեսանկարահանող, կոնսենսուս՝ ընդհանուր յայտարար, կոնվենցիա՝ կանոնադրութիւն, խարտիա՝ կանոնադրութիւն, սանկցիա՝ պատժամիջոց, կոալիցիա՝ դաշինք, ակցիա՝ ցոյց, դեֆիցիտ՝ պակասուրդ, ագրեսիա՝ յարձակում, ագրեսոր՝ յարձակող, ագրեսիվ՝ յարձակողական, բյուջե՝ տարեհաշիւ, բյուջետային՝ տարեհաշուական, մեխանիզմ՝ գործիքակազմ, բիզնես գործարարութիւն, էթնիկ գոտւմ՝ ցեղագոտւմ, էթնիկ հայեր՝ բնիկ հայեր, օկուպացիա՝ բռնագրաւում, օկուպացված՝ բռնագրաւուած, տուրիզմ՝ զբօսաշրջութիւն, տուրիստ՝ զբօսաշրջիկ, վանդալիզմ՝ բարբարոսութիւն, էներգիա՝ ուժանիւթ, էներգետիկ ուժանիւթային, վիտամին կենսանիւթ, դինամիկա՝ կենսունակութիւն, դինամիկ կենսունակ, ասֆալտ՝ կուպր, ասֆալտապատել՝ կուպրապատել, էկոհամակարգ՝ կենսոլորտ, էկոլոգիա՝ բնապահպանութիւն, էկոլոգիական՝ բնապահպանական, ֆոտոսինթեզ՝ լուսաբաղարկում¹⁴, ռադիո ձայնասփիւռ, հեռուստացոյց՝ հեռատեսիլ, հեռուստաընկերություն՝ հեռատեսիլի կայան, սուվերեն՝ ինքնիշխան, սուվերենություն՝ ինքնիշխանութիւն, ռեֆորմ՝ բարեփոխում, օբյեկտիվ՝ առարկայական, սուբյեկտիվ՝ ենթակայական, կադաստր՝ կալուածագրական, ատեստավորում՝ վերավկայագրում, գլոբալ՝ համաշխարհային, նավթ՝ քարիւղ¹⁵, ստանդարտ՝ չափանիշ, մարթեմատիկա՝

¹⁴ Գուրումձեան Մեսրոպ, *Ընդարձակ բառարան անգլիերէնէ հայերէն*, Պէյրուօ, 1981 էջ 991:

¹⁵ Ճերէձեան Գնէլ արքեպիսկոպոս, Տօնիկեան Փարամագ եւ Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս, *Հայոց լեզուի նոր բառարան*, Պէյրուօ, 1992, էջ 1091:

թուաբանութիւն, ֆիզիկա՝ բնագիտութիւն, քիմիա՝ տարրաբանութիւն, հեռուստադիտող՝ ակնդիր, ասոցացիա՝ ընկերակցութիւն, **պրոթէզ՝ փոխադիր**, կոնֆլիկտ՝ հակամարտութիւն, ռիսկ՝ վտանգ, **ինստիտուտ հիմնարկ**, **ինստիտուցիոնալ՝ համակարգային**, ռեժիմ՝ վարչակարգ, բռնի՝ համալսարան, **թիմ՝ անձնակազմ**, ակտիվ՝ աշխուժ, **ատոմային/միջուկային հիւլէական**¹⁶, **էսկալացիա՝ զօրաշարժ**, ֆինանսական՝ դրամական, պլյուս՝ առաւել, հիմնականում՝ գլխաւորաբար, կոմունալ՝ հանրային ծառայութեան, **ռեկորդ՝ մրցանիշ**, օնլայն՝ անցանց, օֆլայն՝ անցանց, պրոբլեմ՝ խնդիր, պլան՝ ծրագիր, **քվոտա՝ մասնաբաժին**, փայլ բաժնետէր, ցանկացած՝ որեւէ, հետաքրքիր՝ հետաքրքրական, **էպոս՝ դիցազնավէպ**, **ֆակուլտետ՝ բաժանմունք**, **դիվերսիֆիկացնել՝ բազմազանեցնել**, **լեզվիսիմ՝ օրինական**, մասշտաբ՝ ծաւալ, արտիստ՝ արուեստագէտ, ֆորում՝ համաժողով, **բոյկոտել՝ խեցեվճռել**¹⁷, ասպեկտ՝ երեսակ:

Նշենք, որ մենք հակուած չենք փրոֆեսոր Ռուբէն Սաքապետոյեանի մեթոտաբանութեան՝ արեւելահայերէն հայածին բառերը փոխարինելու այլ բառերով՝ իբրեւ թէ վերջիններս արեւմտահայերէն ըլլան: Օրինակ՝ **դասախօս-բանախօս**¹⁸, **բաժնետոմս-բաժնէթուղթ**¹⁹, եւ այլն: Ըստ՝ մեզ ասոնք հայոց լեզուի հոմանիշներ են եւ տարբերակում չեն կրնար հանդիսանալ արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի միջեւ՝ բացի այն բառերէն, որոնք յստակ այլ գործածութիւն ունին երկու տարբերակներուն մէջ, օրինակ՝ **քուպէ-վայրկեան**, **ափսէ-այնակ**, **սկուտեղ-ափսէ**, **բաժակ-գաւաթ**, եւ այլն:

¹⁶ Մալխասեանց Ստեփան, *Հայերէն բացատրական բառարան*, Երեւան, 1944, էջ 1258: Եւ՝ Ճերէճեան Գ., Տօնիկեան Փ. եւ Տէր Խաչատուրեան Ա., էջ 1240:

¹⁷ Գույումճեան Մ., էջ 158:

¹⁸ Սաքապետոյեան Ռուբէն, *Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան*, Երեւան, 2011, էջ 55:

¹⁹ Նոյն տեղը, էջ 53:

3. Փոխառուած բառեր, որոնց ուղղագրութիւնը կը փոխուի միայն

կոնգրես՝ քոնկրես, կաթոլիկ՝ կաթողիկէ, պրոֆեսոր՝ փրոֆեսոր, մեթոդ՝ մէթոս, դոլար՝ տոլար, Նոբելյան՝ Նոպէլեան, կիլոմետր՝ քիլոմէթր, կիլոգրամ՝ քիլոկրամ:

4. Արեւելահայերէնէն նոյնութեամբ անցած բառեր

Ակադեմիա, կոմիտէ: Այս բառերը թէւ ունին անելի գրաբարեան տարբերակներ՝ **ակադէմիա-կաճառ**, **կոմիտէ-յանձնաժողով**, սակայն ընդունուած է գործածել նաեւ նոյն արեւելահայերէնին պէս:

Դ. Եզրակացութիւն

Հաշուի առնելով վերը նշուած մանրամասնութիւնները՝ **արեւելահայերէնի** եւ **արեւմտահայերէնի** քերականական **եղանակներու** եւ **ժամանակաձեւերու** տարբերութիւնները, ինչպէս նաեւ ոլորտային-մասնագիտական բառապաշարի գործածման տարբեր մօտեցումները, այսու կ'եզրակացնենք հետեւեալը.

- **Արեւելահայերէնն** ու **արեւմտահայերէնը**, ունենալով հանդերձ սահմանուած քերականական կարգերու տարբերութիւններ, անոնց կանոնները տեղ-տեղ կը խաչուին, եւ «կը» նախադասմանսիկով կազմուած բայաձեւը, օրինակ, երկու լեզուաճիւղերուն մէջ ալ կ'արտայայտէ ենթադրական-պայմանական եղանակ:

- **Արեւմտահայերէնի** մէջ, ի տարբերութիւն **արեւելահայերէնին**, բային սեռափոխութիւնը տեղի կ'ունենայ լծորդութեան փոփոխութեամբ: Ներգործականէն չէզոք եւ կրաւորական անցումը տեղի կ'ունենայ «-ել»-էն «-իլ»-ի անցնելով:

- **Արեւմտահայերէնը** մեծաւ մասամբ կ'օգտուի հայերէն արմատներով եւ բառակազմութիւններով գոյութիւն ունեցող բառապաշարէն, անհրաժեշտութեան եւ նորարարութեան պահանջներու պարագային՝ կը ստեղծէ նոր բառեր, նոյն աւանդական տրամաբանութեամբ: Օրինակ՝ Technology. technos՝ արհեստ, logos՝ գիտութիւն, եւ ծնաւ՝ **«արհեստագիտութիւն»** բառը:

- Այդուհանդերձ, **արեւելահայերէնը**, որքան ալ միջազգային եզրոյթներու որդեգրման ճանապարհով կը զարգանար, սակայն վերջին քանի մը տարիներուն ընթացքին կը նկատենք արեւմտահայերէնի բառերու որդեգրում արեւելահայերէնի մէջ: Այստեղ իր դրական դերակատարումը ունի նաեւ ՀՀ Լեզուի կոմիտէն: Ամենէն պարզ օրինակներէն մէկը այն է, որ 2024 թուականի Հանրայինի լրատուական մեկնաբանութեանց մէջ մեր ականջին կը զարնէ **«Գլխաւոր դրամատուն»** արտայայտութիւնը ընդունուած **«Կենտրոնական բանկ»**-ին փոխարէն: Սահկա ոչ այլ ինչ է, քան երկու ճիւղերու իսկական մերձեցման վառ ապացոյց:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ավետյան Սարգիս, Արդի արեւելահայերէնի կ(ը)- ապառնիի և -ու ապառնիի իմաստագործառութային փոխհարաբերության հարցի շուրջ, Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն, 2022, No. 2:
2. Գույումճեան Մեսրոպ, Ընդարձակ բառարան անգլիերէնէ հայերէն, Պէյրութ, 1981:
3. Գրիգոր Զօհրապ, Երկեր, Անթիլիաս, 1988, «Փօստալ»:
4. Չոլաքեան Յակոբ, Արեւմտահայերէնի քերականութիւն. կանոնակարգ եւ խնդիրներ, Բ. Գիրք, Երեւան, 2019:
5. Չոլաքեան Յակոբ, Աւանդական ուղղագրութիւն. կանոնակարգ եւ խնդիրներ, Երեւան, 2016:
6. Չոլաքեան Յակոբ, Ֆիշենկճեան Անի, Գրական արեւմտահայերէնի ուսումնասիրութեան պատմութիւն, Երեւան, 2016:
7. Ճերէճեան Գնէլ արքեպիսկոպոս, Տօնիկեան Փարամագ եւ Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս, Հայոց լեզուի նոր բառարան, Պէյրութ, 1992:
8. Մալխասեանց Ստեփան, Հայերէն բացատրական բառարան. Երեւան, 1944:

9. Սաքապետոյեան Ռուբէն, Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան, Երեւան, 2011:

10. Սաքապետոյեան Ռուբէն, Արեւմտահայերէնի դասագիրք, Երեւան, 2006:

11. Տիգրան Սուսաննա, Ֆիշենկճան Անի, Արեւմտահայերէնի արդի վիճակը հայկական գաղթօճախներում. Արեւմտեան Եւրոպա, Երեւան, 2017:

12. Ֆիշենկճեան Անի, Արեւմտահայերէնի քերականութեան պատմութիւն. յետայտնեանկան շրջան, Երեւան 2018:

Aposhian Avedis - Current Issues of Transferring from Eastern Armenian to Western Armenian: Grammar and Terminology.-The

research article “Current Issues of Transferring from Eastern Armenian to Western Armenian: Grammar and Terminology” examines key distinctions between the two branches of Modern Armenian. A fundamental morphological difference lies in the formation of the Indicative Mood's Present Tense: Eastern Armenian employs the post-particle “-um/-ում”, while Western Armenian utilizes the pre-particle “գօ/կը”. Notably, constructions with the “գօ/կը” pre-particle express Conditional Moods in both variants.

The Future Tense formation also differs, with Eastern Armenian using post-particles “-elu, -alu/-ելու, -ալու”, and Western Armenian employing the pre-particle “bidi/պիսի”. These forms demonstrate cross-linguistic interpretation: each variant's Future Tense construction is understood as Imposing Mood in the other.

Regarding verbal morphology, Western Armenian exhibits distinct patterns in voice alternation through conjugation modifications, specifically employing the “-el” to “-il” transformation for active-to-passive transitions. In lexical development, it prioritizes native Armenian roots, as exemplified by “arhesdakidutiun/արհեստագիտութիւն” for “technology”.

While Eastern Armenian historically favored international terminology, recent developments indicate increasing incorporation of Western Armenian lexical elements, supported by the Language Committee of Armenia. This is evidenced by the 2024 implementation of “Glkhavor dramatur/Գլխավոր դրամատուրն” in public broadcasting, signifying progressive linguistic synthesis.

**ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՀՈԳՆԱԿԻԱԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ**

Վալենտին Խաչատրյան

Բ.գ.թ. , դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտ,

ավագ գիտաշխատող

valentin.khachatryan81@gmail.com

Բանալի բառեր. արևմտահայերեն, գոյական, հոգնակի թիվ, հոգնակիակազմություն, միավանկ, վերջնաբաղադրիչ, վերջավորություն:

Նախաբան

Արդի լեզվափուլում գոյականի հոգնակիակազմության որոշակի խնդիրներ առկա են գրական հայերենի երկու ճյուղերում էլ: Այն պայմանավորված է ամենատարբեր գործոններով: Հասկանալի պատճառներով՝ խնդիրներն առավել շատ են ու բազմազան արևմտահայերենում: Այդ մասին են վկայում միևնույն բառի կամ նույնատիպ բառակազմություն ունեցող բառերի՝ տարբեր հոգնակիակազմիչների բառարանային նշումները, մի շարք դեպքերում ուսումնասիրողների խիստ տարբերվող կարծիքները, թերթերում, գրքերում և ամենուրեք սպրդած շեղումներն ու տարածությունը: Արևելահայ իրականության մեջ կան արևելահայերենը կանոնարկող հաստատություններ: Կանոնարկմանն են նպաստում նաև առկա բառարաններն ու դասագրքերը: Բայց և դեռ որոշ հարցեր առկախ են մնում արևելահայերենում նույնպես, իսկ պետական վերահսկողության բացակայության և արևմտահայերի՝ աշխարհով մեկ սփռված լինելու պայմաններում բնական է, որ խնդիրներն ավելի շատ լինեն արևմտահայերենում: Բացի դրանից՝ առանձնապես չկա արևմտահայերենի քերականական կամ գոնե քերականական դրսևորումները նշող որևէ կանոնավոր բառարան-տեղեկատու, իսկ դասագրքերում և առանձին ուսումնասիրություններում որոշ հարցերի շուրջ հաճախ նկատվում են խիստ տարբերվող մոտեցումներ:

Այդ առիթով իրենց մտահոգությունն են հայտնում թե՛ արևմտահայերենի համապատասխան հարցերով զբաղվողները և թե՛ առհասարակ գիր ու գրականությանը առնչվող մարդիկ, անհատներ:

Արևմտահայերենի հարուստ բառարաններ ևս կան, սակայն դրանցում, ցավոք սրտի, հոգնակի թվի վերջավորության նշումներ հիմնականում չկան: Որոշ բառերի դեպքում նման նշում կարելի է գտնել միայն Ռ. Սաքապետոյանի «Արևմտահայերեն-արևելահայերեն նոր բառարանում»: Մյուս բառարաններից հիշատակելի են նաև հետևյալ ծավալուն բառարանները՝ Պ.Վարդ. Ճիզմեճեանի «Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարանը»², որը հավասարապես պարունակում է թե՛ արևելահայերեն և թե՛ արևմտահայերեն բառեր, Ա. Տէր Խաչատուրեանի և այլոց «Հայոց լեզուի նոր բառարանը»³ և Գ. Արք. Ճերեճեանի և այլոց «Հայոց լեզուի նոր բառարանը»⁴: Վերջիններս թեև չեն պարունակում հոգնակի թվի վերջավորության նշումներ, սակայն խիստ կարևոր են միավանկ արմատական վերջնաբաղադրիչով բառերի իմաստային առումները պարզելու և ըստ այդմ հոգնակի թվի ճիշտ կազմությունը որոշելու համար:

Առհասարակ արևմտահայերենի և մասնավորապես գոյականի հոգնակիակազմության հարցերով մեր օրերում առանձնակի խորությամբ զբաղվողներից են Կ. Առաքելյանը, Ա. Եղիայանը և Հ. Չոլաքյանը: Առկա խնդիրները վերլուծելու համար հարկ ենք համարում հատկապես ներկայացնել վերջին երկու հեղինակների դիտարկումները, որոնք մի շարք դեպքերում խիստ տարբերություն

¹ Սաքապետոյան Ռ., *Արևմտահայերեն-արևելահայերեն նոր բառարան*, «Տիգրան Մեծ» հրատ., Ե., 2011 (այսուհետև՝ ՄԲ):

² Ճիզմեճեան Վարդ. Պ., *Հայերեն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան*, Տպարան «Անի», Հալեպ, 1954-1957:

³ Տէր Խաչատուրեան Ա., Գանգրունի Հ., Տոնիկեան Փ. Կ., *Հայոց լեզուի նոր բառարան*, «Կ. Տոնիկեան եւ Որդիք» հրատ., Պէյրուօ, 1968 (այսուհետև՝ ՏԽԲ):

⁴ Ճերեճեան Արք. Գ., Տոնիկեան Փ. Կ., Տէր Խաչատուրեան Ա., *Հայոց լեզուի նոր բառարան*, «Կ. Տոնիկեան եւ Որդիք» հրատ., Պէյրուօ, 1992 (այսուհետև՝ ԳՃԲ):

են ցուցաբերում: Ինչպես և ստորև կնկատենք, Ա. Եղիայանը հիմնականում փորձում է մանրագնին հետազոտությամբ բացահայտել գրեթե բոլոր միավորների աղերսները և ներկայացնել օրինաչափություններ՝ ըստ կարելիվույն հետևելով արևելահայ իրականության մեջ ընդունված ձևերին: Մինչդեռ Հ. Չոլաքյանը մեծ մասամբ սուրբ է տալիս արդի լեզվափոխում արևմտահայերեն կենդանի խոսքում տեղի ունեցող փոփոխություններին:

Ելնելով արևմտահայերենում հոգնակիակազմության խառը դրսևորումներից՝ Ա. Եղիայանը իր աշխատության մեջ նկատում է, որ հայերենի միջավայրում իրավիճակն այլ է, քանի որ հոգնակիակազմության կանոնները դպրոցական մակարդակով հետևողականորեն ուսուցանվում են, բացի դրանից՝ հիշատակում է այն բառարանները, որոնցում հոգնակի թվի կազմության նշումներ կան, ինչպես՝ Է. Աղայանի բացատրական բառարանը⁶, Փ. Մեյթիխանյանի ուղղագրական բառարանը⁷, Ա. և Ք. Սուքիասյանների ուղղագրական-ձևակազմական բառարանը⁸, Դ. Գյուրջինյանի քերականական բառարան-տեղեկատուն⁹:

Այսպիսով, Եղիայանը իր աշխատության մեջ օգտագործում է նաև արևելահայերենի համապատասխան բառարան-տեղեկատուները և հոգնակիակազմության հարցերը ներկայացնող որոշ ուսումնասիրություններ՝ կատարելով նաև արևմտահայերենի համեմատությամբ գուգադրական քննություն:

⁵ Տե՛ս Եղիայեան Ա., *Արևմտահայերենի ուղղագրական, ուղղափոսական, ոճաբանական ուղեցոյց*, Պէրութ-Լիբանան, 2022, էջ 282:

⁶ Աղայան Է., *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, «Հայաստան» հրատ., Ե., 1976 (այսուհետև՝ ԱՀԲԲ):

⁷ Մեյթիխանյան Փ., *Հայերենի ուղղագրական նոր բառարան*, ԵՊՀ հրատ., Ե., 2013 (այսուհետև՝ ՄԲ):

⁸ Սուքիասյան Ա., Սուքիասյան Ք., *Արդի հայերենի ուղղագրական-ձևակազմական բառարան*, «Մակմիլան Արմենիա» հրատ., Ե., 2002 (այսուհետև՝ ՍՈՒԲ):

⁹ Գյուրջինյան Դ., *Անուն խոսքի մասերի թվի կարգը արդի հայերենում. Քերականական բառարան-տեղեկատու*, «Լիմուշ» հրատ., Ե., 2007 (այսուհետև՝ ԳԲ):

Միավանկ և մեկուկեսականի գոյականների հոգնակիականությունն ինդիքները: *Ի* և *ու* ձայնավորներով միավանկ գոյականների (նաև որպես բարդության վերջնաբաղադրիչ) հոգնակին, ի տարբերություն արևելահայերենի, սովորաբար առանց հնչյունափոխվելու է կազմվում: Մակայն որոշ բառեր, ինչպես և նկատում են ուսումնասիրողները, արևմտահայերենում նույնպես սկսել են գործածվել հնչյունափոխված ձևով՝ գիր – *գրեր*, գիրք–*գրքեր*, միտք–*մտքեր*, սիրտ–*սրտեր*, դուռ–*դռներ*, շուրթ–*շրթներ*¹⁰: Կարելի է այն դիտել որպես արևելահայերենի ազդեցություն, չնայած որ Հ. Չոլաքյանը այլ բացատրություն է տալիս՝ տողատակին գրելով. «Թիր պատկերացում մը կայ, թէ յոգնակիի կազմութեան եւ հոլովումի ատեն ձայնաւորներու սղումը արեւելահայերենի ազդեցութիւն է: Արեւմտահայերէնը այդ երեւոյթը մասնակիօրէն ժառանգած է հին լեզուէն ու պատմական զարգացման ընթացքին զայն թօթափելու միտում ցուցաբերած»¹¹: Այսուհանդերձ նշված երկու հեղինակն էլ հանձնարարելի են համարում բոլոր անհնչյունափոխ ձևերը:

Գրաբարյան *ն* վերջնահնչյունը կորցրած միավանկ գոյականների հոգնակին կարող է դրսևորվել երկու ձևով՝ *ն*-ի վերականգնումով՝ *-ներ*-ով, և առանց *ն*-ի՝ *-եր*-ով: Նույնը նաև բնորոշ է արևելահայերենին, միայն թե երկրորդ դրսևորումները արևմտահայերենում կարծես թե համեմատաբար ավելի տարածված են, այսպես՝ *ակեր*, *դուռեր*, *ձուկեր*, *մուկեր*, *ունկեր*, *ռունգեր* և այլն, որ և բխում է հայերենի զարգացման ընդհանուր միտումից: Եղիայանը նկատում է, որ այդպիսի բառերը *ն*-ով կամ առանց *ն*-ի հոգնակիացնելը որևէ կայուն կանոնի չի ենթարկվում: Ի վերջո առաջարկում է անբարեհնչություն չառաջանալու դեպքում դրանց հոգնակին կազմել *-եր*-ով: Ուղղակի ավելորդ է նշվածների շարքում տալ նաև *ձեռք* և *ոտք* օրինակները¹²:

¹⁰ Տե՛ս Եղիայեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 280:

¹¹ Տե՛ս Չոլաքեան Յ., Արևմտահայերէն (կանոնակարգ և ինդիքներ), Ա գիրք, Ե., 2017, էջ 58:

¹² Եղիայեան Ա., նույն տեղում:

2. Չոլաքյանը նշված խմբին պատկանող բառերից ներկայացնում է արևմտահայերենում գուգահեռ ձևերով գործածվող հետևյալ բառերը՝ *եզներ // եզեր, ծոռներ // ծոռեր, հարսներ // հարսեր, մատներ // մատեր, միւսներ // միւսեր, դոներ // դուռեր, թոռներ // թոռեր, շրթներ // շուրթեր*¹³։ Նաև նկատում է, որ վերոհիշյալ խմբին պատկանող միավանկ գոյականներից կրկնաձև հոգնակի ունեցողները բարդության մեջ սովորաբար առանց *ն*-ի են հանդես գալիս, ինչպես՝ *հարսեր // հարսներ - նորահարսեր, մատեր // մատներ - քթամատեր, մատնեմատեր, միջնամատեր, ցուցամատեր*, նաև առաջարկում է խուսափել *ն*-ով ձևերից¹⁴։ Նույն երևույթը առկա է նաև արևելահայերենում։ Կարծում ենք, որ գործածվող երկու ձևն էլ առայժմ պետք է ընդունելի համարվեն, մինչև որ հետազայում այդ բառերը լիովին կդրսևորվեն առանց գրաբարյան *ն* վերջնահնչյունի։

Ինչ վերաբերում է մեկուկեսականի գոյականներին, սակավ դեպքերում նկատվում է *-ներ* հոգնակերտով դրսևորվելու միտում, ինչպես՝ *արկղներ, գամփռներ, դուստրներ, սանտրներ* և այլն, բայց և վերոհիշյալ հեղինակները խրախուսելի ձևեր չեն համարում։

Միավանկ արմատական վերջնաբաղադրիչներով գոյականների հոգնակիակազմությունը։ Հայերենում հոգնակիակազմության դժվարությունները գլխավորապես կապված են միավանկ արմատական վերջնաբաղադրիչներով բառերի հետ։ Եթե արևելահայ իրականության մեջ սովորաբար երկվություն է առաջանում միավանկ գոյականական բաղադրիչներով վերջավորվողների պարագայում, ապա արևմտահայերենում հստակություն չկա նաև նույն դիրքում գտնվող բայարմատ բաղադրիչով գոյականների, նույնիսկ այդպիսի կազմություն ունեցող և փոխանվանաբար կիրառվող ածականների հոգնակի թիվը կազմելու առումով, որը կարելի է նկատել ստորև։

¹³ Չոլաքեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 60։

¹⁴ Նշվ. աշխ., էջ 65։

Ռ. Սաքապետոյանը «Արևմտահայերեն-արևելահայերեն նոր բառարանի» սկզբում՝ «Երկու խոսք» վերնագրի ներքո, գրում է, որ բառերի քերականական հատկանիշները տրվում են արևելահայերենի համեմատ տարբերություն ցուցաբերելու դեպքում: Միավանկ արմատական վերջնաբաղադրիչով բառերի հոգնակիակազմիչները նշվում են հատկապես այն դեպքում, երբ բառը կարող է ստանալ *և՛ -եր*, *և՛ -ներ՝* պայմանավորված հիշյալ բաղադրիչի գոյականական կամ բայական արմատ լինելով: Բառարանի հեղինակը նաև նկատում է, որ այդ մասնիկները կարող են տարբերակել գործողություն կատարող անձը և առարկան՝ նշելով *խորաչափեր* և *խորաչափներ* օրինակները: Առաջինը բառացանկում բացատրված է «ջրի խորությունը չափելու գործիք», իսկ երկրորդը՝ «ջրի խորությունը չափող անձ»: Բնչպես հայտնի է, միավանկ վերջնաբաղադրիչի՝ գործողություն կատարողի իմաստ արտահայտելու պարագայում սովորաբար բառերն ստանում են *-ներ* հոգնակերտը: Ասել է թե *-չափ* վերջնաբաղադրիչով «չափող գործիք» նշանակող բոլոր բառերը ևս պետք է ստանան *-ներ* վերջավորություն: Սակայն նշված բառարանում վկայվել են մի քանի այլ օրինակներ ևս՝ *-եր* հոգնակիակազմիչի նշումով, այսպես՝ *ճնշչափ*, *յաճախչափ*, *շեղումնաչափ*, *շնչաչափ*, *ոգեչափ*, *ուժաչափ*: Անշուշտ այդ բառերի հոգնակի թվի խոսակցական լեզվում տարածված դրսևորումն է նշվածը, բայց և շեղում է ընդհանուր օրինաչափությունից: Ա. Եղիայանի աշխատության մեջ հստակ տրված է, որ «չափ» իմաստի դեպքում հոգնակին կազմվում է *-եր*-ով, ինչպես՝ *յարաչափեր*, *արժեչափեր*, *տրամաչափեր*, *քայլաչափեր* և այլն, «չափող» իմաստի դեպքում՝ *-ներ*-ով՝ *երկրաչափներ*, *խտաչափներ*, *ջերմաչափներ*, *ցրտաչափներ* և այլն¹⁵: Նույնը կարելի է տեսնել այլ աշխատություններում ևս:

ՄԲ-ում նկատվում են անսովոր հոգնակիակազմության այլ նշումներ ևս՝ *աթոռակիցեր* «1. գահակից, 2. նույն իշխանությունն ունեցող», *աշխարհացոյցեր* «աշխարհի քարտեզ», *վիճակացոյցեր* -

¹⁵ Նշվ. աշխ., էջ 298:

գ. «1. աշակերտի առաջադիմության թերթիկ, 2. վիճակագրություն», *տողանցքեր* «1. գորահանդես, 2. ձուլածո երկու տողերի միջև եղած տարածությունը», *գլխադիրեր* «գլխի ծածկոց՝ գլխարկ, գլխաշոր», *դեղ(ա)դիրեր* «աչքին ծարիր քսելու փոքրիկ գործիք», *նունակալեր* «փայտե ծանր կոշիկներ»: Այդ գոյականների վերջնաբաղադրիչներն ակնհայտորեն բայական իմաստ են արտահայտում, ուստի ըստ կանոնի պետք է ստանան *-նեք* մասնիկը: Առավել տարակուսելի է, երբ որ ածականներն են տրվում *-եք* հոգնակերտով՝ *աղուածայներ* – ած., մ. «քաղցրածայն», *յաճախամիտեր* – ած. «չարամիտ, խաբեբա», բայց և մյուս կողմից նույն բառարանում տրվում են ճիշտ ձևեր՝ *աղուորմիտներ* – ած. «լավ մտքի տեր», *նանրամիտներ* – ած. «անմիտ, հիմար, դատարկամիտ», *կանխագիրեր* – ած. «նախապես գրված», *շատաբաներ* – ած. «շատախոս», *ողորմասերեր* – ած. «գթասիրտ, գթոտ», *ուժածիներ* – ած. «ուժ ծնող՝ ուժի աղբյուր հանդիսացող, ուժատու, 2. (հոգբ.) մկանային կամ մտավոր գրգիռ առաջացնող՝ հորդորող»: Տրված օրինակներն անշուշտ որոշակի հիմք ունեն: Այդ ամենն իրապես վկայում է արևմտահայերենում հոգնակի թվի կազմության խառնաշփոթի մասին: Թերևս այդ պատճառով է, որ արևմտահայ քերականական աշխատություններում գոյականներին համատեղ տրվում են նաև այս կամ այն վերջնաբաղադրիչով ածականների հոգնակիակազմության օրինակներ¹⁶:

Վկայակոչելով միավանկ արմատական վերջնաբաղադրիչով բառերի հոգնակի թվի կազմության այն հիմնական կանոնը, որ գոյականական իմաստի դեպքում հոգնակին կազմվում է *-եք*-ով, իսկ բայականի դեպքում՝ *-նեք*-ով, և վկայաբերելով համապատասխան մի շարք օրինակներ՝ Եղիայանը հայտնում է իր մտահոգությունը արևմտահայերենի համար. «Ահա այս զանազանությիւնն է, որ արդի արեւմտահայր՝ լրագրող, գրող, ուսուցիչ եւ անշուշտ դպրոցական, կա՛մ բոլորովին կ՛անգիտանա՛ յ, կա՛մ չի յաջողիր ընել՝

¹⁶ Տե՛ս Եղիայեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 285-305, Ֆիշենկճեան Ա., *Արեւմտահայերէնի քերականութեան պատմութիւն*, «Ասողիկ» հրատ., Ե., 2018, էջ 21-35:

տեղիք տալով համատարած սխալագրութեան: Անոր ակնարկած են ու զայն կանոնակարգել փորձած են արեւմտահայ գրեթէ բոլոր դասագիրքերը, սակայն այն չափով ու ձեւով որ սերտուած է կանոնը, դժուար թէ ան որեւէ օգուտ բերէր մեր լեզուն տրվողներուն ու կիրարկողներուն: Ա՛լ զանց կ'ընեմ անոր երբեմն սխալ, կամայական ու խայտաբղէտ բանաձեւումի եւ ուսուցումի պարագաները նո՛յն այդ դասագիրքերուն ճամբով, որոնց որդեգրումը մեր դպրոցներուն կողմէ ոչ մէկ վերահսկողութեան ենթակայ է: Մեր դպրոցականները երբեմն 14 տարի հայկական դպրոց կը յաճախեն՝ առանց դոյզն գաղափար մը կազմելու յիշեալ այլազանութիւնը տնօրինող կանոնի մը մասին, ա՛լ ուր մնաց, որ տիրապետեն անոր: Եւ ոչ միայն դպրոցականները, երբեմն 10-20 հատորի հեղինակներ, այլեւ տասնամեակներու ուսուցիչներ ու խմբագիրներ ոչ մէկ գաղափար ունին նման կանոնի մը գոյութեան մասին, բոլորովին անտեղեակ են հարցին, ա՛լ ուր մնաց, թէ կիրարկեն եւ ուսուցեն զայն իրենց աշակերտներուն եւ շրջապատին. ո՛ր եւ ինչպէ՞ս փնտռել այս առեղծուածին բացատրութիւնը»¹⁷:

Այսպիսով, առկա խնդիրները հիմնականում առնչվում են հետևյալ վերջնաբաղադրիչներով կազմություններին:

Ազդ – նշված վերջնաբաղադրիչով բառերի դեպքում (գովազդ, լուսազդ, մահազդ, որմազդ և այլն) Ա. Եղիայանը ճիշտ է համարում – *էր* վերջավորությունը, քանի որ *ազդ* արմատը պահպանում է իր գոյականական իմաստը: Միայն թե նկատում է, որ այդպիսի բառերից *բնազդ* բառի հոգնակին, ի տարբերություն մյուսների, պետք է կազմել – *նէր*-ով. «Բնազդ բառին մեջ այդ արմատը բոլորովին տժգունած է, հետեւաբար այս մէկը բնական հակումով պիտի արտասանենք *բնազդներ*»¹⁸: Եղիայանը նկատում է, որ արևելահայ իրականության մեջ է. Աղայանը ճիշտ է համարում – *էր*-ով ձևերը, մինչդեռ ՄԲ-ում և ԳԲ-ում որպէս հանձնարարելի ձև նշված է – *նէր*

¹⁷Նշվ. աշխ., , էջ 282:

¹⁸ Նշվ. աշխ., էջ 285:

հոգնակերտը: Հ. Չոլաքյանն էլ իր հերթին ընդունելի է համարում – *ներ*-ով ձևերը, ինչպես որ այժմ արևելահայերենում է ընդունված¹⁹: Ուշադրության է արժանի նաև, որ ՄԲ-ում տրված են արևմտահայերենի հետևյալ օրինակները՝ *յայտագրեր, որմագրեր*, ինչպես որ առաջարկում է Եղիայանը:

Ափ - Եղիայանը տրված արմատով վերջավորվող բառերի պարագայում նկատում է. «Բառիս աշխարհաբարեան արմատն է ափ, որ է գրաբարեան ափն, եւ կը նշանակէ եզերք, ուրկէ՝ ծովափնեայ կազմութիւնը... Պէտք է ենթադրել, թէ ոմանց գիտակցութեան մէջ կը վերապրի գրաբարեան սկզբնաձեւը՝ ափն, եւ կը թելադրէ քարափներ. նոյնհետայն նաեւ գետափներ, դարափներ, լճափներ, լողափներ, ծովափներ, որոնք անցեալին աւանդուած են ափն արմատով, միւս կողմէ, սակայն, շատ սովորական ու բարեհունչ են, այլէ թելադրելի ափ-ով կազմութիւնները՝ գետափեր, լճափեր, լողափեր եւ ծովափեր՝ աշխարհաբարեան ափ-ի թելադրականութեամբ»²⁰:

Չոլաքյանը *-ափ* վերջնաբաղադրիչով բառերի դեպքում արևմտահայերենի համար ճիշտ է համարում *-ներ* վերջավորությունը՝ *քարափներ, գետափներ, լճափներ, ծովափներ*, իսկ տողատակին նշում է, որ, բացի *քարափ* բառից, մյուսները արևելահայերենում *-եր* վերջավորությունն են ստանում: Չոլաքյանը մի կողմից նկատում է գրաբարյան *ն* վերջնահնչյունով բառերի՝ որպես վերջնաբաղադրիչ արևմտահայերենում սովորաբար *-եր* վերջավորությունն ստանալը, ինչպես վերը ասվել է, սակայն մյուս կողմից նույն խմբին պատկանող *ափ* (ծովափ) գոյականով վերջավորվող բառերի համար օրինակելի է համարում *-ներ* հոգնակերտը²¹:

Գիր – Արևմտահայերենում բավական լայն տարածում ունի նշված վերջնաբաղադրիչով բառերի՝ թե՛ «գիր» և թե՛ «գրող» իմաստ-

¹⁹ Չոլաքեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 67:

²⁰ Եղիայեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 302:

²¹ Նույն տեղում:

ներով մինևույն –ներ հոգնակերտով կիրառությունը: Ա. Եղիայանը առաջարկում է գոյականական իմաստի դեպքում հոգնակին կազմել արևելահայերենի նմանությամբ (ամսագրեր, դեղագրեր, զարդագրեր, մեղայագրեր, նշանագրեր, ճակատագրեր, վաերագրեր և այլն)՝ պատճառաբանելով հետևյալը. «Եթե առաջին սինակի բառերուն յոգնակին փորձենք անհնչինափոխ կատարել եւ զայն արտասանել *լրագիրեր* ձեւով, ապա հակում պիտի յառաջանայ ըսելու *լրագիրներ*, որ սխալ է. *լրագիրը* բան մը գրող չէ, գրաւոր լուրերու պատճէնն է: Ասոնց հնչինափոխ կիրարկութիւնը՝ *լրագրեր*, կը թոյլատրէ մեզի խուսափիլ նման սխալ կիրարկութենէ»²²: Ի դեպ, ՍԲ-ում արձանագրվել են՝ *խոհագիրեր* «կերակուրների բաղադրատոմս», *շնորհագիրեր*, *պատկերագիրեր*, նույնիսկ բայական իմաստի պարագայում՝ *ջրագիրեր* (ճիշտը՝ *ջրագիրներ*) «ջրագրության մասնագետ ծովագիր», իսկ հետևյալն էլ՝ *սակագիրեր* «1. Ապրանքների գները սահմանող պաշտոնյա, 2. սակացուցակ», առաջին իմաստի դեպքում անշուշտ պետք է օժտվի –ներ վերջավորությամբ, այսպես՝ *սակագիրներ* «ապրանքների գները սահմանող պաշտոնյա» և *սակագիրեր* «սակացուցակ»:

Չուլաքյանը նկատում է, որ այդ բաղադրիչը կարող է գործածվել երեք իմաստով և ընդունելի է համարում հետևյալ դրսևորումները՝ 1. «գրող» իմաստով՝ *պատմագիրներ*, *խմբագիրներ*, *գրագիրներ* և այլն, 2. իբրև գոյական՝ «տառ» իմաստով՝ *բեւեռագիրեր*, *սեպագիրեր*, *երկաթագիրեր*, *շեղագիրեր*, *զարդագիրեր*, 3. «գրվածք» իմաստով՝ դարձյալ –ներ հոգնակերտով՝ *գնահատագիրներ*, *յայտագիրներ*, *դեղագիրներ*, *ծրագիրներ* և այլն: Միաժամանակ նշում է, որ թեև վերջինների –եր-ով ձևերը արևմտահայ իրականության մեջ նույնպես գործածողներ կան, սակայն. «Երկար ատենն է փորձուած ըլլալով հանդերձ՝ արեւմտահայերէնի համար խորթ ձեւեր կը փսան»: Ապա ակնարկելով Եղիայանի վերոհիշյալ առաջարկը՝ ավել-

²² Նշվ. աշխ., էջ 287:

լացնում է. «Ասիկա կանոնակարգման կտրուկ ձեւ մըն է ու չի համապատասխաներ լեզուի բնական վիճակին»²³:

Ինչպէս վերևում ասվեց, Եղիայանը մի կողմից միավանկ բառերի հոգնակիակազմության ժամանակ արևմտահայերենի համար խրախուսելի է համարում ձայնավորի պահպանումը, մյուս կողմից նույն բառերի՝ բարդության վերջնաբաղադրիչ լինելու դեպքում ճիշտ է համարում հնչյունափոխությունը: Նույն վերաբերմունքն է ցուցաբերում *-գիծ*-ով վերջացող բառերի դեպքում՝ գրելով. «Թելադրելի է տղումը՝ յատակագծեր, նախագծեր, ուղեգծեր եւ այլն»²⁴:

Ռուլ – Ա. Եղիայանը նկատում է, որ *դուլ* արմատը իր բոլոր կիրառությունների մեջ ունի առարկայական նշանակություն, ուստի և ճիշտ է համարում *-եր* վերջավորությամբ դրսևորումը՝ *գործադուլեր, դասադուլեր, զինադուլեր, հացադուլեր, հրադուլեր* և այլն²⁵: Իր աշխատության մեջ արևմտահայերենի համար նույն ձևերն է ճիշտ համարում նաև Հ. Չոլաքյանը և չի մոռանում տողատակում նշել, որ արևելահայերենում այդ բառերը միշտ *-նէր*-ով են²⁶: Կարելի է կարծել, որ արևմտահայ իրականության մեջ գիտակցվում է տվյալ բաղադրիչի գոյականական իմաստը, սակայն չի գիտակցվում արևելահայ իրականության մեջ: Տեղին է նշել, որ արևմտահայերենի բառարաններից ՏԽԲ-ում *դուլ*-ը ուղղակի բացատրված է «դադար, հանգիստ» իմաստով և որևէ այլ նշում չկա, իսկ ԳԺԲ-ում էլ ասվում է, որ այն գործածվում է նաև «դուլ ու դադար» ձևով, ուրեմն, ինչպէս և կարելի է հասկանալ, արևմտահայերենում առանձին գործածություն է ունեցել: Մակայն ըստ ԱՀԲԲ-ի՝ արևելահայերենում գործածվում է *դադար* բառի հետ *դուլ ու դադար, դուլ-դադար* կապակցություններում: Թեև նշված բառահոդվածում չի նշվում որպէս բարդության հետնաբաղադրիչ գործածությունը, բայց և բառարանում տեղ են գտել մի քանիսը, որոնցից միայն հետևյալների հոգնակի թվի

²³ Չոլաքեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 75:

²⁴ Եղիայեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 287:

²⁵ Նշվ. աշխ., էջ 289:

²⁶ Չոլաքեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 64:

կազմությունն է նշվել՝ *հացադուլներ, դասադուլներ*: Ուրիշ բառաբաններում (ՄԲ, ԳԲ, ՍՈԻԲ) ևս նույն հետնաբաղադրիչով բառերի դեպքում արևելահայերենի համար տրվում է *-ներ* հոգնակերտը: Ուշագրավ է այն, որ ՄԲ-ում արևմտահայերենի համար ևս տրված է *ներգադուլներ* «խափանարարություն (սաբոտաժ)»: Ի դեպ, նշված բառերի հոգնակին, որպես հարցիս պատասխան, միայն *-ներ*-ով են նշել մի խումբ արևմտահայեր:

Երգ – Ա. Եղիայանը ճիշտ է համարում *-երգ* վերջնաբաղադրիչով բառերի հոգնակին կազմել *-եր*-ով՝ *ասերգեր, ժամերգեր, յանգերգեր, յաղթերգեր, պարերգեր* և այլն: Որպես բացառություն է համարում *համերգ* բառը՝ գրելով. «Իսկ *համերգ*՝ «երգ» չի նշանակեր, այլ գեղարուեստական ելույթ, հանդես, որ միշտ կամ միայն երգով չի սահմանափակուի», սակայն մեկ այլ կողմից էլ վկայակոչում է ածանցավոր լինելու հանգամանքը, որը, սակայն, գիտական ճիշտ բացատրություն չէ. «...միև կողմէ՝ իբրև ածանցաւոր բառ, սովորաբար կու տայ *համերգներ*»²⁷:

ՄԲ-ում առկա բոլոր համապատասխան բառերի մոտ նույնպես նշված է *-եր* մասնիկը՝ *այգերգեր, առանձներգեր, գիշերերգեր, յանկերգեր, չուերգեր, պաշտօներգեր, ցաւերգեր, ցնծերգեր*:

Հ. Չոլաքյանը, ընդհակառակը, ճիշտ է համարում *-երգ* վերջնաբաղադրիչով բոլոր բառերի հոգնակին կազմել *-ներ*-ով²⁸՝ նկատի առնելով նշված կիրառության լայն տարածումը նախ բանավոր, ապա ինչ-որ չափով նաև գրավոր խոսքում:

Երթ – նշված վերջնաբաղադրիչով բառերը հոգնակիակազմության գուգաձևություն են ցուցաբերում հայերենի երկու ճյուղերում էլ: Ա. Եղիայանը, որը հետամուտ է կանոնարկման, հետևյալ միտքն է արտահայտում. «...հոն, ուր բառս կը պահէ գնացքի իմաստը, յոգնակին կը կազմէ *երով*. օրինակ՝ *խմբերթեր, յաղթերթեր, չուերթեր, ցահերթեր, քայլերթեր*. սակայն ողջերթ-ողջերթներ, որովհետև *ող*

²⁷ Եղիայեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 289:

²⁸ Չոլաքեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 68:

ջերթը «երթ» մը չէ, հրաժեշտի առթիւ արտասանուած մաղթանքներու ամբողջութիւնն է, եւ *շքերթներ*, որ տօնական արարողութիւն մըն է»²⁹: *Ողջերթ* բառի վերաբերյալ ասվածը ճշմարտություն է, սակայն *շքերթ* բառն անշուշտ արտահայտում է «ընթացք, երթ, քայլ» իմաստը³⁰: Ահա նշված բառերի բացատրությունը ԳՃԲ-ում՝ *ողջերթ* «ողջ առողջ ճամբորդելու մաղթանք. բարի ճանապարհ», *շքերթ* «1. հանդիսաւոր տողանցք (նուագախումբով), 2. փառաշուք երթ թափօր»: Ինչպէս նկատելի է, հայերէնում միտում կա երկվանկ անհոդակապ բարդությունների հոգնակին -*ներ*-ով կազմելու: Ուղղակի հայերենի երկու ճյուղերում այն տարբեր չափով է դրսևորվում:

Զօր – Ա. Եղիայանը ճիշտ է համարում «գորք» իմաստի դեպքում -*եր* մասնիկով կիրառությունը՝ հակադրելով նույնի «գորեղ, գորություն ունեցող» իմաստով դրսևորումներին: Այսպէս՝ *աշխարհագորեր, գրահագորեր, կայագորեր, հեծելագորեր, պահակագորեր*, բայց ն՝ *լիագորներ, ամենագորներ, համագորներ*: Ինչպէս կարելի է նկատել, վերջին երկու բառերը ածականներ են և ոչ թէ գոյականներ, ուստի և դրանք նախորդների հետ համատեղ չպետք է քննվեն, չնայած որ հեղինակը հետևյալ նկատառումն է կատարում՝ «նկատել այս վերջիններուն ածականական շեշտուած բնոյթը»³¹: Այդ բառերի դեպքում նույն տեսակետն է հայտնում Չոլաքեանը³²: Արևելահայերէնում ընդունելի է բոլորի -*ներ*-ով ձևը (ՄԲ և այլուր):

Կին-ով վերջավորվող հետևյալ բառերի հոգնակին Հ. Չոլաքեանը նշում է -*ներ*-ով՝ դրանք ներկայացնելով անհոդակապ բառերի տիրույթում, որոնք այդպիսի միտում են ցուցաբերում. *քեռկիներ, երեցկիներ, տիկիներ*³³, սակայն ՄԲ-ում նույն վերջնաբաղադրի-

29 Եղիայեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 290:

30 Եղիայեանը նախ մի շարք բառերի մեջ տվել է *շքերթեր* օրինակը, սակայն հետո, հակասելով իր ասածին, ճիշտ է համարում *շքերթներ*, նշվ. աշխ., էջ 283:

31 Նշվ. աշխ., էջ 290:

32 Չոլաքեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 73:

33 Նշվ. աշխ., էջ 66:

չով կազմությունների հոգնակի թվի համար տրված է *-եր* վերջավորությունը, այսպես՝ *աղճակիներ* // *աղճկակիներ*՝ «1. ցածր խավի կին, 2. աղախին, 3. հարճ, հանրակին», *առնակիներ*՝ «ամուսնացած կին», *կնքակիներ*՝ «կնքամայր, քավորկին», *հանրակիներ*՝ «պոռնիկ՝ փողոցային կին», նաև՝ *տազերկիներ*, որը, սակայն, դարձյալ անհոդակապ է: Իրապես արևմտահայոց բանավոր խոսքում զուգաձևություն է նկատվում նաև այդ բառերի դեպքում:

Կէտ - Եղիայանը գրում է, որ բոլոր բարդությունների մեջ պահում է իր առարկայական իմաստը՝ նշելով հետևյալ օրինակները՝ *անցակէտեր*, *ենթակէտեր*, *եռակէտեր*, *մեկնակէտեր*, *միջակէտեր*, *յենակէտեր* և այլն, նույնիսկ՝ *ժամկէտեր*, որում գրեթե չի գիտակցվում «կէտ» իմաստը, ապա ավելացնում է. «...ասոնք բոլորը այսպես կամ այնպես կէտեր են»³⁴: Այնուհետև նկատում է, որ տարբերվում են *տեսակէտ* և *հայեցակէտ* հոմանիշ բառերը, որոնցում մթագնել է «կէտ» իմաստը: Սակայն բացատրություն չի գտնում, թե ինչպես է *հայեցակէտ*-ը, ի տարբերություն մյուսի, հեշտությամբ դրսևորվում *-եր*-ով: Եթե առաջինի հոգնակին *-ներ*-ով է՝ *տեսակէտներ*, ապա երկրորդինը *-եր*-ով է՝ *հայեցակէտեր*, չնայած որ «շատ հազուադիուս կը պատահի *հայեցակէտներ* ձևը եւս»³⁵:

Չոլաքյանն էլ իր հերթին այսպես է մեկնաբանում. «...կէտ բառը իբրև կէտ, կեդրոն կամ սկիզբ՝ *բարձրակէտեր*, *կրակակէտեր*, *յենակէտեր* ևն. իբրև կէտադրական նշան ունի տատանումներ՝ *ստորակէտեր* / *ստորակէտներ*, *վերջակէտեր* / *վերջակէտներ*... յանձնարարելի է *եր*. իբրև սկզբունք՝ *տեսակէտներ*, *հայեցակէտներ*: Նաեւ՝ *ժամկէտներ*՝ իբրև պայմանաժամ»³⁶: Իրավամբ *տեսակէտ*, *հայեցակէտ* և *ժամկէտ* բառերում չի գիտակցվում «կէտ» իմաստը, սակայն արևելահայերենում ճիշտ է՝ *հայեցակէտեր*, բայց և՛ *ժամկէտներ*, *տեսակէտներ*:

³⁴ Եղիայան Ա., նշվ. աշխ., էջ 293:

³⁵ Նույն տեղում:

³⁶ Չոլաքյան Յ., նշվ. աշխ., էջ 67:

Մուտ - Եղիայանը նկատում է, որ *մուտ* վերջնաբաղադրիչը, «մտնող» իմաստից բացի, «...կրնայ նշանակել մտնելու արարքը՝ սկիզբ կամ մուտք, եւ այս իմաստով ունինք հետեւեալները՝ ամառնամուտ, (մուտք դէպի ամառ կամ ամռան սկիզբը), արեւամուտ, գարնանամուտ, ելեւմուտ, կիրակնամուտ, ձմեռնամուտ, մայրամուտ, տարեմուտ, վերամուտ եւ այլն»³⁷: Բայց և «...մուտ անկախ արմատի մը չգոյութիւնը՝ մէկ կողմէ, միւս կողմէ՝ այս խումբի բառերուն զգալի վերացականութիւնը պատճառ կը դառնան, որ բնական հակում ունենանք ասոնք եւս յոգնականացնելու *ներ* մասնիկով՝ *արեւամուտներ, գարնանամուտներ...* եւ այլն: Սակայն որոշ ճիգով մը կարելի է շրջանցել այս հակումը եւ կիրարկել կանոնը՝ գրելով *գարնանամուտներ, կիրակնամուտներ, մայրամուտներ, տարեմուտներ, վերամուտներ* ճիշտ ձեւերը»³⁸: Սակայն Չոլաքյանը, կանոնին հակառակ, վերջիններիս համար որպէս հանձնարարելի ձև նշում է *-ներ*-ը՝ *արեւամուտներ, գարնանամուտներ, ձմեռնամուտներ, տարեմուտներ, վերամուտներ*³⁹:

Նիշ - Եղիայանը փորձել է հնարավորինս խմբավորել նշված վերջնաբաղադրիչով բառերը՝ ելնելով «նիշ» և «նշող» իմաստներից: Սակայն ի վերջո եզրակացնում է. «Այս առթիւ ըսենք, որ *նիշ* արմատին մեկնաբանութիւնը միշտ ալ միօրինակ չէ եղած. այսպէս՝ ումանք չափանիշ-ը կ'ընկալեն իբրեւ «չափի նշան», ուրեմն՝ չափանիշեր, ուրիշներ գայն կ'ընկալեն իբրեւ «չափ նշող» (ուրեմն՝ բան մը ընող), հետեւաբար՝ չափանիշներ»⁴⁰: Ըստ Եղիայանի՝ «նիշ» իմաստով են՝ *ախտանիշեր, աստղանիշեր, խորհրդանիշեր, համարանիշեր, յատկանիշեր, նամականիշեր, չափանիշեր, վարկանիշեր, ցուցանիշեր* և այլն, «նշող» իմաստով՝ *հոմանիշներ, հականիշներ, յոգնանիշներ, վանկանիշներ* և այլն:

³⁷ Եղիայեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 296:

³⁸ Նույն տեղում:

³⁹ Չոլաքեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 75:

⁴⁰ Եղիայեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 297:

Պետք է նկատել, որ վերոհիշյալ բոլոր բառերի հոգնակի թվի կազմությունը արևելահայերենում ընդունելի է *-ներ*-ով: Ի տարբերություն նշվածների՝ կան *-եր* վերջավորությունը ստացող նույն բաղադրիչով բառեր էլ, որոնցում հստակ է բաղադրիչի գոյականական իմաստը՝ *ալիքանիշեր, անցումանիշեր, գրանիշեր, թվանիշեր, հաշվենիշեր, հենանիշեր* և այլն⁴¹: Անգամ կարելի է *-նիշ* վերջնաբաղադրիչով բոլոր բառերի հոգնակին առհասարակ կազմել *-եր*-ով, քանի որ *նիշ, նշան, նշող* և *նշանակող* իմաստները գրեթե նույնական են այդ բառերում⁴², մանավանդ եթե դրանց մեջ չկան անձնանիշ բառեր: Չուլաքյանն էլ իր հերթին այսպես է ներկայացնում՝ *ագդանիշեր, ախտանիշեր, աստղանիշեր* (նշան, ցուցիչ), *բազմանիշներ, հումանիշներ, հականիշներ, նոյնանիշներ* (նշանակություն, իմաստ), *դրամանիշներ, յատկանիշներ, չափանիշներ* (բան մը նշող)⁴³:

Տես - Ա. Եղիայանը նախ ներկայացնում է բառեր, որոնցում տրված արմատն արտահայտում է «տեսնող» իմաստը⁴⁴, ուստի և հոգնակի թիվը, ինչպես և հարկն է, կազմվում է *-ներ* մասնիկով: Միաժամանակ նկատում է. «Իսկ *աղջիկտես, համտես, հիւանդտես* բառերում մեջ տեսնողի գաղափարը չի ծագիր հայ լեզուամտածողութեամբ, այլ միայն՝ տեսնելու արարքի գաղափարը, ուստի ասոնք կու տան *աղջիկտեսեր, համտեսեր, հիւանդտեսեր*»⁴⁵: ԱՀԲԲ-ում *համտես*-ը երկու բացատրությամբ է՝ «1. համը տեսնելը, համը փորձելը, 2. համտես անելով որակը՝ հատկությունը որոշող մասնագետ», սակայն հոգնակիակազմիչի նշում չկա: Երկրորդ իմաստի

⁴¹ Տե՛ս Խաչատրյան Վ., *Գոյականի հոգնակիակազմության շեղումներն արդի հայերենում. կանոնարկման առաջարկներ*, - Հայոց լեզվի ուսումնասիրության և ուսուցման արդի խնդիրներ (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Է. Աղայանի ծննդյան 110-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութեր), Ե., 2023, էջ 142:

⁴² Նույն տեղում:

⁴³ Չուլաքյան Յ., նշվ. աշխ., էջ 75:

⁴⁴ Օրինակների մեջ դարձյալ միախառնված են գոյականներն ու ածականները, ինչպես լրտես, բայց և՛ ամենատես, նշվ. աշխ., էջ 299:

⁴⁵ Նույն տեղում:

դեպքում միանշանակ պետք է *-ներ* հոգնակերտով օժտվել: Մյուս բառերի դեպքում բառարանային նշումներն են՝ ԱՀԲԲ, ՍՈՒԲ՝ *հիվանդատեսեր*, ԳԲ, ՄԲ՝ *հիվանդատեսներ*, ԳԲ, ՍՈՒԲ՝ *համտեսներ*⁴⁶: Հետաքրքրական է, որ ՄԲ-ում արևմտահայերենի համար տրված է *աղջիկտեսներ* «հարսնացու ընտրելու նպատակով աղջիկ տեսնելու գնալը», արևելահայերենի բառարաններում էլ այդ բառի հոգնակիակազմությունը չի նշվել:

Հոգնակիակազմության շեղումներ առկա են նաև միավանկ արմատական այլ վերջնաբաղադրիչներով բառերում՝ *-պետ*, *-տուն* և այլն, որը պայմանավորված է այլ օրինակների և դրսևորումների համաբանությամբ, անհոդակապ բառերի՝ *-ներ* հոգնակերտն ստանալու միտումով և այլ հանգամանքներով:

Վերը քննված իրողություններից զատ՝ Չոլաքյանը նկատում է, որ արևմտահայերենում քիչ չեն այն բառերը, որոնց միավանկ վերջնաբաղադրիչը թեև գոյական է, բայց հոգնակին կազմվում է *-ներ* մասնիկով: Նախ վկայակոչում է միավանկ բաղադրիչի բառային ինքնուրույնությունը կորցնելու և իմաստի մթազմման հանգամանքը: Այնուհետև այդպիսի բառերի շարքում ներկայացնում է *-երգ* և *-պետ* վերջնաբաղադրիչներով բառերը, որոնցում նշված արմատները իբրև թե ածանցանալու միտում են ցույց տալիս: Նաև նախորդներին ավելացնում է՝ «Անյօղակապ բարդութիւններու մեծ թիւ մը, ուր օրինաչափութիւն մը մատնանշել դժուար է»⁴⁷: Այսպես՝ *արձակազեններ*, *հրազեններ*, *հաւկիթներ*, *ձկնկիթներ*, *ակնթարթներ*, *ջրհորներ*, *ընձուղտներ*, *տաքդեղներ*, *ջրվեժներ*, *քարավեժներ*, *շքերթներ*, *ողջերթներ*, *այգեկութքներ*, *վերելքներ*, *վայրէջքներ*, *ջրանցքներ*, *լուսանցքներ*, *քարայրներ*, *քեռայրներ*, *կեսրայրներ*, *բուժքորյրներ* և այլն⁴⁸:

⁴⁶ Հայտնի չէ, թե ԱՀԲԲ-ում տրված իմաստներից որն է նկատի առնվել. ենթադրելի է երկրորդ իմաստը:

⁴⁷ Չոլաքեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 66:

⁴⁸ Նույն տեղում:

Նկատենք, որ նշված բառերի հոգնակին, մասնակի բացառություններով, նույնկերպ է կազմվում նաև արևելահայերենում, ուստի և արդեն հաստատված են որպես գրական ճիշտ ձևեր: Այդ օրինակների շուրջ խիստ ուշագրավ է Չոլաքյանի հետևյալ նկատառումը. «Այս խումբի բառերուն համար կողմնորոշիչը խօսակցական կենդանի լեզուն է. քերականական կանոնակարգումները *խանգարող* դեր կ'ունենան»⁴⁹:

Եղիայանը, խիստ մանրազնին և կարևոր վերլուծություններով հանդերձ, երբեմն շփոթում է որոշ իրողություններ և խնդիրները ավելի բարդացնում, ինչպես և վերը նկատված մեկ-երկու դեպքում: Օրինակ, խոսում է նախաձանցավոր միավանկ արմատական վերջնաբաղադրիչով գոյականների հոգնակիակազմությունից՝ նշելով, որ, իմաստներով պայմանավորված, առհասարակ *-ներ*-ով է կազմվում դրանց հոգնակին, սակայն այնպիսի օրինակներ է ներկայացնում, որոնք կա մ ածական են, կա մ ածականից գոյականի վերածված բառեր, որոնց միավանկ վերջնաբաղադրիչը բայական իմաստով արմատ է, այլ դեպքերում չի գիտակցվում բառերի կազմությունը, կամ էլ արմատական վերջնաբաղադրիչի իմաստն է մթագնած, այսինքն՝ ճիշտ այնպիսի բառեր, որոնց հոգնակին անառարկելիորեն *-ներ* մասնիկով պետք է կազմել: Այսպես՝ անգութ, ապագա, առանցք, բաղաձայն, բացակա, դժբախտ, ենթասպա, ընկեր, համերգ, մակդիր, մակբայ, մակաբոյժ, յարատիպ, յարացոյց, նախդիր, տգէտ, տհաս, տարագիր, տարակերպ, տարասեր (տարբեր սերում ունեցող), տարակոյս, տիկին և այլն⁵⁰: Նաև հաշվի չի առնվում, որ *սպա* հետնաբաղադրիչը երկվանկ է: Այնուհետև ավելացնում է, որ կան նաև նախաձանցավոր գոյականներ, որոնց հոգնակին կազմվում է *-եր*-ով, ինչպես՝ արտագաղթեր, ենթաճիւղեր, մակագրեր, մակաշերտեր, յետսակողմեր, վերադարձեր, վերնագրեր և այլն: Եվ ի վերջո եզրակացնում է. «Այս հատուածի խմբագրման առթիւ մենք

⁴⁹ Նշվ. աշխ., էջ 69:

⁵⁰ Եղիայեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 304-305:

շատ լաւ կը գիտակցինք, որ յոգնականացումի իտեալական միօրինականութիւն մը գրեթէ անկարելի կամ գէթ շատ տարտամ երագ մըն է»⁵¹: Ինչպէս կարելի է նկատել, նախորդներն ու վերջինները լիովին տարբեր հարթության վրա պետք է դիտարկել: Երկրորդների հիմնական իմաստի կազմիչները միավանկ գոյականական վերջնաբաղադրիչներն են, ուստի և, ըստ կանոնի, ստանում են *-էր* հոգնակերտ: Անգամ որոշ դեպքերում նախածանցն ու արմատն է շփոթվում, ինչպէս՝ *վերնագիր*:

Այդպիսի տարատեսակ շփոթությունների, աղերսներ չունեցող իրողությունների՝ նույն համատեքստում դիտարկվելու բազում օրինակներ կարելի է նկատել այլ աշխատություններում ևս:

Ի տարբերություն այլոց՝ Չոլաքյանը առանձնացնում է միավանկ արմատական վերջնաբաղադրիչներով ածականների հոգնակիակազմությունը փոխանվանաբար (գոյականաբար) կիրառվելիս, ինչպէս՝ *բարեսիրտներ, շիկահերներ, բթամիտներ* և այլն⁵²:

Արևմտահայերենում գոյականի հոգնակի թվի կազմության խնդիրները քննելով և բազում շեղումներ ու անօրինաչափ դրսևորումներ նկատելով՝ Եղիայանը այսպիսի հետևություն է անում. «Շեղումներն ու խախտումները սովորական են՝ ընդհանրապէս կանոնի չիմացութեան, երբեմն ալ անտարբերութեան, անուշադրութեան, անփութութեան ու մանաւանդ դպրոցական անբաւարար ուսուցումի հետեւանքով, որ արեւմտահայերուս մէջ հետզհետէ աւելի կը շեշտուի: Միւս կողմէ՝ կայ նաեւ կանոնին ներկայացուցած կնճռոտութիւնը, որ յարատեւ ուշադրութիւն ու զգօնութիւն կը պահանջէ հայերէն խօսողէն ու մանաւանդ գրողէն: Բայց կարելի է տեղէ մը սկսիլ ու հետզհետէ նուազեցնել սխալագրութիւնները, որոնք դժբախտաբար շատ տարածուած են մեր մէջ»⁵³: Ապա ի վերջո հանգում է հետևյալ ընդհանրական եզրակացության. «Եթէ մեր գրող-

51 Նույն տեղում:

52 Չոլաքեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 72-73:

53 Եղիայեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 284:

ները հետզհետեւ սրբագրեն իրենց ոճը, ընթերցողներն ալ իրենց կարգին կրնան սրբագրուիլ: Եթէ արեւմտահայ զանգուածները հետզհետեւ կը կորսնցնեն իրենց լեզուական որակը, պատճառը մեր թերթերն են, մեր գրողները, մեր հրապարակախօսները, մեր ուսուցիչները, այլ խօսքով՝ մտաւորականութիւնը, որ գլխաւոր թերացողն ու մեղանշողն է արեւմտահայերէնին հանդէպ եւ առաջինը ինք պետք ունի սորվելու եւ սրբագրուելու»⁵⁴:

Եզրակացություններ

Գոյականի հոգնակի թվի կազմութեան անօրինաչափ դրսևորումներ առկա են գրական հայերենի երկու ճյուղերում էլ: Մակայն մեզ համար հասկանալի պատճառներով՝ արևմտահայերէնում, ինչպէս և վերը նկատեցինք, շեղումները առավել լայն տարածում ունեն: Հոգնակի թվի կազմությունը հայերենի երկու ճյուղերում, որպէս կանոն, շատ մեծ տարբերություններ չի ցուցաբերում: Արևմտահայերէնում, ի տարբերություն արևելահայերենի, հոգնակիակազմութեան ժամանակ միավանկ բառերի (նաև որպէս բարդութեան վերջնաբաղադրիչ) /ի և /ու/ ձայնավորները պահպանվում են, չնայած որ ներկայում մի քանի բառեր, թերևս արևելահայերենի ազդեցությամբ, սկսել են գուգահեռ դրսևորվել հնչյունափոխված ձևով, որի խրախուսումը, կարծում ենք, նշված առումով տեղին չէ: Մնացած դեպքերում, բացառությամբ միավանկ մի քանի բառերի և արմատական վերջնաբաղադրիչով սակավ օրինակների, գոյականի հոգնակիակազմությունը հայերենի երկու ճյուղերում, առավել կամ պակաս ընդգրկումով, նույն դրսևորումներն ունի: Պետք է նկատել, որ դժվարությունները հիմնականում կապված են միավանկ արմատական և հատկապէս գոյականական իմաստ ունեցող վերջնաբաղադրիչներով բառերի հետ: Կենդանի խօսքում առկա շեղումներն ու փոփոխությունների միտումները գրեթե նույնական են երկու լեզվաճյուղում էլ: Մակայն արևելահայ իրականութեան մեջ կան միաս-

⁵⁴ Նշվ. աշխ., էջ 304:

նական դասագրքեր ու քերականական աշխատություններ, որոնցով ուսուցանվում և ըստ այդմ տարածվում են օրինաչափ ձևերը, իսկ արևմտահայ իրականության մեջ ոչ միայն չկան այդպիսիք, այլև եղածները, ինչպես վերևում նկատեցինք Ա. Եղիայանի և Հ. Չոլաքյանի աշխատությունների օրինակով, շատ հարցերում ներկայացնում են տարբեր մոտեցումներ: Որոշ ուսումնասիրողներ մեծ հաշվով տուրք են տալիս հիմնական օրինաչափություններին, ուրիշներն էլ իրենց հերթին առավել կարևորում են կենդանի խոսքում առաջացած փոփոխությունները:

Այսպիսով, կարծում ենք, որ արևմտահայերենի կանոնարկման և պահպանության գործում մեծ դեր կարող է ունենալ ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի արևմտահայերենի բաժինը՝ բոլոր անվանի մասնագետների ընդգրկմամբ և մտահոգ այլ շրջանակների աջակցությամբ դպրոցական կանոնավոր դասագրքեր և ուսումնական ձեռնարկներ կազմելով ու տարածելով:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատ., Ե., 1976:

Առաքելեան Կ., Ֆրստրգճեան Ա., Դիւրին հայերէն, Բ. գիրք, Պէյրուօ, 2008:

Ավետիսյան Յու., Արևելահայերենի և արևմտահայերենի զուգադրական քերականություն, Երևանի համալսարանի հրատ., Ե., 2007:

Ավետիսյան Յու., Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Գիրք Ա, Երևանի պետական համալսարանի հրատ., Ե., 2014:

Գյուրջինյան Դ., Անուն խոսքի մասերի թվի կարգը արդի հայերենում. քերականական բառարան-տեղեկատու, «Լիմուշ» հրատ., Ե., 2007:

Եղիայեան Ա., Արևմտահայերենի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց, Պէյրուօ-Լիբանան, 2022:

Խաչատրյան Վ., Գոյականի հոգնակիականագմության որոշ հարցեր արդի հայերենում, ՀԱՊՀ, Լրաբեր. գիտական հոդվածների ժողովածու, մաս 3, Ճարտարագետ, Ե. 2020, էջ 651-659:

Խաչատրյան Վ., Գոյականի հոգնակիականագմության շեղումներն արդի հայերենում. կանոնարկման առաջարկներ, Հայոց լեզվի ուսումնասիրության և ուսուցման արդի խնդիրներ (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Է. Աղայանի ծննդյան 110-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութեր), Ե., 2023, էջ 131-145:

Ճիգմեճեան Վարդ. Պ., Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակատար բառարան, Տպարան «Անի», Հալէպ, 1954-1957:

Ճերէճեան Արք. Գ., Տօնիկեան Փ. և Տէր Խաչատուրեան Ա., Հայոց լեզուի նոր բառարան, «Կ. Տօնիկեան եւ որդիք» հրատ., Պէյրութ, 1992:

Մեյթիխանյան Փ., Հայերենի ուղղագրական նոր բառարան, ԵՊՀ հրատ., Ե., 2013:

Չոլաքեան Յ., Արևմտահայերէն (կանոնակարգ և խնդիրներ), Ա գիրք, Ե., 2017, էջ 57-80:

Պետրոսյան Հ., Գոյականի թվի կարգը հայերենում, Երևանի համալսարանի հրատ., Ե., 1987:

Սաքապետոյան Ռ., Արևմտահայերէն-արևելահայերէն նոր բառարան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., Ե., 2011:

Սուքիասյան Ա., Սուքիասյան Ք., Արդի հայերենի ուղղագրական-ձևակազմական բառարան, «Մակմիլան Արմենիա» հրատ., Ե., 2002:

Տէր Խաչատուրեան Ա., Գանգրունի Հ., Տօնիկեան Փ. Կ., Հայոց լեզուի նոր բառարան, «Կ. Տօնիկեան եւ Որդիք» հրատ., Պէյրութ, 1968:

Ֆիշենկճեան Ա., Արեւմտահայերէնի քերականութեան պատմութիւն, «Ասողիկ» հրատ., Ե., 2018:

Хачатрян Валентин- Проблемы образования множественного числа существительных в западноармянском языке.-В данной статье исследуются противоречия и отклонения в образовании множественного числа существительных в современном западноармянс-

ком языке. Подчеркивается, что исследователи часто считают приемлемыми различные окончания, образующие множественное число, для существительных с одинаковой или сходной структурой. Если одни исследователи признают изменения, происходящие в повседневной речи, то другие строго придерживаются установленных правил, не обращая внимания на эти лингвистические сдвиги. Автор предлагает свою точку зрения на многие случаи и предлагает возможные решения этих проблем.

Ключевые слова: западноармянский язык, существительное, множественное число, образование множественного числа, односложный, последний компонент, окончание.

Valentin Khachatryan-Problems of noun plural formation in Western Armenian.-This article explores the inconsistencies and deviations in noun plural formation within modern Western Armenian. It highlights that researchers often consider various plural-forming endings acceptable for nouns with identical or similar structures. While some researchers acknowledge changes occurring in everyday speech, others adhere strictly to established rules, overlooking these linguistic shifts. The author offers their perspective in many instances and proposes potential solutions to address these issues.

Key words: Western Armenian, noun, plural, plural formation, monosyllabic, final component, ending.

Candidate of philological sciences, associate professor, Institute of Language after Hrachya Acharyan NAS RA, senior researcher.
Кандидат филологических наук, доцент, Институт языка имени Грачья Ачаряна НАН РА, старший научный сотрудник.

**ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍՍԱԿԱՆ ՆՈՐԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՂԻՍ
ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇՅԱՆԻ ԵՐԿԵՐՈՒՄ**

Լիլիթ Պետրոսյան

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
Վանաձորի պետական համալսարան, դասախոս.
lilitpetrosyano1977@mail.ru

Անժելա Թադևոսյան

մագիստրանտ, Վանաձորի պետական համալսարան.
anjelatadevosyan0@gmail.com

Բանալի բառեր. գոյական, ածական, բայ, մակբայ, բարդ բա-
ներ, բարդաձանցավոր բառեր, հարաձանցում:

Նախաբան

Այն մտքերն ու գաղափարները, որոնք հրապարակախոս-
հեղինակի կողմից բարձրացվել են 19-րդ դարի 2-րդ կեսին, ար-
դիական են նաև այսօր: Դրանք վերաբերում են նաև լեզվին և գրա-
կանությանը, որոնք, ըստ Եղիա Տեմիրճիպաշյանի, ծառայելու են
ազգի երկու հատվածների միացմանը: Իսկ այս խնդրի լուծման
առաջին նախապայմանը համարում է նախ՝ մայրենի լեզվով ուսա-
նելը, ապա՝ օտար լեզուներով: Եվ ահա հրապարակախոսական
գրվածքներում առանց երկնչելու անդրադարձել է վերոնշյալ
խնդիրներին և ընթերցողի ուշադրությունը գրավելու, երևույթները
գնահատելու, ի վերջո իր վերաբերմունքն արտահայտելու համար
նա հաճախ դիմել է բառակերտման արվեստին:

Նորաբանությունների դերը հրապարակախոսության մեջ

Հրապարակախոս-հեղինակը առավել քան նպատակաուղղ-
ված է ընտրում լեզվական միջոցներ՝ հաղորդակցվողների վրա
առավել արդյունավետ ազդեցության համար, այս տեսակետից լեզ-
վաբանությունը քննում է լեզուն՝ որպես հաղորդակցման միջոց

գործառույթը, որի ուսումնասիրության շրջանակներում բացահայտվում են հրապարակախոսական բնագրի հեղինակի անհատականությունը, նրա մտադրությունները, գնահատականները, հույզերը, վերաբերմունքը իրականության վերաբերյալ:

Հրապարակախոսական հաղորդակցության մտադրությունը նպատակաուղղված, դիտավորյալ լեզվական միջոցների կիրառմամբ խոսողություն է, որն արտահայտում է բանախոսի կարիքներն ու շարժառիթները: Վերջիններիս լեզվական արտահայտությունների մեջ կարևոր դեր ունեն հեղինակային-իրավիճակային նորաբանությունները, որոնք բառակերտվում են տեղեկացնելու, դրական կամ բացասական վերաբերմունք ձևավորելու, վերլուծական, գնահատող, քննադատական, համոզմունքների, ժամանցային, ուշադրություն գրավելու խթան-մտադրություններով:

Հրապարակախոսական նորաբանությունները «նոր գունավոր միավորներ» է անվանել Ն. Երանովան: Հրապարակախոսը բառերի նոր համադրություններով ստեղծում է արտահայտման նոր ձևերը, որոնք, լինելով հասարակությանը հասկանալի, միևնույն ժամանակ առանձնանում են թարմությամբ ու նորությամբ:

Այսպիսով՝ հրապարակախոսական նորաբանությունները հանդես են գալիս որպես հեղինակի մտադրությունների իրականացման միջոց, որի շնորհիվ հեղինակի մտադրությունները փոխանցելու անհրաժեշտությունը ազդում է նոր բառեր կազմելու մեթոդի ընտրության վրա: Նոր բառերը նորովի են համալրում բառապաշարը՝ դառնալով տվյալ ժամանակաշրջանը բացահայտող պատմական փաստեր, քանի որ հասարակության կարիքներն են

1 Է. Աղայան, *Լեզվաբանության հիմունքներ*, Ե., 1987, էջ 9:

2 С. В. Мощева, *Речевая интенция: теоретические подходы к исследованию*, Т. 2, 2011, с. 226.

3Н. И. Клушина, *Интенциональные категории публицистического текста*, 2008, с. 57.

4 Н. А. Еранова, *Неологизмы в письменных публицистических текстах*, Ч. 1, 2008, с. 67-69.

հանգեցնում նոր բառերի առաջացմանն ու կառույցների ձևավորմանը:

Նորաբանությունների բառակազմական առանձնահատկությունները

Մույն ուսումնասիրության մեջ անդրադարձել ենք Ե. Տեմիր-ճիպաշյանի բառակերտման արվեստին, առանձնացնելով շուրջ 70 նորաբանություն, որոնք ճշտել ենք ինչպես գրաբարի, այնպես էլ արևելահայերենի և արևմտահայերենի բացատրական բառաններից, համացանցային կայքերից:

Հեղինակը նորաբանություններ կերտել է հայերենի բառակերտման օրինաչափություններին համահունչ, որոնք դասակարգել ենք հետևյալ խմբերով.

Նորաբանություններ, որոնք հարածանցման միջոցով կազմվել են արդեն գործածական ածանցավոր հիմքերից, ինչպես՝ *հակամարդություն*: Հեղինակը «Մարդկային բարոյական նորմերին, նկարագրին հակասող գծեր ունեցող մարդ» նշանակությամբ ածականից կերտել է համապատասխան վերացական հասկացությունը՝ *ություն* ածանցի շնորհիվ: Այսպիսով՝ կազմվել է *հակամարդոթիւն* նորաբանությունը, որն իր իսկ հեղինակի վերլուծությամբ նշանակում է «դիմամարտ կարծեաց ու վարդապետութեանց միջեւ լայնաբաց անդունդ», որը, վերացական լինելով հանդերձ, իր մեջ ամփոփում է հավաքականություն. այդ մասին է վկայում այն, որ հրապարակախոս հեղինակը այն գործածելով որպես ենթակա, կապակցել է հոգնակի թվով արտահայտված ստորոգյալին, ինչպես՝ *Գործնական աշխարհին մեջ ծագող հակամարդոթիւնք վախճան կը գտնեն վաղ կամ անագան*:

5 E.V. Semenova, *Neologisms as a reflection of the development and vitality of language*, 2020, p. 58-61.

Գոյական նորաբանություններ կան, որոնք կազմությամբ բարդ են՝ ինչպէս *պատգամաթերթ*, որը կազմվել է *օրաթերթ* և *օրինաթերթ* գործածական նորաբանությունների համաբանությամբ՝ ձևավորելով միաժամանակ հակադրական և միավորական հարաբերությամբ բազմակի ուղիղ խնդիրներ, որոնք լրացնում են *կարդալ* բային, ինչպէս՝ *մեք զայն ո՛չ իբրեւ արաթերթ, այլ իբրեւ արինաթերթ եւ պատգամաթերթ պիտի կարդանք յաւիտեան*։

Բարդածանցավոր նորաբանությունների մեջ կան կազմություններ, որոնց բոլոր բաղադրիչները առաջին անգամ են գործածվում մեկ բառի սահմաններում, ինչպէս՝ *ընտրողամտություն*, որը գուցադրվել է *ազգասիրութիւն* գոյականին, ինչպէս նաև *դիրախիստություն* և *թիրախտություն*, որոնք գործածվել են նույն համատեքստում՝ որպէս *օժտված լինել* հարադրության միջոցի խնդիր։

Ե. Տեմիրճիպաշյան հեղինակի նորաբանություններում գեղարվեստական պատկերավորումների խտացումներ են հատկապէս ածականները, որոնք կազմվել են գրաբարյան օրինաչափություններով, ինչպէս՝ *յոզնավսեմ* հատկանիշը, որով բնութագրվել է աստվածաշնչյան հերոս Յոբը, օրինակ՝ *ոյց Սատանէն ու Տիրոջմէն փորձեալ յոզնավսեմն Յոբ աներկիւղ կը լսէր ահագնագոչ ձայնարկութիւններն*։

Գեղարվեստական արտահայտությունների մեջ հանդիում ենք հրապարակախոսական նշանակությամբ հեզնական արտահայտությունների, որոնք հեղինակը ներկայացնում է փակագծերում, որպէս մեկնաբանություն ընդունված ստի, այսպէս *զգվալից* բառին փոխարինելու է գալիս *թթվալից* նորաբանությունը որպէս թերթերում տպագրված *բանք* գոյականի հատկանիշ, օրինակ՝ *Ռուսահայոց թերթերուն մէջ տպուած գգուալից (կարդալ թթուալից) բանից հետ*։

Հատկանշային նորակազմությունների մեջ առանձնանում են բայերը, որոնց միջոցով հեղինակը քննադատում է բժիշկներին և եկեղեցականներին, մեղադրելով առաջիններին եկեղեցականներին մայրաքաղաքից հեռանալ թույլ չտալու համար, իսկ եկեղեցական-

ներին՝ իրենց փոքրագույն համար, ինչպես՝ *Թերեւս բժիշկը այդ եկեղեցականաց կ'արգիլեն հեռանալ մայրաքաղաքէն, կը պատուիրեն խորշիլ աշխատութենէ, տեղաւորիլ իրենց թաղին մէջ, իրենց տան մէջ, եւ դեղաւորի լ, գեղաւորի ՚լ:*

Հրապակախոս Տեմիրճիպաշյանի նորաբանությունները հատկապէս գեղարվեստական պատկերավորումներով են կազմվել «Խոստովանութիւնք առ Հրաչեայ հողվածում», որ տպագրվել է «Գրական և իմաստասիրական շարժում» օրաթերթում 1883 թվականին: Հեղինակը այստեղ գործածել է *քիւրերփինեան* նորաբանությունը՝ որպէս *ծիածան* գոյականի հատկանիշ, այն գուգադրելով *այերական՝ եթերային* հատկանիշին: Այնուհետև կերտել է *գաղղիախառն* նորաբանությունը, որպէս իր *հայկաբանության* հատկանիշ: Այսպէս նաև կազմությամբ բարդ նորաբանություններ են կազմվել *ջինջ* արմատով՝ *կնաջինջ* և *աստուածաջինջ*, նույնպէս մեկնաբանություն պատկերավորման եղանակով, ինչպէս՝ *պիտի ներէ՛ն վարժապետուհիք այս կնաջինջ. պիտ ըսէի այս աստուածաջինջ զանցառութիւնն*: Անդրադառնալով Էռնեստ Ռընանի «Վարք Յիսուսին» ստեղծագործությանը՝ այն անվանում է *հավատասպան*:

Ածական նորաբանությունների մեջ հանդիպում են բարդ հիմքերից կազմված ածանցավոր նորաբանություններ, որոնցից է *բնասպիտակային* հատկանիշը, որով բնութագրվել է *զանգված* գոյականը. հեղինակը կազմել է *բնասպիտակային զանգված* արտահայտությունը՝ այդպէս անվանելով *համերաշխություն* հասկացությունը, ինչպէս՝

Ը. – Է հ, քիչ մը կը հասկնամ: Նոյնչափ ալ հասկնայի՛ համերաշխութիւնն:

Խ. – Այդ *բնասպիտակային* զանգուածն:

Նորաբանություն-ածանցումները երբեմն համալրվել են եռաբաղադրիչ բարդ հիմքերին, ինչպէս՝ *սահմանադրասիրական*, վերջինս գուգահեռվել է *ազգասիրական* հատկանիշին՝ բնութագրելով *ջերմագին ցույցեր* արտահայտությունը, ինչպէս՝ *ազգասիրական եւ*

սահմանադրասիրական այդքա՛ն ջերմագին ցոյցերէ քաջալերուելն ՚վ:

Այսպէս նաև *օրագրապետ* բարդ հիմքից հեղինակը կերտել է *օրագրապետական* և *օրագրապետություն* ածանցավոր կազմությունները: Առաջին դեպքում նորաբանությամբ բնութագրվել է *գործունեություն* գոյականը, երկրորդ դեպքում նորաբանությունը գործածվել է որպէս *մասնագիտություն*, որը զուգահեռվել է *քահանայութիւն* գոյական-ենթակային, ինչպէս՝ *Մեր ազգին մէջ քահանայութիւն եւ արագրապետութիւն նուիրական հանգամանք մ'ունին կամ կուտան ինքեանց*:

Կազմությամբ ածանցավոր նորաբանությունների մեջ նույնպէս հանդիպում են ածանցավոր հիմքերից կազմված հարաձանցավոր նորաբանություններ, որոնցից է *գերագործարանաւոր* հատկանիշը, որով բնութագրվել է *մարմին* գոյականը: Հեղինակը վերջինիս կից փակագծերում ներկայացրել է նաև դրա ֆրանսերէն համարժեքը՝ *superorganique*, որը նշանակում է որ բառը նորաբանություն փոխառություն է՝ կատարված բառապատճենման եղանակով: Հեղինակային նորաբանությունների խնդրին անդրադարձել է Պարույր Աղպաշյանը. «Տեմիրճիպաշեան խորապէս ուսումնասիրած ու աիրապետած էր նաեւ ֆրանսերէն լեզուին: Ան դէմ էր օտարաբանութիւններուն: Եթէ տուեալ բառի մը համապատասխան բառը գոյութիւն չունէր հայերէնի մէջ, ինք կը փորձէր թարգմանաբար ստեղծել նորը»[191]:

Նորաբանությունների մեջ երբեմն հանդիում են նաև մակբայներ, որոնք հիմնականում արտահայտում են գործողության կատարման ձևը, ինչպէս՝ *Էոնէտդ Ռընան հրեշտակագէդ կը ժպտի, դիւահանգոյն կը ծիծաղի*: Այս դեպքում նույնպէս հեղինակը նորա-

«Շղիա Տեմիրճիպաշեանի բառակերտական նպաստը հայ գրական լեզուին.– Հայկազեան հայագիտական հանդէս, Երուանդ Հ. Քասունի, հատոր Գ, Պեյրուօ, 1972, էջ 191:

բանությունը կերտել է զուգադրության մեջ՝ տաբերելով արդեն հայտնի հասկանիշը նոր հասկանիշից:

Ինչպես արևմտահայ բանաստեղծությունը, այնպես էլ հրապարակախոսությունը «գեղարվեստական գործընթացի սահմաներում կարողացավ օգտվել բառապաշարի ոճական-արտահայտչական հնարավորություններից՝ դրանք հասցնելով խոսքի գեղարվեստական մշակման կարևորագույն տարրերի մակարդակին»⁷:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ հիշյալ նորաբանությունների քննությունից պարզ է դառնում, որ հեղինակը նորաբանությունները կերտել է հայերենի բառակազմական օրինաչափություններին համահունչ, մի դեպքում՝ գործածական հիմքից կազմելով նոր բառեր, մյուս դեպքում՝ տարբեր բաղադրիչների միջոցով ստեղծելով նոր բառ: Առաջին դեպքում դրանք հրապարակախոսական ոճին հատուկ բառեր են, իսկ երկրորդ եղանակով կազմված բառերի դեպքում երևում է գեղագետ-գրողը: Իր հեղինակային նորակազմությունների առաջին մեկնաբանողը հենց ինքն է, որ նշանակում է՝ բառակերտումը կատարվել է միտումնավոր և գիտակցաբար, ինչպես վկայում է հեղինակը. «...ինչ որ այս տեղ ունիմ ըսել, ա՛յն է, թե դնգերային այն աշխատութիւնը՝ զոր համապագոր կը կատարեմ՝ համոզման բարոյական ոյժէն զատ «նիւթական» ոյժ մ'ալ կուտայ, եթե կրնամ այսպէս բացատրել, քարոզութեանցս ու դասախաւսութեանցս, երբ *իմ յորինած բառովս՝* մտավոր «*չարավաստակութեան*» դէմ կը խաւսիմ եւ դնդերաց մշտաւրեայ կանոնավոր աշխատութեամբ բարեխառնեալ իմացական աշխատութեան բարիքներն ի վեր կը հանեմ»:

⁷ Յու. Ավետիսյան, *Արևմտահայ բանաստեղծության լեզուն*, Երևան, 2002, էջ 365:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Աղայան Է., Լեզվաբանության հիմունքներ, Երևանի համալսարանի հրատ., 1987:

Աղպաշեան Պ., Եղիա Տեմիրճիպաշեանի բառակերտական նպաստը հայ գրական լեզուին, Հայկազեան հայագիտական հանդէս, հատոր Գ, Հայկազեան գոլէճի հայագիտական ամբիոնի հրատ., 1972:

Ավետիսյան Յու., Արևմտահայ բանաստեղծության լեզուն, Երևանի համալսարանի հրատ., 2002:

Еранова Н. А., Неологизмы в письменных публицистических текстах, Ч. 1, 2008.

Клушина Н. И., Интенциональные категории публицистического текста, 2008.

Мощева С. В., Речевая интенция: теоретические подходы к исследованию, Т. 2, 2011.

Semenova E.V., Neologisms as a reflection of the development and vitality of language, 2020.

Petrosyan Lilit, Tadevosyan Anjela- Neologisms in Public Discourse in Yeghia Temirchpashian's Works.- The thoughts and ideas raised by the publicist-author in the second half of the 19th century are still relevant today. They also refer to language and literature, which, according to Yeghia Temirchypashyan, will serve to unite the two parts of the nation. And for this solution, the first prerequisite is to study in the native language first, and then in foreign languages. And here, in his public speaking writings, he referred to the above-mentioned problems without hesitation, and in order to attract the attention of the reader, to evaluate the phenomena, and finally to express his attitude, he often resorted to the art of word creation.

From the examination of the mentioned neologisms, it becomes clear that the author created the neologisms in accordance with the

lexical patterns of Armenian, in one case, creating new words from the usage base, in the other case, creating a new word using different components in this case the esthetician-writer appears.

Keywords: noun, adjective, verb, adverb, compound words, compound derivatives, derivation.

Петросян Лилит, Тадевосян Анжела - Неологизмы в публицистике в произведениях Еги Темирчапашяна.- Мысли и идеи, высказанные публицистом-автором во второй половине XIX века, актуальны и сегодня. Речь идет также о языке и литературе, которые, по мнению Еги Темирчипашяна, послужат объединению двух частей нации. И первой предпосылкой решения этой проблемы он считает наличие сначала родного языка, а затем и иностранных языков. И здесь, в своих публичных выступлениях, он без колебаний ссылаясь на упомянутые проблемы и, чтобы привлечь внимание читателя, оценить явления и, наконец, выразить свое отношение, часто прибегал к искусству словотворчество.

Из рассмотрения неологизмов становится ясно, что автор создал неологизмы в соответствии со структурами словообразования армянского языка, в одном случае создавая новые слова из употребительной базы, в другом случае создавая новое слово с использованием разных компонентов.

Ключевые слова: существительное, прилагательное, глагол, наречие, сложные слова, сложные производные слова, аффиксация.

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԸ ԱՊԱԳԱՅ ՈՒՆԻ՞ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Անդրադարձ Երեւանի «Յառաջ» արեւմտահայերէնի կեդրոնին

Ժիրայր Չոլաքեան

Փարիզի «Նոր Յառաջ» երկօրեայ թերթի գլխաւոր խմբագիր եւ Երեւանի «Յառաջ» արեւմտահայերէնի կեդրոնի համահիմնադիր
jirairc@yahoo.com

Բանալի բառեր. արեւմտահայերէն, Սփիւռք, Հայաստան, լեզու, մշակոյթ, ծրագիր, հիմնահարց:

Նախաբան

Արեւմտահայերէնի վիճակը 21-րդ դարուն կարելոր կենսա-խնդիր է, որ ունի բազմաթիւ հասցեատերեր՝ արեւմտահայութիւնը, արեւմտահայախօսները, դպրոցները, եկեղեցիները, համալսարաններու հայկական ամպլիոնները, մշակութային ու մամուլի գործիչները, արեւմտահայերէնով հրատարակուած գիրքերու հեղինակները եւ գրադարանները, իբր հայկական աննիթական մշակութային ժառանգութիւն անոր պահպանութեամբ ու զարգացումով զբաղուող կառոյցները...

Արեւմտահայերէնը Եունեքոյի կողմէ դասուած է վտանգուած լեզուներու շարքին: Կայ հիմնական հարցադրում մը՝ արեւմտահայերէնը ապագայ ունի՞ Հայաստանի մէջ: Նոյնը ի գօրու է նաեւ արեւմուտքի մէջ գոյացած Սփիւռքին: Ինչո՞ւ այս հարցադրումը: Որովհետեւ Սովետական Միութեան փլուզումէն ետք աշխարհաքաղաքական պայմանները ազգաբնակչութիւններու տեղաշարժ մը ստեղծեցին, որ հայ ազգաբնակչութեան Սփիւռք-Հայաստան բաշխումին մէջ մեծ տեղաշարժեր յառաջացուց, իսախտեց մինչ այդ որոշ չափով քարացած աշխարհագրական երկու հատուածներու բաժանումը՝ Սովետական Հայաստան-արեւելահայերէն եւ Սփիւռք-արեւմտահայերէն, լեզուական յստակ բաժանումը (Պարսկահայերը բացա-

ռած):

2020-էն ետք, Սովետական միութեան փլուզումին ստեղծած ժողովրդագրային տեղաշարժին եւ Միջին Արեւելքի հայկական գաղութներու քայքայումին աւելցաւ վերջինը՝ Արցախի կորուստը եւ արցախահայութեան աքսորը, որոնք նոր, յաւելեալ տեղաշարժեր ստեղծեցին:

Նոր հիմնահարցեր

Ուրեմն, այս աշխարհաքաղաքական յեղաշրջումներուն ստեղծած մարդկային տեղաշարժերը նոր հիմնահարցեր ստեղծեցին արեւմտահայերէնի գոյութեան եւ զարգացման համար: Եթէ մինչեւ 1991-ը կը խօսուէր մէկ Սփիւռքի՝ աւանդական Սփիւռքի մասին, 1991-էն ի վեր կը խօսուի Սփիւռքներու մասին: Հայաստանածին հայեր, քաղաքական ու տնտեսական պատճառներէ մղուած, զանգուածային կերպով Սփիւռք գաղթեցին, ինչ որ փոխեց Սփիւռքի լեզուային գրեթէ միատարր կերպարանքը: Միւս կողմէ աւելի քիչ կը խօսուի այն սփիւռքահայերուն մասին, որոնք Հայաստան հաստատուեցան, հայրենասիրութենէ մղուած նաեւ Արցախի պատերազմին մասնակցելու եւ հիմքը դրին Հայաստանի մէջ Սփիւռքահայ համայնքի մը, որ տարուէ տարի ուռճացաւ, յատկապէս Միջին Արեւելքի քաղաքական տագնապներուն պատճառով:

Այսպիսով Սփիւռքը հասաւ Հայաստան: Սփիւռքը ներգաղթի ժամանակ ալ հասած էր Հայաստան. Առաջին Հանրապետութեան ժամանակ տակաւին Սփիւռք չկար, սակայն արեւմտահայ գաղթականները եւս մասնակցեցան Առաջին Հայաստանի Հանրապետութեան հիմնադրութեան: Իսկ 2000-ականներէն սկսեալ, Միջին Արեւելքի քաղաքական յեղաշրջումներուն բերումով, արեւմտահայերու աւելի մեծ զանգուածային նոր գաղթ տեղի ունեցաւ դէպի Հայաստան եւ դէպի արեւմտեան Սփիւռք՝ Քանադա, ԱՄՆ, Եւրոպա... Այս բոլորին վրայ պէտք է աւելցնել միջ-հայկական՝ արեւելահայ-արեւմտահայ ամուսնութիւնները, որոնք լեզուային բաշխումի պարզ ու յստակ քարտէսը ամբողջովին յեղաշրջեցին:

Գաղթականական երեք հոսանքներ, Սփիւռքի ուռճացում

Այսպիսով, երեք շատ հիմնական գաղթականական հոսքերու ականատեսն ենք՝ Հայաստանէն դէպի Սփիւռք, Արեւմտեան Սփիւռքէն դէպի Հայաստան եւ Միջին Արեւելեան Սփիւռքէն դէպի Հայաստան եւ Սփիւռք: Այս բոլորին հետեւանքով կը հաստատենք կրկնակի ողբերգութիւն մը՝ Միջին Արեւելքի արեւմտահայ համայնքներու պարպումը, նուաղումը եւ միաժամանակ Հայաստանի բնակչութեան նուազումը: Ներկայիս, Հայաստան հաստատուած արեւմտահայերը, ոչ ստոյգ վիճակագրութեամբ, կը հաշուեն շուրջ 30000 հոգիոց համայնք մը: Սփիւռք հաստատուած արեւելահայերու քանակը հաւանաբար հաշուէ մէկէն մէկ ու կէս միլիոն անձ, որոնց արշխարհագրական բաշխումը շատ ընդարձակ է, կընդգրկէ հինգ ցամաքամասերը:

Կարգախօսեր, որոնք կը յատկանշեն Հայաստան-Սփիւռք յարաբերութիւններու ռազմավարական փոփոխութիւնը

Վերջին շրջանին Հայաստան-Սփիւռք յարաբերութիւնները հասկնալու համար կարելոր է քննել քաղաքական ենթահողը, առանց շատ մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու: Կայ երկու մեծ ժամանակաշրջան, մինչեւ 1991-2020, Արցախեան պատերազմէ պատերազմ ժամանակահատուածը, որուն ընթացքին տիրապետած է «Հայաստան-Արցախ-Սփիւռք եռամիասնութիւն» խօսույթը, որ ամբողջովին փուլ եկաւ 2020-ին, Իսկ 2018-էն, Թաւշեայ յեղափոխութենէն սկսեալ մինչեւ այսօր, օր ըստ օրէ զարգացաւ «Իրական Հայաստան» խօսույթը: Երկու՝ բոլորովին տարբեր Հայաստան-Սփիւռք, Սփիւռք-Հայաստան յարաբերութիւններ:

Ի՞նչ տեղ ունի կամ պիտի ունենայ արեւմտահայերէնը «իրական Հայաստան»-ի մէջ: Այստեղ Հայաստանի կառավարութեան լեզուային ու մշակութային քաղաքականութիւնը քաղաքականութենէն կախում ունի: Սակայն ներկայ հանգրուանին, նկատի առնելով Հայաստանի առջեւ ծառացած անվտանգային խնդիրները, ա-

րագ ու համապարփակ լեզուային քաղաքականութեան մը որդեգրումը սպասելի չէ: Նաեւ քաղաքական պատճառներով, որովհետեւ աւանդական կուսակցութիւններէն ՀՅԴ-ն, որ Սփիւռքի կազմակերպչական կուսակցութիւններէն է, ներկայիս, Հայաստանի կառավարութեան հանդէպ վարած թշնամական յարաբերութեան պատճառով, Սփիւռքի մէջ քաղաքական փոփոխութիւններ սպասելու չէ: Միաժամանակ, միայն Հայաստանի կառավարութենէն սպասել նախաձեռնութիւն մը առանց Սփիւռքեան կազմակերպութիւններու թախանձանքին եւ մասնակցութեան՝ անիմաստ է:

Պէտք է ընդունինք, որ Լեզուական գետնի այս տեղաշարժերը հայերէնի տիրապետութիւնը նուազեցուցին թէ՛ արեւմտահայութեան, եւ թէ՛ արեւելահայութեան պարագային: Սփիւռքի պայմանները չէին ներեր, որ արեւմտահայութիւնը ամբողջութեամբ հայերէն խօսէր, նոյնն է պարագան այսօր Սփիւռք հաստատուած հայաստանածին հայերու նոր սերունդին, որ յաճախ կը դժուարանայ արեւելահայերէն խօսելու:

Բնականաբար, հայերէն չխօսող զանգուածը, կրնայ լեզուաճիւղ փոխել: Ներկայ պարագային, յաճախ կը հանդիպինք արեւմտահայերու, որոնք Հայաստան հաստատուելով արեւելահայերէն կը խօսին:

Միջին Արեւելքի հայութիւնը՝ արեւմտահայերէնի բաբախուն սրտին նուազումը

Անցեալին Միջին Արեւելքի Սփիւռքն էր, որ կ'ընդունուէր իբրեւ սիրտը արեւմտահայ աւանդական յետցեղասպանական սփիւռքին, որ սակայն, արաբ-իսրայէլական պատերազմի, պաղ պատերազմի, իսլամական յեղափոխութեան եւ արաբական գարունի պատճառով քայքայուեցաւ: Արեւմուտքի աւանդական Սփիւռքը կորսնցուց զինք սնուցող գլխաւոր աղբիւրը:

Արեւմտահայ Սփիւռքը կապրի ճակատագրական պահ մը՝ Միջին Արեւելքի արեւմտահայ մշակոյթի տէր սփիւռքահայութեան աղբիւրէն զրկուելով:

Հայաստան հաստատուած Արեւմտահայ գաղթականութիւնը ամենէն անտեսուած խաւն է, որովհետեւ ոչ մէկ Սփիւռքեան կառոյցի ուշադրութեան արժանացած է, իր հաւաքական մշակութային, լեզուական, ընկերային ինքնութեան պահպանումը ապահովելու տեսակէտէն, նոյնիսկ այն հաստատութիւններու կողմէ, որոնք արեւմտահայերէնի պահպանութեան հետամուտ են՝ Կիլիկեան կաթողիկոսութիւն, կուսակցութիւններ, մշակութային կառոյցներ, մասնաւոր հիմնադրամներ, Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւն, որ թէեւ վերջինս Սփիւռքի տարածքին իր ուրոյն դերը ունի արեւմտահայերէնի ուսուցման արդի միջոցներով զարգացումին, սակայն, բնաւ չէ հետաքրքրուած Հայաստանի մէջ արեւմտահայութեան արեւմտահայերէնի պահպանութեամբ:

Արեւմտահայերէնի յատուկ կարգավիճակ

Անկախութենէն ի վեր Հայաստանի բոլոր կառավարութիւնները իրենց կառավարման ծրագիրին մէջ միշտ կը յիշեն արեւմտահայերէնին նեցուկ կանգնելու տրամադրութիւնը:

Ներկայ կառավարութեան հնգամեայ (2021-2026) ծրագիրին մէջ յատուկ նշում կայ արեւմտահայերէնի կարգավիճակին՝ հետեւեալ կերպով բանաձեւուած. «Կառավարութիւնը նախատեսում է դիտարկել Հայաստանում արեւմտահայերէնին յատուկ կարգավիճակ տալու օրէնսդրական հնարաւորութիւնները, կազմակերպել արեւմտահայերէնի պահպանութեանն ուղղուած կրթական և գիտական միջոցառումներ, որոնց շնորհիւ ամրապնդուելու է արեւմտահայերէնի կարգավիճակը բարձրագոյն կրթութեան, հանրակրթական եւ լրացուցիչ ուսումնական ծրագրերում»:

Ահա այս պայմաններուն մէջ «Արեւմտահայերէնը 21-րդ դարուն, մարտահրաւերներ եւ հնարաւորութիւններ» գիտաժողովի կայացումը առիթ կու տայ քննարկելու հայութեան համար էական հարց մը, որուն դժբախտաբար սահմանափակ թիւով Սփիւռքի մէջ

¹ ՀՀ կառավարութեան հնգամեայ ծրագիր (2021-2026):

գործող գիտաշխատողներ մասնակցեցան:

Մինչև օրս Հայաստանի մէջ արեւմտահայերէնին յատուկ կարգավիճակ չէ տրուած: Համալսարանի մէջ արեւմտահայերէնի ուսուցում կայ, սակայն դպրոցներուն մէջ փոքր տարիքի աշակերտներուն արեւմտահայերէն բնաւ չ'ուսուցանուիր: Միայն բարձրագոյն կարգերուն կ'ուսումնասիրուին արեւմտահայ հեղինակներ: Այս պայմաններուն մէջ, բնական է որ արեւմտահայերէնը ոչ-հարազատ մնայ հայաստանցիներու մեծամասնութեան, բացի անոնց, որոնք իրենց ընտանիքին մէջ ունեցած են մեծ հայր կամ մեծ մայր, որուն արեւմտահայերէն խօսակցութիւնը լսած են եւ զգացական կապ մը ունին անոր հետ:

Անշուշտ ուղղագրութեան տարբերութիւնը փոխհասկացողութիւնը չի դիրացներ: Դասական ուղղագրութեան օրէնքներուն ծանօթանալը այնքան ալ դժուար չէ, մանաւանդ որ գրաբարի հետ կը նոյնանան:

Այսպիսով, արեւմտահայերէնի պահպանութեան վերաբերեալ կրթական ու գիտական միջոցառումները շատ անբաւարար են:

Հայաստանի պետութեան մօտ տրամադրութիւնը կայ արեւմտահայերէնին զօրակցելու, սակայն, տակաւին տրամադրութիւնը քաղաքականութեան ու կառավարական ծրագիրի չէ վերածուած: Պետութիւնը տէր չէ կանգնած արեւմտահայերէնին իբր ազգային ժառանգութիւն: Յատկապէս այս պահուս, երբ Միջին Արեւելքի հայ համայնքները, տեղական քաղաքական յեղաշրջումներու բերումով, գաղթականութեան նոր հոսանք մը կը ստեղծեն, որոնցմէ շատեր պիտի ուզէին կայք հաստատուել Հայաստան, եթէ պայմանները ներէին, բնակարան ու գործ գտնելու տագնապը լուծուէր եւ որոշ դիրութիւններ տրուէր արեւմտահայ մշակութային իրենց ժառանգութիւնը պահպանելու:

Արեւմտահայերէնի գոյութիւնը հինգ մեծ գործօններէ կաախեալ է.

Ա. Արեւմտահայութեան գոյավիճակէն, կենսունակ արեւմտահայ համայնքներու գոյութենէն եկեղեցի, դպրոց, մամուլ, տեղական

կառավարման իշխանություն, մշակութային տուն...

Բ. Արեւմտահայ նոր սերունդներ պատրաստելու հնարաւորութիւններէն, լեզուն փոխանցելու կարելիութիւններէն.

Գ. Արեւմտահայերէնի ստեղծագործական կարողունակութենէն.

Դ. Ընդհանրապէս լեզուն իբրեւ մշակութային արժէք, մշակութային ժառանգութիւն ընկալելու կարողութենէն եւ զայն պաշտպանելու քաղաքական գիտակցութենէն.

Ե. Տագնապներու ժամանակ վերանորոգուելու կարողականութենէն:

Հայաստանի պետութիւնը այս հինգ կէտերէն որեւէ մէկը չի կրնար ապահովել, սակայն անկարելի չէ: Մէկ անգամէն կարելի չէ բոլորը մէկ իրագործել, բայց փուլ առ փուլ հնարաւոր է: Մանաւանդ դպրոցներուն մէջ աւելի շատցնելով արեւմտահայ հեղինակներու յատկացուած ժամերը եւ բոլոր մակարդակներուն տարին մի քանի դասաժամ յատկացնել արեւմտահայերէնով գրութիւններ ընթերցելու՝ դասական ուղղագրութեամբ: Կարելի է սկսիլ այն դպրոցներով, որոնք արեւմտահայ հեղինակներու անուն կը կրեն:

Մինչեւ Հայաստանի անկախութեան հռչակումով՝ 1991, արեւմտահայերէնը ունէր համայնքային կենսունակութիւն, յատկապէս Միջին Արեւելքի երկիրներուն մէջ, ուր Յեղասպանութենէն ճողոպրած տարագիրները կայք հաստատած էին: Լեզուին կենսունակութիւնը կախեալ էր աւանդական Սփիւռքի կառոյցներէն, ծնողներէն եւ հիւրընկալող պետութեան տրամադրած քաղաքական ու ընկերային միջավայրէն: Եւրոպայի եւ ԱՄՆ-ու հայ համայնքները հայախօս մնացին շնորհիւ Միջին Արեւելքի հայութեան գաղթին դէպի արեւմուտք:

1991-ի անկախութիւնն ու Արցախեան պատերազմը.

Արեւմտահայերէնի ապագան կախեալ է նաեւ անկէ թէ որքանով Հայաստանի մէջ հաւաքուած արեւմտահայութիւնը պիտի կարենայ գործածել արեւմտահայերէնը եւ տէր կանգնիլ արեւմտահայ

մշակոյթին:

Երկրորդ հարցում՝ Արեւմտահայերէնը միայն արեւմտահայո՞ւ սեփականութիւնն է, թէ՞ հայկական ազգային աննիւթական ժառանգութեան մէկ մասնիկն է եւ հետեւաբար ազգային պաշտպանութեան առարկայ է, պետութեան խնամքին ու հովանաւորութեան արժանի:

Այս հարցումէն կը բխի ասոր յարակից հարցումը՝ Արեւմտահայերէնը գոյատեւելու կենսադաշտ ունի՞ Հայաստանի մէջ:

Դասական ընդունուած միջոցները, որոնք արեւմտահայերէնի գոյատեւումը ապահոված են՝ հայ ընտանիքին, դպրոցներուն, եկեղեցիին ու մշակութային վայրերուն մէջ անոր գործածութիւնն է: Ետքը կու գան՝ մամուլը, լրասփիւռը, հեռատեսիլը, մշակութային ծրագիրները, խաղերը, ներկայացումները եւ մտաւորականութեան եւ արուեստագէտներու մտաւոր ու գրաւոր արտադրութիւնը՝ գրականութիւնը: Մասնաւորապէս դպրոցները, ուր լեզուն կ'ուսուցանուի, անհրաժեշտ են նոր սերունդին լեզուն իւրացնելու եւ անոր գործածութիւնը կատարելագործելու համար: Լեզուի փոխանցումին խոչընդոտող ազդակներու ուսումնասիրութիւնն ալ էական է: Այստեղ նշենք խոչընդոտող ազդակներէն մէկը մէջբերելով «Նոր Յառաջ»-ի մէջ լոյս տեսած բաց նամակէ հատուած մը, Գեղամ Գեւորնեանի գրիչին պատկանող, ուղղուած Փարիզի ծուխի քահանային, որ շրջաբերական մը տարածած է արեւմտահայկական ուղղագրութեամբ: (Գեւորնեան Ֆրանսայի «Երկիր եւ Մշակոյթ կազմակերպութեան» հիմնադիրն է, պատմաբան)

ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ (հատուած)²

Փարիզ, 2024 Յունուար 25

Տէր Նարեկ քահանային

Փարիզի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցւոյ,

Արժանապատիւ Տէր,

² Նարեկ Քհնյ. Ղուշեան, «Բաց նամակ», «Նոր Յառաջ», 1 Փետրուար 2024, էջ 4:

Կարդալով ձեր 2023 դեկտեմբեր 25 թուակիր ծխական շրջաբերականը, նշմարեցի թե ամբողջությամբ գրուած է ան Խորհրդային Հայաստանի օրերուն տարաբախտաբար երեւան եկած աղաւաղեալ ուղղագրութեամբ: Եթէ մինչեւ այսօր Հայաստանի Հանրապետութիւնը, ի կարգս այլ անձեռնհասութիւններու, չէ հրաժարած այս շեղումէն, ընդունելի չէ որ ան, անձայն միջոցներով եւ մանաւանդ մեր հոգեւորականներու ձեռամբ իսկ, մուտք գործէ Սփիւռքի մէջ: Հայոց Եկեղեցին մեր լեզուին եւ գրաւոր մշակոյթին պաշտպանն եղած է դարերու ընթացքին եւ իրեն պիտի չյնար համակերպիլ աւանդամոռաց եւ պարզամիտ պարտադրանքներու լուծին: Սփիւռքը, սակայն, որ զաւակն է Եդեոնին, յարատեւելու իր ջանքին մէջ, անհամար դժուարութիւններով հանդերձ պայքարած է միշտ կորուստէ փրկելու համար իրեն փոխանցուած ժառանգը՝ Կարոժանի եւ Սիամանթոյի լեզուն, Մաշտոցեան աւանդն ու յափշտակուած Երկրի անայլայլութեան եւ տիրութեան զգացումը: Արդ, անոր ծառայողներուն պարտքն է կատարեալ իմացութեամբ եւ նոր ուժերով մասնակցիլ միեւնոյն ճիգին, ո՛չ երբեք նեղ օրերու զիջումներու դիրք ամրապնդման եւ տարածման:

Այս նամակին մէջ կան կարեւոր կէտեր, Յեղասպանութենէն ի՞նչ ժառանգ մնաց տարագիր արեւմտահայ հայութեան: Գլխաւորը՝ լեզուն եւ ողբերգութեան յիշողութիւնը: Ինչպէ՞ս կը վերաբերինք այդ լեզուին եւ յիշողութեան հետ: Կայ նաեւ ասոր յարակից բոլշեիկեան յեղափոխութեան հետեւանքը, որ ժխտեց, փոխեց ուղղագրութիւնը, առանց նկատի առնելու գաղթական տարագիր արեւմտահայութեան պարագան, արեւմտահայ մտաւորականութեան տեսակէտը: Այդպիսով անտեսեց ու ժխտեց արեւմտահայերէն լեզուն եւ Մեծ Եդեոնի յիշողութիւնը եւ արեւմտահայութեան մտաւոր աննիւթական ժառանգութիւնը, գոնէ մինչեւ Ստալինի մահը:

Հայաստանի հանրապետութիւնը կընդունի աննիւթական ժառանգութիւնը: Օրինակ «Արմենպրես» լրատուականը, 31 Հոկտեմբերին կը տեղեկացնէ, թէ՛ «Կառավարութիւնը հաստատեց ՀՀ ոչ նիւթական մշակութային արժեքների ցանկը համալրելու նախա-

գիծը: Որոշումին նախագիծը կառավարության Հոկտեմբերի 31-ի նիստում ներկայացրեց ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի եւ սպորտի նախարար Ժաննա Անդրեասեանը: Ըստ նրա՝ նախագծով առաջարկում է 51 տարրից բաղկացած ոչ նիւթական մշակութային արժեքների ցանկը համալրել եւս 17-ով...»³:

Մշակութային աննիւթական ժառանգութիւնը արժեւորելու նախագիծը շատ դրական ընմբռնում է, գովելի նախաձեռնութիւն: Որքանով ան կառնչուի նաեւ արեւմտահայերէնին: Լեզուները, նոյնիսկ տեղային բարբառներու ներգաւումը այդ ցանկին մէջ կարելոր է: Եունէսքոյի սահմանումներուն մէջ նոյնիսկ կը մտնէ՝ «Լեզուն պաշտպանութեան ենթակայ է, իբրեւ աննիւթական ժառանգութիւն» եզրոյթը:

«Յառաջ» կեդրոն

Արեւմտահայերէնն ու արեւմտահայ աւաղական Սփիւռքի հարիւրամեայ հոգեմտաւոր ժառանգութիւնը դեռ կենսունակ է, սակայն, ինչպէս որ Արամ Ա. Վեհափառի պատկերաւոր խօսքին մէջ նշուած է, «Հայաստանը կը պարապուի, Սփիւռքը կը մաշի»:

Մշխարհաքաղաքական պայմանները կը փոխուին, հարկ է դիմագրաւել ու յարմարիլ նոր պայմաններու: Որքան որ Հայաստանը կը պարապուի ու կը գաղթէ Սփիւռք, այնքան ալ Արեւմտահայ Սփիւռքը կը գաղթէ ու անոր մէկ մասը կը հաստատուի Հայաստան: Այս նոր իրավիճակին յարմար ռազմավարութիւն պէտք է կարենալ դիմագրաւելու մաշումի գործընթացը:

«Յառաջ» արեւմտահայերէնի կեդրոնը ստեղծուած է այս հարցերուն մասին մտածելու եւ ռազմավարութիւն մշակելու համար: «Յառաջ» կեդրոնը Հայաստանի մէջ արեւմտահայերէնի ժառանգութիւնը արմատաւորելու, ծանօթացնելու, հանրայնացնելու, պաշտպանելու աշխատանքը կը տանի: «Յառաջ» կեդրոն-ի գործունէութիւնը, թէեւ համեստ է, բայց՝ բազմազան: Պահանջները մեծ են,

³ «Արմենպրես», 31 Հոկտեմբեր:

աշխատանքները կը ծառային միջոցներու ներած չափով: «Յառաջ» կեդրոնը, առաջին հերթին, կը բանի իբրև Երեւանի արեւմտահայ համայնքի մշակութային կեդրոն: Երկրորդ, կը ծառայէ իբրև արեւմտահայերէնով լոյս տեսած նոր հրատարակութիւններ ցրելու կեդրոն Սփիւռքէն դէպի Երեւան եւ Երեւանէն Սփիւռք: Երրորդ, կը հանդիսանայ արեւմտահայ մանուկներու, պատանիներու եւ երիտասարդներու համար շաբաթական հանդիպման վայր, արեւմտահայ մտաւորականներու հետ արեւմտահայերէն գրական, պատմական, բանասիրական հարցերու շուրջ բանախօսութիւններու կեդրոն: Չորրորդ, Հայաստանի կարգ մը դպրոցներուն արեւմտահայերէնի դասաւանդումին համար ուսուցիչներ կ'առաջարկէ, ինչպէս Աւետիսեան դպրոցին եւ ՄՄԿՀ-ի: Կեդրոնը կը գործէ 1 Յունիս 2021-էն ի վեր:

Ամփոփում

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԸ ԳՈՅԱՏԵՒԵԼՈՒ ԿԵՆՍԱԴԱՇՏ ՈՒՆԻ՞ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Անդրադարձ՝ Երեւանի «Յառաջ» արեւմտահայերէնի կեդրոնի գործունէութեան եւ հեռանկարներուն

Արեւմտահայերէնի գոյութիւնը 5 գործօններէ կախեալ է.

Ա- Արեւմտահայութեան գոյավիճակէն, կենսունակ արեւմտահայ համայնքներու գոյութենէն,

Բ- Արեւմտահայ նոր սերունդներ պատրաստելու հնարաւորութիւններէն, լեզուն փոխանցելու կարելիութիւններէն,

Գ- Արեւմտահայերէնի ստեղծագործական կարողունակութենէն,

Դ- Ընդհանրապէս լեզուն իբրև մշակութային արժէք, մշակութային ժառանգութիւն ընկալելու կարողութենէն,

Ե- Տազնապներու ժամանակ վերանորոգուելու կարողականութենէն:

Անկախութենէն ետք բազմաթիւ արեւմտահայեր կայք հաստատեցին Հայաստան եւ Արցախ, անոնցմէ ոմանք մասնակցեցան

արցախեան պատերազմին: Միջին Արեւելքի քաղաքական յեղաշրջումները պատճառ դարձան, որ արեւմտահայ գաղութները Հայաստան ապաստան գտնեն եւ գոյացնեն արեւմտահայ ստուար համայնք մը: Որքան որ Հայաստանը կը պարպուի ու կը գաղթէ Սփիւռք, այնքան ալ Արեւմտահայ Սփիւռքը կը գաղթէ ու անոր մէկ մասը կը հաստատուի Հայաստան: Այս նոր իրավիճակին յարմար ռազմավարութիւն պէտք է կարենալ դիմագրաւելու մաշումի գործընթացը:

«Յառաջ» արեւմտահայերէնի կեդրոնը ստեղծուած է այս հարցերուն մասին մտածելու եւ ռազմավարութիւն մշակելու համար:

Tcholakian Jirair - Does the Western Armenian language have a potential to survive in Armenia?-Reflection on activities and prospects of Yerevan's "Haratch" Western Armenian Center

The existence of Western Armenian language depends on five factors.

1-The status quo of Western Armenians, and the existence of viable western Armenian communities.

2- The possibilities of training new generations of Western Armenians and passing the language to them.

3-The ability to create in Western Armenian.

4-The ability to perceive the language as a cultural value and a cultural heritage in general.

5-The ability to renew in times of crisis.

After the independence of Armenia, many Western Armenians settled in Armenia and Artsakh, some of them participated during the war in Artsakh. Political revolutions in the Middle East caused many Western Armenians to find refuge in Armenia and create a large Western Armenian community. As people in Armenia are migrating to diaspora, so Western Armenian diaspora migrates and a part of it repatriates and

settles in Armenia. In this new situation, there should be a proper strategy to be able to face this decaying process.

“Haratch” Western Armenian center created to think about these issues and to develop a strategy.

Օգտագործուած աղբիւրներու եւ գրականութեան ցանկ

1. ՀՀ կառավարութեան հնգամեայ ծրագիր (2021-2026):
2. «Նոր Յառաջ», Փարիզ, երկօրեայ թերթ, 1 Փետրուար 2024, 24 էջ:
3. «Արմենպրես», առցանց լրատուամիջոց, 31 Հոկտեմբեր:

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՅԵՐԷՆ ԴԱՐՉՈՒԱԾԱՅԻՆ ՄԻԱԲՈՐՆԵՐԸ ՅԱԿՈԲ
ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ «ՔԱՂԱՔԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՎՆԱՄՆԵՐԸ»
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Պեթթի Քիլերճեան

ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտի հայցորդ
ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտի
արեւմտահայերէն բաժնի աշխատակից
bettykilerjian@gmail.com

Բանալի բառեր. Դարձուածքներ, արեւմտահայերէն, գրակա-
նութիւն, Յ. Պարոնեան, Պոլիս, բարբառ, լեզուաբանութիւն:

Նախաբան

Դարձուածաբանութիւնը լեզուաբանութեան համեմատաբար
երիտասարդ գիտաճիւղերէն է: Այն լայն թափ ստացաւ յատկապէս
վեջին քանի մը տասնեակներուն:

«Քաղաքավարութեան Վնասները» երգիծական մանրապա-
տումներու շարքը գրուած է ժողովրդական խօսակցական լեզուի
մակարդակով, նախատեսուած աւելի լայն ընթերցող խաւի համար
եւ Պարոնեանի ամենէն շատ ընթերցուած ու ծանօթ գործերէն է: Այս
ստեղագործութեան մէջ նկատելի է ընկերային կեանքը լաւ դիտող,
անոր էութեան մէջ թափանցող, մանրութիւններէն յատկանշականը
ընտրող եւ աոր ընդմէջէն ընկերային լայն խաւի մը առօրեան
իրապաշտօրէն ներկայացնող տաղանդը:

Ժողովրդային է այն գրողը, որ կարտացոլէ իր ժամանակի
հիմնական հարցերը, ժողովրդական կեանքի, դարաշրջանի կարե-
ւորագոյն խնդիրները:

Պարոնեանի ստեղծագործութեան մէջ մենք կը տեսնենք
ուեալ ժողովուրդի ազգային բնաւորութեան, հոգեբանութեան,
անոր կենքի պատմական առանձնայատկութիւններու լաւագոյն
արտայայտութիւնը:

Պարոնեանի լեզուն պարզ է եւ կենդանի: Ան ժողովուրդէն ժառանգեց յատկանիշներ, որոնք կարտայայտեն անոր մտածողութեան կերպի ու եղանակի, խօսքի տարողունակութիւնը, միտքի եւ զգացմունքի հարստութեամբ յագեցած ըլլալու մէջ, որով ալ պայմանաւորուած է Պարոնեանի լեզուի էութիւնը:

Դարձուածային միաւորները բառարաններուն մէջ

Ճակատագրի բերումով աշխարհով մէկ սփռուած հայութիւնը կը հաղորդակցուի հայոց գրակա լեզուի երկու տարբերակներով՝ արեւմտահայերէնով եւ արեւելահայերէնով: Աշխարհաբարի այս երկու գրական տարբերակները ունին հնչիւնական, քերականական, ոճական, բառայի տարբերութիւններ:

Վերջին ժամանակներս արեւմտահայերէնի բազաթի բառեր մուտք գործած են լեռի բառապաշար՝ ստեղծելով աւելի շատ բառային ընդհանրութիւններ: Ա. Սարգսեանը կը նշէ, որ անոնք երեկ տոկոս կը կազմէն (հայերէնի ընդհանուր բառաքանակը 150 հազար բառային միաւոր ընդունելու պարագային):

Անգամ տարբերութիւններու առկայութեն պարագային մեր ժողովուրդի երկու հատուածները կարող են իրարու հասկնալ եւ յաջողութեամբ հաղորդակցուիլ աշխարհաբարի այս երկու տարբերակներու ե՛ւ գրաւոր, ե՛ւ բանաւոր ձեւերով:

Մոյն աշխատանքով նպատակ դրած ենք վեր հանել Պարոնեանի գործածած արեւմտահայերէն դարձուածքներու կառուցուածքային ու ոճաբանական տեսակները «Քաղաքավարութեան Վնասները» ստեղծագործութեան մէջ: Իր օգտագործած դարձուածքները ունեցան իրենց դերը եւ արժէքը գեղարուեստական խօսքին մէջ, բերին իմաստային ծանրաբեռնուածութիւն:

Դարձուածաբանութիւնը (անգլերէն phraseology բառի պատճէնումն է, որ կազմուած է յունարէն phrasis դարձուածք եւ logos ուսմունք բառերէն) բառագիտութեան բաժիններէն մէկն է: Այն

1 Սարգսյան Ա., *Արեւմտահայերէնի բառարան*, Ե., 1991, էջ 3:

կուսումնասիրել լեզուի դարձուածքները, անոնց ծագումը, կառուցուածքը, տեսակները եւ այլն:

Դարձուածաբանութիւնը հայ լեզուաբանութեան (եւ ոչ միայն հայ) ամենաերիտասարդ բնագաւառներէն է: Ըստ Մ. Աբեղեանի, ան կը նշէ, որ դարձուածքները կ'առաջանան բառերու ազատ կապակցութիւններէ՝ իմաստափոխութեամբ «Քառերու այսպիսի նորիմաստ կապակցութիւնները սովորաբար կը կոչուին դարձուածքներ, որոնք, սակայն, մէկ բառի նշանակութիւն կը ստանան եւ կարող են նաեւ մէկ բարդ բառ համարուիլ»:

Դարձուածքները լեզուին մէջ անփոխարինելի դեր ունին, որովհետեւ խօսքին «աղ եւ համեմունք»³ տուող միաւորներ են: Դարձուածքները լեզուին մէջ առկայ փոխաբերական-այլաբանական իմաստ ունեցող կայուն կապակցութիւններ են, որոնք անբաժանելի, իմաստով ամբողջական բառակարակցութիւններ կամ նախադասութիւններ են (ինչպէս՝ վերաիմաստաւորուած յարադիր բայեր, թելաւոր խօսքեր, երդման, հանդիմանական, առածասացուածքային, հեղինակային արտայայտութիւններ, անէծքներ, օրհնանքներ, մաղթանքներ, շրջասոյթներ):

Օգտուելով Հայերէնագիտական բառարանէն, ամբողջացնենք այս եզրոյթի սահմանումը: Բառարանին մէջ տրուած է այս լեզուական իրողութեան հետեւեալ ընդգրկուն բնորոշումը.

ա) ինքնին բառակապակցութիւն է. առանձին բառը հազուադէպ կարող է դարձուածքի արժէք ունենալ,

բ) կը պատկանի կայուն բառակապակցութիւններու խումբին, բնորոշ է բաղադրիչներու ուժեղ կամ պակաս սերտաճումով. ընդ որուն՝ իմաստաբանական (բովանդակային) պլանին մէջ անտրոհելի է, իսկ կառուցուածքային (արտայայտութեան) պլանին մէջ բաղադրիչները (կամ անոնցմէ որեւէ մէկը) անփոխարինելի են,

² Աբեղյան Մ., *Երկեր*, Զ, Ե., 1974, էջ 124:

³ Բաղիկյան Խ., *Դարձվածային ոճաբանություն*, Ե., 2000, էջ 10:

- գ) իբրև բաղադրություն, ի տարբերություն ազատ (շարահիսսական) բառակապակցության, ամեն անգամ չի ստեղծուիլ տուեալ իրադրութեան համար, այլ պատրաստի կը վերարտադրուի (գործածութեան մէջ կը դրուի) միեւնոյն բառա-քերականական կազմով,
- դ) ունի փոխաբերական իմաստաւորում, որ անոր կու տայ պատկերաւորութիւն. մեծ մասը կ'արտայայտէ խօսողի յուզա-զգացական վերաբերմունքը, եւ որն ալ անոր կը դարձնէ լեզուական ոճաւորման միջոց,
- ե) կարող է ձեւականօրէն համընկնիլ ազատ բառակապակցութեան, բայց էապէս կը տարբերուի անկէ,
- զ) կարող է սերիլ ազատ բառակապակցութենէն, բայց կարող է եւ ինքնուրոյն կազմաւորում ունենալ,
- է) որոշ դարձուածքներ հանդէս կու գան նախադասութեան տեսքով,
- ը) իմաստաբանական պլանին մէջ կարող է յարաբերակցութիւն ունենալ առանձին բառի հետ,
- թ) ձեւականօրէն կը նմանի յարադիր բարդութիւններուն, մինչդեռ յարադրութեան բաղադրիչը կարող է անկախ բառային արժէք ունենալ կամ չունենալ, իսկ դարձուածքի բաղադրիչը սովորաբար անկախ գործածուող բառաձեւ է. յարադրական բարդութեան բովանդակութիւնը կը բխի բաղադրիչներու իմաստէն, պայմանաւորուած է անով, մինչդեռ դարձուածքի բովանդակութիւնը հիմնականին կարող է անուանողական արժէք ունենալ, անոր յուզա-արտայայտչականութիւնը թոյլ է, դարձուածքինը՝ ուժեղ,
- ժ) իբրև բառագիտական միաւորներ կը պատկանին բառապաշարի որոշակի շերտերու, ունին գործառական իրենց ոլորտները:

Հայ նշանաւոր լեզուաբան Պետիրեանը իր «Ժամանակակից հայերէնի դարձուածաբանութիւնը» գիրքին մէջ կու տայ դարձուածքի հետեւեալ սահմանումը. «Դարձուածքը բառերի կայուն, պատրաստի վերարտադրելի, վերա-իմաստաւորուած կապակցութիւն է,

4 Պետրոսյան Հ., *Հայերէնագիտական բառարան*, Ե., 1987, էջ 175:

ուր բաղադրիչ բառերի ինքնուրոյնութիւնը ձեւական է, շարահիւսական կապը մթագնած»⁵:

Դարձուածքները մեծ մասամբ կը ստեղծուին առանձին անհատներու կողմէ, ապա կ'անցնին ընդհանուր լեզուին: Դարձուածքներու տարածման աստիճանը պայմանաւորուած է դարձուածքներու յուզարտայայտչական նշանակութեամբ, որքան պատկերաւոր, արտայայտիչ է դարձուածքը, այնքան արագ տարածուելու հնարաւորութիւն ունի:

Դարձուածքներու մէկ մասը կը ծագի ժողովրդական բանահիւսութենէն: Ոչ միայն տուեալ ժողովուրդի ստեղծագործութենէն ծագած, այլ տարբեր ժողովուրդներու գրական փոխազդեցութեան, կրօնի միջոցով տարածուած դարձուածքները:

Յակոբ Պարոնեան եւ «Քաղաքավարութեան վնասները»ու մէջ օգտագործուած դարձուածային միաւորները

Յակոբ Պարոնեան հայ գրականութեան մեծագոյն երգիծաբանը եւ անգերագանցելի փառքերէն մէկն է: Թէեւ Պարոնեանէն առաջ ալ հայ բանահիւսութեան ու գրականութեան մէջ քիչ չեն երգիծական գործեր, սակայն իրական երգիծական գրականութիւնը մեր մէջ Պարոնեանով կը սկսի:

«Քաղաքավարութեան վնասները» պատմուածքի բառապաշարին մէջ դարձուածքները գերակշիռ մաս կը կազմեն: «Քաղաքավարութեան վնասները» երգիծական մանրապատումներու շարքը գրուած է ժողովրդական խօսակցական լեզուի մակարդակով, նախատեսուած աւելի լայն ընթերցող խաւի համար եւ Պարոնեանի ամենէն շատ ընթերցուած ու ծանօթ գործերէն է: Հոս եւս նկատելի է ընկերային կեանքը լաւ դիտող, անոր էութեան մէջ թափանցող, մանրութիւններէն յատկանշականը ընտրող եւ անոր ընդմէջէն ընկերային լայն խաւի մը առօրեան իրապաշտօրէն ներկայացնող տաղանդը:

⁵ Բեդիրյան Պ., *Շամանակակից հայերէնի դարձուածաբանութիւն*, Ե., 1973, էջ 5:

Նկատի ունենալով, որ իբրև ուսումնասիրության առանձին նիւթ արեւմտահայերէն դարձուածքները առ այսօր չեն ուսումնասիրուած, եւ արեւմտահայերէնը հարուստ է դարձուածքներով, այն վկայութեամբ՝ որ միայն մէկ գրողի միայն մէկ ստեղծագործութեան մէջ կան աւելի քան 120 դարձուածք: Ուստի կոզկենք մեր այս յօդուածին մէջ ներկայացնել զանոնք՝ ըստ բնոյթի եւ օգտագործման նպատակի:

Պարոնեան այս ստեղծագործութեան մէջ օգտագործած է.

- 1- Մենիմաստ դարձուածքներ՝ *Խօսքը չեն երկնցներ* (105)⁶, *Շրթունք կը խածնեն* (105), *Ձեռքէն քաշածը* (38),
- 2- Բազմիմաստ դարձուածքներ՝ *Ստեփանոս աղան օձիքէն կը բռնէ եւ թող չտար ըսելով թէ պամութիւնս հետաքրքրաշարժ է եւ եզրակացութիւնն սքանչելի:* (14) *Գրագիրը բարկանալ կը կեղծէ եւ իր գրասեղանին առջև կերթայ քիթին տակէն մրմռալու:* (42) *Պարսպ բան է ձեր ըրածը, տիկնոջդ սիրտը առ, մեղք է:* (85) *Երբեմն քիթին տակէն կը մրմռայ եւ ծուռ ծուռ կը նայի Աբրահամ աղային որ կը վաստըկի խաղը:* (100)

Ստեղծագործութեան մէջ կը գտնենք.

- 1- Բառային արժէք ունեցող դարձուածքային միաւորներ, օրինակ՝ *Խելքս չպտոկիք* (հասկնալ- համոզուիլ) (45), *Ինքզինքը կուտէ* (զայրանալ, կատաղիլ) (15), *Աստուածնիդ սիրէք* (կը խնդրեմ) (30), *Խօսք հասկցնել* (խրատել – հորդորել) (26),
- 2- Նախադասութիւն-դարձուածքային միաւորներէն են՝ *Տան տէրը գլխուդ վրայ կը տնկուի:* (4) *Գլուխս քերելու ատեն չունիմ այսօր:* (45) *Մա աներես անպիտանը, մագ մնաց որ պիտի ճաթեցնէր ինձի:* (93)

Վերջին խումբի նախադասութիւն-դարձուածքային միաւորներ Պարոնեան օգտագործած է նաեւ ըստ հնչերանգի, օրինակ՝

⁶ Փակագիծերուն մէջ կը նշուին բնագրային օրինակներու էջերը (Յ. Պարոնեան, *Քաղաքավարութեան վնասները*, «Կիլիկիա» մատենաշար թիւ 1, Հալէպ, 1992)

- 1- Պատմողական՝ *Խօսքդ մեղորով կը կտրես* (144),
- 2- Հարցական՝ *Աչուրնիդ կը պաղէ՞ր* (162), *Խօսքս կտրէ՞ս պիտի* (15),
- 3- Հրամայական՝ *Խօսք մտիկ ըրէ՛* (31), *Միրտը ա՛ն* (85), *Միրտ սի՛ հատցներ* (163),
- 4- Բացականչական՝ *Վա՛յ մեր գլխուն* (98):

Դարձուածքներուն մէջ երբեմն հանդէս կու գան բարբառային բառեր: Գրողները որքան ալ բժախնդիւր ըլլան լեզուի մաքրութեան հարցերուն մէջ, դարձուածաբանական միջոցներու օգտագործման ժամանակ ստիպուած կ'ըլլան որոշ չափով ցոյց տալ բարբառային բառերու գործածութիւնը, որովհետեւ անոնցմով պայմանաւորուած է դարձուածքներու մէկ մասի արտայայտչականութիւնը: Յակոբ Պարոնեան օգտագործած է ինչպէս 1- բուն արեւմտահայերէնէն, 2- այդպէս ալ օգտուած է արեւմտահայերէնի բարբառներէն՝ յատկապէս Պոլսոյ բարբառը, օրինակ՝ *խօսքս կտրէ՞ս պիտի* (15), *Ճիշերս սըզլամիշ կըլլայ կոր* (30), *խօսքը չը կոտորեցիր* (163):

Եզրակացութիւն

Այսպիսով, Պարոնեան իր միտքերը դիպուկ եւ արտայայտիչ դարձնելու համար կը նախընտրէ դարձուածքներու գործածութիւնը. հմտօրէն կը գործածէ ոչ միայն լեզուին մէջ գոյութիւն ունեցող դարձուածքները, այլ նաեւ մեծ վարպետութեամբ կը կազմէ անոնց տարբերակները եւ կը ստեղծէ նորերը՝ խթանելով լեզուի դարձուածքներու համալրման, օրինակ՝ *Երեսը ճմտակելով* (162), *Միրտը հանդարտեցաւ* (131), *Յաւը ծածկել* (97), *Ոտքերը կերին կոր* (30):

Արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի դարձուածային միաւորները հնդէս կու գա որպէս հոմանշային տարբերակներ: Հոմանշային տարբերակներ կարելի է համրել նաեւ դարձուածային միաւորի արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի մէջ ունեցած ուղղագրական տարբերութիւնները:

Կան դարձուածային միաւորներ, որոնք գրական լեզուի երկու տարբերակներուն մէջ տարբեր իմաստներ կարտայայտեն, ուստի զանոնք պէտք է համարել համանուններ:

Օգտագործուած գրականութեան ցանկ

Աբեղյան Մ., Երկեր, Զ, Ե., 1974, 847 էջ:

Բաղիկյան Խ., Դարձվածային ոճաբանություն, Ե., 2000, 207 էջ:

Բեդիրյան Պ., Ժամանակակից հայերէնի դարձուածաբանութիւն, Ե., 1973, 230 էջ:

Պարոնեան Յ., Քաղաքավարութեան վնասները, «Կիլիկիա» մատենաշար թիւ 1, Հալէպ, 1992, 176 էջ:

Պետրոսյան Հ., Հայերենագիտական բառարան, Ե., 1987, 686 էջ:

Սարգսյան Ա., Արևմտահայերէնի բառարան, Ե., 1991, 319 էջ:

Betty Kilerjian - Western Armenian synonym phraseologisms in Hagop Paronyan "The Damage Of Politeness" creation.- In linguistics, phraseology is the study of set or fixed expressions, such as idioms, phrasal verbs, and other types of multi-word lexical units (often collectively referred to as phrasemes), in which the component parts of the expression take on a meaning more specific than or otherwise not predictable from the sum of their meanings when used independently. In our article we have studied the phrases in the work "Harms of politeness" by the Western-Armenian writer Hakob Paronyan.

Keywords: Phrases, Western Armenian, literature, H. Paronian, Constantinople, dialect, Linguistics.

Betty Kilerjian

Western language department employee of Institute of Language after R. Acharyan of Armenian National Academy of Sciences

Бетти Килерджян - Западноармянские пословицы в произведении Акопа Пароняна “Ущерб вежливости”.- В лингвистике фразеология - это изучение набора или фиксированных выражений, таких как идиомы, фразовые глаголы и другие типы многословных лексических единиц (часто вместе называемых фраземами), в которых составные части выражения принимают значение, более конкретными, чем или иным образом не предсказуемыми по сумме их значений при независимом использовании. В нашей статье мы изучили фразы из произведения западноармянского писателя Акопа Пароняна «Ущерб вежливости».

Ключевые слова: фразы, западноармянский язык, литература, Г. Паронян, Константинополь, диалект, Лингвистика:

Бетти Килерджян

сокурсник Институт языка им. Р. Ачаряна Национальной академии наук Республики Армения Сотрудник отдела западных языков Институт языка им.

«ՀԱԿԱՂԻՐ» ԻՄԱՍՏՆԵՐ՝ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆ –
ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅԵՐԷՆ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻՆ ՄԷՋ

Սուսաննա Տիոյեան

ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտ,
Արեւմտահայերէնի բաժին, ք.գ.թ., դոցենտ

Զեփիւր Խալիկեան

ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտ,
Արեւմտահայերէնի բաժին

«Ունենալով բարբառային տարբեր հիմքեր եւ ենթարկուելով տարբեր մշակման՝ արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրական լեզուները միմեանցից ունեն հնչիւնական, ուղղագրական, քերականական եւ բառային զգալի տարբերութիւններ»¹: Այս հաղորդումով պիտի անդրադառնանք բառային կազմին, քանի որ մեր ազգի երկու հատուածներուն զիրար չհասկնալու հիմնական պատճառը այդ է: Հայերէնի բառապաշարի մեջ կայ բառերու խումբ մը, որուն միատրոները ժամանակի ընթացքին երբեմն հակադիր, երբեմն ալ իմաստային տարբեր եւ զանազան երանգներ ունեցած են², ինչպէս՝ **Ձգել – ձգել** զոյգը, ուր նկատելի է հակադիր նշանակութիւններու դրսեւորում: **Ձգել** բառը թէ՛ արեւելահայերէնի եւ թէ՛ արեւմտահայերէնի մեջ տարբեր իմաստներ ունի, բայց մեզ հետաքրքրողը հակադիր իմաստն է: Ըստ «Հայոց լեզուի նոր բառարան»ի³՝ արեւմտահայերէնի մեջ **ձգել** կը նշանակէ **վերէն վար թողուլ որեւէ բան, կամ որեւէ անձ, նետել, արձակել**: Օրինակ՝ «Պարանը ձգէ»: Այս նախադասութիւնը լսելով՝ արեւմտահայերէն խօսողը կը հասկնայ, որ պարանը պէտք է արձակէ, նետէ, իսկ արեւելահայերէն խօսողը՝ ճիշդ հակառակը, պարանը պէտք է քաշէ, որովհետեւ արեւելահայ-

¹ Գ.Բ. Զահուկեան, Ֆ. Հ. Խլղաթեան, Հայոց լեզու, «Լոյս» պետհրատ, Ե., 1994, էջ 283:

² Այսուսումնասիրութեանմէջ կը ներկայացնենք այդ բառերէն տասնեակ մը:

³ Գնէլ արքեպիսկոպոս Ճերէճեան, Փարամագ Կ. Տօնիկեան եւ Արտաշէս Տէր Խաչատուրեան, «Հայոց լեզուի նոր բառարան», Կ. Տօնիկեան եւ Որդիք Հրատարակչատուն, Պէյրուս, 1992, էջ 13:

յերենի մէջ *ձգել* բառը կը նշանակէ *պրկել, ամրացնել, քաշել*, ինչպէս նշուած է Աղայեանի «Արդի հայերէնի բացատրական բառարանին» մէջ⁴:

Բնականաբար, *ձգել* բառով կազմուած դարձուածքները եւս տարբեր իմաստներ կրնան ունենալ, ինչպէս այս օրինակին մէջ. «Սակայն այս բոլորին մէջ օտարին ազդեցութիւնը շատ շատ է. այսօր փորձեցէ՛ք թերթատել հայոց լեզուի ստուգաբանական բառարանը եւ պիտի տեսնէք, թէ մեր լեզուի մէջ գործածուող բառերէն քանի՞ն արաբերէն եւ կամ պարսկերէն արմատներ ունի, որ շատեր կ'ուզէին դուրս ձգել մեր հայերէնէն»⁵: Այստեղ *դուրս ձգել* դարձուածքով կը հասկնանք *վտարել, բացառել*⁶: Անշուշտ, ասոր կը նպաստէ *դուրս* բառի առկայութիւնը:

Ափսէ – պնակ. ամանեղէնին վերբաերող բառերուն գործածութեան մէջ եւս կը տեսնենք տարբերութիւն: *Պնակ* բառը թէ՛ արեւմտահայերէնի եւ թէ՛ արեւելահայերէնի մէջ ունի նոյն իմաստը. *առաւել կամ նուազ խորութեամբ լայնքերան աման՝ ճաշ լեցնելու համար*: Բայց *ափսէ* բառին պարագան այլ է: Արեւմտահայերէնի մէջ *ափսէն՝ մատուցարանն է, սկուտեղը*, իսկ արեւելահայերէնի մէջ *կերակուրի ամանը, փոքրիկ պնակը*: Հետեւաբար երբ

⁴ Է. Աղայեան, «Արդի հայերէնի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Ե., 1976, էջ 917:

⁵ Հրայր Տաղլեան, «Մեր գրողներն ու օտար բառերը» (ԺԹ.), «Ժամանակ» թերթ, Իսթանպուլ, 2023:

⁶ Յարութիւն Թ. Գայայեան, Բառարան Գանձարան Հայերէն Լեզուի, Գահիրէ:

⁷ Գնէլ արքեպիսկոպոս Ճերէճեան, Փարամազ Կ. Տօնիկեան եւ Արտաշէս Տէր Խաչատուրեան, «Հայոց լեզուի նոր բառարան», Կ. Տօնիկեան եւ Որդիք Հրատարակչատուն, Պէյրութ, 1992, էջ 717 /Է. Աղայեան, «Արդի հայերէնի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Ե., 1976, էջ 1220:

⁸ Գնէլ արքեպիսկոպոս Ճերէճեան, Փարամազ Կ. Տօնիկեան եւ Արտաշէս Տէր Խաչատուրեան, «Հայոց լեզուի նոր բառարան», Կ. Տօնիկեան եւ Որդիք Հրատարակչատուն, Պէյրութ, 1992, էջ 260:

⁹ Է. Աղայեան, «Արդի հայերէնի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Ե., 1976, էջ 149:

արեւելահայերէն խօսողը արեւմտահայերէն խօսողին ըսէ. «Ափսէն բէ՛ր», ապա վերջինս, անշուշտ, պիտի փորձէ գտնել մատուցարան մը եւ ոչ թէ ճաշի աման:

Արդի արեւմտահայ գրականութեան եւ խօսակցական լեզուի մէջ արդէն առաւելաբար գերիշխող է *ափսէ*. «Աւագ սպասուհին նախաճաշի *ափսէն* յանձնեց անոր, եւ ըսաւ, որ ուշադի ըլլայ: Հանըմը սեղանին գլուխը նստած էր: Քնատ կ'երեւէր. ինքն ալ քնատ էր, օրուան գործերը կարգադրելու պահուն պէտք է, որ ուշադի ըլլար: **Ափսէին** մէջինները սեղան դրաւ, դռնէն ելլել կը պատրաստուէր, երբ հանըմը ձայնեց»:¹⁰

Այսպիսի երեւոյթ կը նկատուի հետեւեալ հինգ բառագոյգին մէջ եւս՝ *աղէկ – լաւ, աղոտոր – սիրուն, ատեն – ժամանակ, պզտիկ – փոքրիկ, քով – մօտ*. ասոնք նոյն իմաստը ունին, պարզապէս պէտք է երկկողմ լեզուակիրները գիտնան այդ բառերուն իմաստը (ի դէպ, համաբնոյթ շարքերու թիւը շատ աւելի մեծ է): Գէշ – գէշ. ի տարբերութիւն նշուած գոյգերուն, կան նոյնանուններ, որոնք ոչ թէ հակադիր իմաստներ կ'արտայայտեն, այլ ամբողջովին տարբեր. ինչպէս՝ գէշ – գէշ եւ ախոյեան – ախոյեան գոյգերը: Գէշ-ը¹¹ արեւելահայերէնի մէջ առաջին իմաստով կը նշանակէ *դիակ, լէշ*, իսկ երկրորդ իմաստով՝ *տղեղ*: Սակայն փաստ է, որ արեւելահայերէնի խօսակցական լեզուի մէջ աւելի տարածուած է անոր *տղեղ* իմաստը: Ահաւասիկ օրինակ մը «Առաւօտ» էլ. թերթէն, ուր յստակ արտայայտուած է նշուած իմաստը. «Երբեմն պետական պաշտօնեաները, քաղաքական գործիչները մեր այս կամ այն հրապարակումից յետոյ զանգահարում են ու բողոքում, թէ «էդ ի՞նչ նկար էք դրել, ես էդ նկարում գէշ եմ, փոխէ՛ք»¹²:

¹⁰Լեւոնա Գարագիւթիւք, «Ծախուածը», պատմուածք, Հայերէն Blog, 2021:

¹¹Հրաչեայ Աճառեանի Անուան Լեզուի Ինստիտուտ, «Ժամանակակից հայոց լեզուի բացատրական բառարան», Հայկական ՄՍՀ Գիտութիւններու Ակադեմիայի Հրատարակչութիւն, Ե., 1969, էջ 384:

¹²Հրիփսիմէ Ջեֆեջեան, «Առաւօտ», 2016:

Այնինչ արեւմտահայերէնի մէջ *գէշ* միանշանակ կը նշանակէ *չար, անպիտան, վատ*¹³: Ահա հատուած մը Շահանդուխտի մէկ գրութենէն. «Դաստիարակչական հարցի մը մասին գրոյց մը կը կատարուի դպրոցի մը մէջ: Կարծիքներ կ'արտայայտուին, միտքերու փոխանակում կ'ըլլայ, անուններ կը տրուին, աշակերտներու միջեւ, որովհետեւ ան զաւակն է յարգելի անձնաւորութեան յանցանքներ նկատի կ'առնուին, բայց երբ հարցը կու գայ այսինչեանի քննարկելի պարագային, լռութիւն կը տիրէ գրուցողներուն մը: Զրուցողները չեն ուզեր ճշմարտութեան ապաւինիլ, որովհետեւ կրնան դատապարտուիլ եւ «գէշ մարդ» նկատուիլ»¹⁴: Այսինքն, արեւմտահայերէնի մէջ *գէշը* միանշանակ *վատ արարքի, վատ մարդու, անընկալելի, անընդունելի* մի երեւոյթի պարագային կ'օգտագործուի: Երբեք չ'արտայայտուի *տգեղ* իմաստով, իմաստային այսպիսի ընկալում կը գտնենք միայն արեւելահայերէնի, յատկապէս խօսակցական տարբերակի մէջ: Ուստի վերոնշեալ բացատրութիւններուն եւ մէջբերումներուն լոյսին տակ, պարզ կը դառնայ *գէշ* բառի ընկալման տարբերութիւնը՝ արեւելահայ եւ արեւմտահայ հասարակութեան կողմէ: Կրնա՞ք պատկերացնել արեւմտահայու մը սարսափը, երբ Երեւանի փողոցներէն քալած ատեն կողքէն լսէ. «Վա յ...,ինչ գէշ է էն մարդը»:

Ախոյեան – ախոյեան. արեւելահայերէնի մէջ **ախոյեան**-ը առաջին իմաստով կը հասկցուի **թշնամի, հակառակորդ**, իսկ երկրորդ իմաստով՝ **մրցակից**⁵: Այս իմաստի ամենացայտուն արտայայտութիւնը կրնանք տեսնել բանաստեղծական հետեւեալ տողերուն մէջ.

¹³ Անդրանիկ վրդ. Կռանեան, «Բառգիրք հայերէն լեզուի», Պէրոյթ, 1998, էջ 79:

¹⁴ Շահանդուխտ, ««Գէշ մարդ» չըլլալու վնասաբեր կեցուածք», «Ազդակ» օրաթերթ, 11 Օգոստոս, 2011:

¹⁵ Էդ. Աղայեան, «Արդի հայերէնի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Ե., 1976, էջ 11:

«Բարեւոյնն է եղել մեր **ախոյեանը**՝ տե՛ս - Անհետ կորել, անցել է - չար մշուշի պէս»¹⁶:

Այնինչ արեւմտահայերէնի մէջ **ախոյեանը մրցանակ ստացող մարզիկն է, հերոսը, մարտիկը**¹⁷. «Պուլկարիոյ մայրաքաղաք Սոֆիայի մէջ տեղի ունեցող աշխարհի ըմբշամարտի երիտասարդական **ախոյեանութեան** մրցումներուն Հայաստանի երկու ներկայացուցիչները ոսկի մետալներու տիրացան: 60 քկ դասակարգին մէջ, Կարէն Ասլանեան յաջորդաբար յաղթել է տք իր ռուս, ռումանացի ամերիկացի եւ ազրպէճանցի մրցակիցներուն, հասաւ աւարտական հանգրուան: Ան յաջողեցաւ հանդիսանալ աշխարհի **ախոյեան**՝ աւարտականին յաղթել է տք իր թուրք մրցակիցին»¹⁸:

Մականուն - ազգանուն. միանգամայն տարբեր իմաստային դրսեւորումներ ունի նշուած գոյգը: «Արդի հայերէնի բացատրական բառարանին» մէջ նշուած է, որ **մականունը մէկուն տրուած վերադիր անունն է, փոթ անունը, կեղծանունը**¹⁹. «Ա իս այդ **մականունները**՝ մէկ տհաճ, մէկ ծիծաղելի, մէկ էլ հաճելի: Համոզուած եմ, որ **մականուն**, կամ ինչպէս սիրում են ասել, պիտակ չունեցող մարդ չկայ...»²⁰: Իսկ արեւմտահայերէնի մէջ **մականուն** բառով կը հասկնանք **ընտանիքի անուն, ազգանուն**²¹. «Քննութեան մասնակիցներուն անուն-մականունը ծանօթ չէր քննիչներուն»²²: Այս մէկը բնականաբար ցայտուն արտայայտուած է արեւմտահայ թե՛ բանաւոր, եւ թե՛ գրաւոր խօսքի մէջ: Կարծես թէ ամէն ինչ յստակ է, պետք է ընդունիլ տարբերութիւնը:

¹⁶ Վ. Տէրեան, «Մի՛ խառնէք մեզ ձեր վայրի արջի ցեղերին»:

¹⁷ Անդրանիկ Վրդ. Կռանեան, «Բառգիրք հայերէն լեզուի», Պէրլուք, 1998, էջ 11:

¹⁸ «Հորիզոն» էլ. թերթ, 14 Օգոստոս, 2013:

¹⁹ Է. Աղայեան, «Արդի հայերէնի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Ե., 1976, էջ 955:

²⁰

<https://www.17.am/%D5%B4%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%A8/> :

²¹ Անդրանիկ Վրդ. Կռանեան, «Բառգիրք հայերէն լեզուի», Պէրլուք, 1998, էջ 281:

²² Սարգսեան Արտեմ, «Արեւմտահայերէնի բառարան», Ե., 1991:

Ազգական – է ընկալել, իրացնել այդ բառերու՝ միանգամայն տարբեր իմաստները **բարեկամ** գոյգի մէջ իմաստներու բեւեռացում կայ. *ազգականը* թէ՛ արեւելահայերէնի եւ թէ՛ արեւմտահայերէնի մէջ *արհունակից, խնամին է*:²³ այդ կը հաստատեն նաեւ բոլոր բառարանները²⁴: Բայց *բարեկամը* արեւմտահայերէնի մէջ *սրտակից ընկերն է, համակիրը*²⁵, իսկ արեւելահայերէնի մէջ՝ առաջին իմաստով *ազգականն է*, երկրորդ իմաստով՝ *մտերիմ մարդը*:²⁶ Կրնաք արդէն պատկերացնել շփոթը, որ երբեմն անհասկնալի եւ ծիծաղելի դրուօթեան կրնայ մատնել խօսակիցները: Թերեւս արեւմտահայ խօսքի մէջ *բարեկամ* բառի ընկալումը որպէս մտերիմ՝ լաւագոյնս արտայայտուած է ժողովրդական առածի մէջ. «Աւելի լաւ է թշնամիին ապտակը, քան կեղծ **բարեկամին** ժպիտը»²⁷: Այսինքն, գոյգի առաջին միաւորը՝ *ազգական*, ընդհանուր է երկու գրականներու թէ՛ գրական, թէ՛ խօսակցական տարբերակներուն մէջ, իսկ *բարեկամը*՝ արեւելահայերէնի մէջ՝ իր առաջին իմաստով ընդհանրացած է, թէ՛ն բացառուած չէ որ երկրորդ, այսինքն՝ մտերիմ իմաստով տեսնենք նաեւ արեւելահայ գրական խօսքի մէջ. «Ահա կրկին գրում եմ քեզ, իմ լաւ ընկեր, իմ **բարեկամ**». Եղիշէ Չարենց, Թուղթ Ակսէլ Բակունցին, գրված Լենինգրադից, <https://hy.wikisource.org/wiki/>: «Բարև՛, սիրելի բարեկամ: Ի՛նչ լաւ բառ է **բարեկամ**-ը», ՀՀ Լեզուի կոմիտէ, <https://www.langcom.am>:

Անօթի – սոված գոյգի առաջին անդամը՝ *անօթին*, հայերէնի երկու ճիւղերուն մէջ նոյն իմաստը ունի՝ *քաղցած, նօթի, սովահար*²⁸,

23 Էդ. Աղայեան, «Արդի հայերէնի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Ե., 1976, էջ 6:

24 Անդրանիկ Վրդ. Կռանեան, «Բառգիրք հայերէն լեզուի», Պէյրուօ, 1998, էջ 10:

25 Անդրանիկ Վրդ. Կռանեան, «Բառգիրք հայերէն լեզուի», Պէյրուօ, 1998, էջ 60:

26 Էդ. Աղայեան, «Արդի հայերէնի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Ե., 1976, էջ 174:

27 Մաշտոց Քին. Գալիաքճեան, «Բարեկամին ապտակը», Ժամանակ օրաթերթ, 8 Սեպտեմբեր, 2015:

28 Անդրանիկ Վրդ. Կռանեան, «Բառգիրք հայերէն լեզուի», Պէյրուօ, 1998, էջ 32:

*դեռ ոչինչ կերած*²⁹: *Սոված* բառի պարագային, ըստ բառարաններուն՝ դարձեալ երկու ճիւղերու մէջ նոյն իմաստն է՝ *խիստ քաղցած, անօթի*³⁰, *քաղցած, ուտելու պահանջք ունեցող*³¹: Կը թուի թէ այստեղ երկու լեզուակիրներու մէջ շփոթ պէտք չէ առաջանայ, բայց իրականութիւնը այլ է, որովհետեւ ընթացիկ խօսքի մէջ, արեւմտահայը միայն կը գործածէ *անօթի* բառը, իսկ արեւելահայը՝ *սոված*: «Կէսօր կըլլայ, այս երեք ընկերուհիներուն ճաշի պնակները եղածին պէս կը մնան: Տիկին Նունէ սաստիկ զայրացած կը սաստէ՝ «Է՛, հիմա չուտէ՛ք, իրիկունը պիտ ուտէք աս ճաշը, ուրիշ ուտելիք չկայ ձեզի»: Գլխահակ մտիկ կընեն Տիկին Նունէն ու անօթի կէլլեն սեղանէն»³²: Իրականութեան մէջ, արեւմտահայը երբ *սոված* բառը լսէ, անմիջապէս լեզուական յիշողութեամբ կը մտաբերէ սովը, որ ինչպէս գիտենք՝ *սնունդի ընդհանուր չգոյութիւնն է, մեծ քաղցը*³³, *սննդամթերքի, յատկապէս հացի պակասութիւնը*³⁴: Ի՛նչ խօսք, որ արեւմտահայ գրականութեան մէջ *սով* բառը փոխաբերաբար կ'ընկալուի նաեւ որպէ երեւոյթի մը չգոյութիւնը. «Ոգեղենականութիւնը պէտք է յատուկ ըլլայ իւրաքանչիւր անձի մօտ սիրելիս, ի մասնաւորի ազգի մը դեկավարութեան ու յատկապէս անոր մտաւորականութեան մօտ, որ ազգի մը խիղճը կը համարուի: Անոնց մօտ ալ եթէ արժէքները անկում արձանագրեն, ապա կը տիրէ հոգիի *սով*, որ աւելի սարսա-

29 Էդ. Աղայեան, «Արդի հայերէնի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Ե., 1976, էջ 75:

30 Անդրանիկ Վրդ. Կոստեան, «Բառգիրք հայերէն լեզուի», Պէյրութ, 1998, էջ 416:

31 Էդ. Աղայեան, «Արդի հայերէնի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Ե., 1976, էջ 18:

32 Անի Բրդոյեան-Ղազարեան, «Երեքին քաջագործութիւնը», Ժամանակ՝ օրաթերթ, 17 Նոյեմբեր, 2016:

33 Անդրանիկ Վրդ. Կոստեան, «Բառգիրք հայերէն լեզուի», Պէյրութ, 1998, էջ 416:

34 Գնէլ արքեպիսկոպոս Ճերէճեան, Փարամազ Կ. Տօնիկեան եւ Արտաշէս Տէր Խաչատուրեան, «Հայոց լեզուի նոր բառարան», Կ. Տօնիկեան եւ Որդիք Հրատարակչատուն, Պէյրութ, 1992, էջ 822:

փելի է քան մարմնական **սովը...**»³⁵: Նման դեպքերուն, արեւելահայերէնի մէջ տարածուած է ե՛ւ սովը, ե՛ւ քաղցը՝ հաւասարապէս. «Ու ես գիտեմ, Պիտի անվերջ Կանչես այդպէս ու հեռանաս, Պիտի անվերջ թուաս մօտիկ, Բայց եւ յաւէտ լինես անհաս, Լինես ծարաւ Ու **ոգու քաղց**, Տագնապի պէս ինձ հետ թեւես..», Վահագն Դալթեան, Բահաստեղծութիւններ, m.mamul.am/ru/post/24950 :

«Սով էր, սով էր Մկստան, Կատուի ձեռից լկստան:

Գզիրն ընկաւ դռնէդուռ, Էլ չթողեց տուն-կտուր...», Աթաբէկ Խնկոյեան (Խնկո Ապեր), Մկների ժողովը:

heqiat.blogspot.com/2011/04/blog-post-1999.html:

Իբրեւ եզրակացութիւն. գրական հայերէնի բառապաշարի նման զուգադիր քննութիւնը նախ եւ առաջ ունի կիրառական, գործնական նշանակութիւն. կը նպաստէ մեր ժողովուրդի երկու հատուածներու փոխհասկացողութեան եւ հայերէնի բառապաշարի երկու դրսեւորումներու փոխհարստացման: Բառիմաստներու գիտական, մանրամասն ստուգաբանութիւնը առաւել կը նպաստէ համապատասխան բառաշարքերու ցանկեր, բառարաններ կազմելուն. բան մը, որ կը բացակայի արդի արեւմտահայերէնին մէջ: Հոն կը բացակային հոմանիշներու, հականիշներու, համանուններու եւ այլ ժամանակակից բառարանները: Նմանօրինակ ուսումնասիրութիւններ կրնան խթանել եւ նպաստել այդպիսի աշխատանքներուն կազմութեան:

«Հակադիր» իմաստներ՝ արեւմտահայերէն – արեւելահայերէն բառապաշարի մէջ

Գրական հայերէնի բառապաշարի զուգադիր քննութիւնը նախ եւ առաջ ունի կիրառական, գործնական նշանակութիւն: Ան

³⁵Սեւակ Յակոբեան, «Աւելի սարսափելի քան մարմնայինը՝ հոգիի սով», «Զարթօնք» օրաթերթ, 27 հոկտեմբեր, 2017

կը նպաստէ մեր ժողովուրդի երկու հաստուածներու փոխհասկացողութեան, փոխարարբերութեան եւ ընդհանուր հայերէնի բառապաշարի երկու դրսետրումներու փոխհարստացման:

Բացի այդ, բառիմաստներու գիտական, մանրամասն ստուգաբանութիւնը առաւել կը նպաստէ համապատասխան բառաշարքերու ցանկեր, բառառարաններ կազմելուն. բան մը, որ կը բացակայի արդի արեւմտահայերէնին մէջ: Հոն կը բացակային հոմանիշներու, հականիշներու, համանուններու եւ այ ժամանակակից բառարանները: Նմանօրինակ ուսումնասիրութիւններ կրնան խթանել եւ նպաստել այդպիսի աշխատանքներուն կազմութեան:

С. Тiоян, З. Хiбликян - "Противоположенные" значения в западноармянской-восточноармянской лексике.-Подобное параллельное изучение лексики литературного армянского языка имеет прежде всего прикладное, практическое значение: оно способствует взаимопониманию двух частей нашего народа, практическому общению, кроме того, взаимообогащению общей армянской лексики двух ее проявлениях.

Кроме того, подробное научное, этимологическое изучение лексиконов дополнительно способствует составлению списков и словарей соответствующих лексиконов. то, чего не хватает современному западноармянскому языку. Там отсутствуют современные словари синонимов, антонимов, омонимов. Подобные исследования могут способствовать составлению таких работ.

Tioyan Susanna, Kheblikian Zepur - "Opposite" meanings in Western Armenian - Eastern Armenian lexicon.-Such parallel study of the vocabulary of the literary Armenian language has, first of all, applied, practical significance: it promotes mutual understanding between the two parts of our people, practical communication, and, in addition, the mutual enrichment of the general Armenian vocabulary in its two manifestations.

In addition, a detailed scientific, etymological study of lexicons further contributes to the compilation of lists and dictionaries of relevant lexicons. something that the modern Western Armenian language lacks. There are no modern dictionaries of synonyms, antonyms, or homonyms. Such studies can contribute to the compilation of such works.

ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ԿԵՆՍՈՒՆԱԿՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Յարութ Մարաշլեան

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի լեզուի ինստիտուտ,

կրտսեր գիտաշխատող

harout.k.marashlian@gmail.com

Բանալի բառեր՝ արեւմտահայերէն, լեզուներու վտանգուածութեան մակարդակ, ԵՈՒՆԵՍԿՕ, արեւմտահայերէնի պատմութիւն, լեզուներու կենսունակութեան չափանիշներ, լեզուական մշակոյթ, լեզուի պահպանում, լեզուական նահանջ, հոգեւոր արժէքներ:

Նախաբան

Արեւմտահայերէնի, այսինքն՝ մեր լեզուի խնդիրները, լեզուի առողջութիւնը, զարգացումը շատերու մտահոգած են դեռ տարիներ առաջ: Մա մօտաւորապէս 150 տարուան պատմութիւն ունի, ինչ որ ես քանի մը էջի մէջ պիտի փորձեմ ամփոփել: Հետեւաբար կարգ մը կէտեր միայն պիտի յիշեմ, առանց երկար եւ մանրամասն անդրադառնալու անոնց:

Այսպիսի երկար պատմութիւնը կը նշանակէ որ արդէն լեզուի, մանաւանդ արեւմտահայերէնի, այս անկայուն վիճակի պատճառները մեծաւ մասամբ յայտնի են բոլորիս, յայտնի են, բայց քիչ մը իրար անցած: Մէկ կողմէ քաղաքական, միւս կողմէ՝ տնտեսական, մէկ ուրիշ կողմէ ալ կը խօսուի մշակութային ազդեցութիւններու մասին (համաշխարհայնացում, օտարութիւն եւ նման անկառավարելի միտումներ): Այս քիչ մը անորոշութեան մէջ մէկ բան որոշ է, որ լուծումը մէկ անձի ուժերէն վեր է եւ հաւաքական ճիգ ու ջանքի, եռանդի, նաեւ հաւատքի կը կարօտի: Ուրիշ բան մըն ալ որոշ է, սակայն, որ անձի ուժերէն վեր ըլլալով հանդերձ, այդ ճիգը թափելու կամքը իւրաքանչիւր անձի ազատ վճիռէն կը ծնի: Այս բոլորին մէջ կարեւոր բան մըն ալ կը մոռցուի՝ լեզուի նաեւ հոգեւոր/ հոգեբանական արժէքը: Ուստի խօսքս գլխաւորապէս երկու մասի կը բաժնեմ՝ փորձելով համառօտ անդրադառնալ առաջիններուն, ապա վեր-

ջինին՝ հոգեւոր-հոգեբանականին, ուր պարզ կ'ըլլայ թէ ինչ նկատի ունիմ:

Լեզուներու կենսունակութիւն

Լեզուներու կենսունակութեան տարբեր աստիճաններու մասին ուսումնասիրութիւնները վերջին յիսուն տարիներուն բազմաթիւ են եւ կը շարունակուին, որովհետեւ աշխարհի վրայ բազմաթիւ են վտանգուած լեզուները (աշխարհի 6000 լեզուներէն վտանգուած կը համարուին 2500-ը)։ «Անգամ հազարաւոր խօսողներ ունեցող լեզուն պգտիկներուն չի ժառանգուիր եւ աշխարհի լեզուներու 50 տոկոսը շարունակ խօսողներ կը կորսնցնէ: Մեր գնահատմամբ՝ մինչեւ 21-րդ դարի վերջը այդ լեզուները պիտի զիջին գերիշխող լեզուներուն» (ԵՈՒՆԵՔՈՅԻ գեկոյցից, 2003 թ.): Այս լեզուները զանազան պատճառներով մոտ են մահուան եւ այնքան բախտաւոր չեն յաճախ, որքան է արեւմտահայերէնը, առաւել եւս հայերէնը ընդհանրապէս (հակառակ իրապէս մտահոգիչ տագնապին), որովհետեւ արեւմտահայերէնը դեռ ունի դպրոցներ, հիմնարկներ, մտահոգ մարդիկ:

Լեզուի մը կենսունակութիւնը եւ վտանգուածութիւնը գնահատելու ԵՈՒՆԵՄՔՕ-ի 2003 թուականին ընդունած գործօնները հետեւյալներն են.

1. Լեզուի գործածութիւնը լեզուն կրողներու բոլոր սերունդներու կողմէ, լեզուի սերնդէ սերունդ փոխանցումը, սերունդներու միջեւ «լեզուական ժառանգականութիւնը»,
2. Զանազան ասպարէզներու մէջ լեզուի գործածութիւնը, հակառակ այն իրողութեան, որ բազմալեզուութիւնը տարածուած է եւ կարգ մը ասպարէզներու մէջ ունի նկատելի ազդեցութիւն:
3. Ընտանիքի անդամներու մեծամասնութիւնը կը գործածէ լեզուն, սակայն այդ գործածութիւնը սահմանափակ է՝ տունը, մեծահասակներու հետ հաղորդակցութիւնը:

1Atlas of the World's Languages in Danger, 2003, էջ 36:

4. Լեզուն իբրև մայրենի չի փոխանցուիր նոր սերունդին, ուստի այդ լեզուով խօսողները մեծահասակներն են միայն:

5. Լեզու կը գործածեն միայն մեծ-հայրերն ու մեծ-մայրերը: Երիտասարդները կը հասկնան լեզուն, սակայն չեն գործածեր:

6. Լեզուն կը գործածեն ընտանիքի տարիքով անդամները միայն, սակայն միայն կարգ մը նիւթերու մասին խօսելու ժամանակ, իսկ նոր սերունդները չեն հասկնար լեզուն:

7. Լեզուով խօսող մարդ չկա:

Այս կէտերուն յարակից են եւ պէտք է նկատի առնուին հետևելալները

– Աշխարհի վրայ այդ լեզուով խօսողներուն ամբողջական թիւը՝ համեմատած աշխարհի բնակչութեան թիւին հետ:

– Լեզուի կիրառութիւնը հիմնարկներու, մարդու գործունէութեան զանազան բնագաւառներուն մէջ:

– Կառավարութեան եւ հաստատութիւններու լեզուական քաղաքականութիւնը:

– Մայրենի լեզուի նկատմամբ հանրութեան կարծիքը՝ գնահատանքը:

– Նորութիւններուն, նոր երեւոյթներուն արձագանգելու լեզուի կարողութիւնը, ճկունութիւնը:

– Դասաւանդման նիւթերու առկայութիւնը:

Վերջին երկու կէտերուն պարագային արեւմտահայերէնը տակաւին «ողջ» կարելի է նկատել, որովհետեւ թէ՛ նոր զիւտերու եւ համաշխարհային փոփոխութիւններու համապատասխան բառապաշար կը ստեղծէ (վկայ մէկ տարի առաջ հրատարակուած նոր բառերու բառարանը), թէ՛ մեծ թիւով հին եւ նոր դասագիրքեր ունի, նաեւ՝ նոր պատրաստուող: Առաջին կէտը (տոկոսը խօսողներուն) լուրջ հետազօտութեան կը կարօտի, որովհետեւ աշխարհի հայու-

²Atlas of the World's Languages in Danger, 2003, էջ 13, 14:

³https://www.wikiwand.com/en/Endangered_language Հոկտեմբեր 8-9, 2022:

թեան (Հայաստանէն դուրս ապրող, արեւմտահայերէն խօսող) ո՛չ ճշգրիտ թիւը յայտնի է, ո՛չ ալ անոնց մէջ հայախօսներու թիւը:

Լեզուի մը կորստի գլխաւոր պատճառները, որոնք յիշուածներուն վրայ որոշիչ ազդեցութիւն ունին, են պատերազմները ու ցեղասպանութիւնները, մշակութային, քաղաքական կամ տնտեսական լուսանցքայնացումը, օտար ամուսնութիւնները, քաղաքական տարատեսակ սահմանափակումներն ու ճնշումները: Ակներէի է, որ նշուած պատճառները արտալեզուական են, հետեւաբար ակնկալուող լուծումներն ալ, որոնցմէ մաս մը իրագործելի են, մաս մը՝ բաղձալի, սակայն դժուար իրագործելի, արտալեզուական պէտք է ըլլան: Բոլորին կորիզը՝ նշուած լեզուաբաններու կողմէ (օրինակ՝ ամերիկացի Michael E. Krauss, ամերկացի-հրեայ Joshua Fishman), կիրառութեան չափն է, լեզուի խաղցած դերը ընկերութեան մէջ, հանգամանք, որ նշած է նաեւ Եւրօի Աւետիսեանը «Արեւմտահայերէն. խնդիրներ եւ հեռանկարներ» յօդուածին մէջ:

Քաղաքական կեանքի անկայունութիւնը, որ պատմականօրէն հային ուղեկցող մեծ խնդիր է եւ արդի այսօր՝ անգամ Հայաստանի մէջ, երկարատեւ ծրագիրներ կազմելու կարելիութենէն կը զրկէ մեզի: Վահրամ Մաւեանը կը գրէ. «Անգլիացիի մը համար դժուար է զգալ, անդրադառնալ առնուազն՝ գալիք դարերու, տարիներու ապահովութիւնը ապրելու գոհունակութեան, որովհետեւ ատիկա դարերով ընդունուած մէկ մասը կազմած է իր կեանքին: Որովհետեւ բնական իր տունը հաւանաբար իրեն հասած է իր մեծ, մեծ հայրերէն, նոյն կարասիներով, գրադարանով, սովորութիւններով: Մեր մէկ սերունդը ո՛չ թէ միայն բնակարան, այլեւ ստիպված է մէկէ աւելի երկիրներ փոխել, իր ֆիզիքական ու տնտեսական ապահովութիւնը գտնելու, պահելու համար»⁴: Ուստի, երբ մենք սերունդներու հնարաւոր կապի մասին՝ շղթայի անընդհատականութեան մասին կը խօսինք, այս ցաւոտ իրողութիւնը չենք կրնար հաշուի չառնել: Գաղթականութեան ազդեցութիւնը, անգամ մէկ սերունդի

⁴Վահրամ Մաւեան, Հայու բեկորներ, Անթիլիաս, էջ 45:

սահմաններէն ներս, կը քայքայէ լեզուն, անկարելի կը դարձնէ ամբողջականութեան մը ստեղծումը եւ պահպանումը, որուն հետեւանքով լեզուն, եթէ չի վերանար, կը կորսնցնէ իր գրականի որակը եւ կը վերածուի բարբառայինի, առօրեայ պզտիկ գրոյցներու գործիքի, իսկ լուրջ հարցերը կը քննարկուին օտար (իշխող) լեզուներով: Վերը նշուած եօթը կէտերէն առաջինի՝ սերնդէ սերունդ լեզուի փոխանցումի հարցը, նման պայմաններու մէջ, լուծելի չի թուիր կամ այն լուծելու նոր եղանակներ պէտք է փնտռել եւ գտնել:

Տնտեսական եւ մշակութային ազդեցութիւնները կարելի է մեծ վերապահումով, խտացնել համաշխարհայնացում բառին մէջ: Բոլորիս ծանօթ եւ անծանօթ այս հսկայ վիշապը՝ վտանգը շատ ու շատ լեզուներու եւ մերիննի համար: Անհատի նիւթական ապահովութեան եւ բարեկեցութեան համար տիրող տնտեսութիւններու կողմէ ստեղծուած պայմանները կը հարկադրեն անոր որդեգրելու այլ լեզու, որուն բնական հետեւանքը կ'ըլլայ սեփական լեզուի գործնական արժէքի նուազումը: Կեանք նոր մտնող երիտասարդը իր ձգտումները չի կրնար իրագործել, յաջողութեան չի կրնար հասնիլ, եթէ չ'որդեգրէ տնտեսութեան մէջ տիրող լեզու մը եւ իր սեփականը չնկատէ աղօս յիշողութիւն մը, զարդ մը գուցէ:

Անհատին համար նիւթական բարեկեցութեան չափ կարելոր է վարկը՝ համբարը, ինչ որ մայրենիի իմացութիւնը կրնայ չապահովել՝ նկատի ունենալով աւելի տարածուած եւ աւելի մեծ պատիւ վայելող լեզուներու առկայութիւնը, այդ լեզուներով ստեղծուող մշակոյթի հետ ծանօթութեան փափաքը, այդ աշխարհին մէկ մասնիկը ըլլալու՝ մէկ ներկայացուցիչը ըլլալու գոհունակութիւնը:

Յիշուած երեք կէտերը (քաղաքական, տնտեսական, մշակութային) լուծելի՞ են, թէ՞ մեր ուժը բաւարար չէ այս հարցերը ամբողջովին դիմագրաւելու: Ինչպէ՞ս լուծենք քաղաքական անկայունութեան հարցը. քաղաքական յեղափոխութեա՞մբ, ինչպէ՞ս կ'ասեցնենք հեղեղի պէս թափուող անզլերէնի խօլ հոսքը: Անզլերէնի նման մի հսկայի հետ հսկայ լեզուները անգամ չեն կրնար մրցիլ այսօր: Յստակ է որ այս խնդիրները ուղղակիօրէն լուծելի չեն: Իսկ ո՞ր

խնդիրները կրնանք լուծել: Այս նիւթին մասին խօսողները յաճախ այնպիսի մեծ, բազմաշերտ ծրագիրներ կը ներկայացնեն, որ զարգացած պետութիւն մը 5-10 տարուան մէջ կրնայ իրականացնել (անիրագործելիութիւնը այդ ծրագիրներուն արժէքը չի նուազեցնէր, սակայն կը մնան բաղձանք, չեն դառնար եղելութիւն), բայց, երեւի, նախընտրելի է առօրեայի եւ լուծուելիքի վրայ կեդրոնանալը:

Ըստ Եշուա Ֆիշմանի դիտարկումների՝ մեզի պէտք են պզտիկ, կիրարկելի նպատակներ, ինչ որ, առաջինը, կ'ենթադրէ եղածը լաւ պահպանելը, մեծ նպատակներու ետեւէն վազելու ատեն արդէն եղածը չկորսնցնելը, այսինքն՝ անհատական ջանքերուն աւելի մեծ ուշադրութիւն դարձնելը: Ոչ ոք կրնայ որոշել թէ՛ այս կամ այն մարդը ինչ լեզուով պիտի խօսի. մարդ ինքն է որոշողը: Որքան ալ քաղաքական պայմանները անբարենպաստ ըլլան, իր տունի լեզուն անհատը ինքն է որոշողը եւ իր ազատութեան վայրն է այդ տունը, այսինքն՝ անգամ հազար գլուխով անգլերէնը հոն կրնայ չափաւոր տեղ գրաւել: Կրնայ մարդ իր գործին տեղը զանազան լեզուներով խօսելու պէտք ունենայ, միայն իրմէ կախուած չէ այդ, բայց տունը (եթէ մասնաւոր պարագաներ չկան) տէրը ինքն է: Իրագործելի նպատակները միշտ անհատէ եւ անհատներէ կը սկսին եւ հոնկէ կը տարածուին, եթէ անգամ չտարածուին, կը պահեն եղածը:

Մշակութային արժէք

Վերը նշուած կէտերէն ամենակարեւորը, երեւի, լեզուին տրուած արժէքը՝ գնահատականն է: Եթէ իրապէս արժեւորուի, ոչ ոք կրնայ անտեսել այն: Յաճախ լսած ենք եւ չափազանց էական էրացատրելը, թէ ինչու՞ պէտք է հայերէն սորվի մէկը: Միշտ խնդրական կը մնայ այն հարցը, թէ եթէ այս բանը ես կրնամ ըսել սպաներէն, ապա հայերէնը ի՞նչ ընեմ (եւ հակառակը): Խրթին հարցում մըն է, երբեմն կը տրուի խուսափելու համար սորվելէ, բայց հարցումը կը մնայ եւ պատասխան մը պէտք է: Այս հարցումը, սակայն, նման է այն հարցումին, թէ Մ. Մաշտոց ինչու՞ ստեղծեց այբուբենը, ինչու՞ Յունարէն չկարդալ Աստուածաշունչը: Կամ ըսելը, թէ ինչու՞ արեւ-

մտահայերէնը ստեղծեցին, երբ կար ֆրանսերէնը: Կամ դեռ ըսելը, որ հոգով հայ եմ (ինչ որ հնարաւոր է, բայց մարդու հոգին չափելու ձեւը չենք գիտեր, ոչ ալ անոր հայ ըլլալու չափը կարելի է կշռել): Այս հարցումին պատասխանը կը փնտռենք գործնական դաշտին մէջ, սակայն այնտեղ չենք գտներ պատասխանը, որովհետեւ ակնյայտ է, որ հայերէնը գործնական քիչ արժէք ունի՝ իշխող քանի մը լեզուներու հետ բաղտատմամբ, մանաւանդ արտերկրի մէջ:

Այբուբենը, արեւմտահայերէնը, արեւելահայերէնը չստեղծուեցան միայն առօրեայ եւ գործնական ինդիքներ, իմա՝ հագուստ մը գնելը կամ ճամբորդութիւն մը կազմակերպելը լուծելու համար, որովհետեւ այս բաները կարելի է եւ այլ լեզուներով ընել եւ երկու լեզուներէն մէկը միշտ աւելորդ պիտի սեպուի (մանաւանդ օտար երկիրի մը մէջ): Ինչն էր այբուբենը այդքան կարեւոր դարձնողը, ինչու՝ այն կարելի չէ փոխարինել որեւէ այլ լեզուով: Մաշտոցի նպատակներուն մասին գիտենք միայն իր աշակերտի ըսածները, այսինքն՝ Ս. Մաշտոցի անսահման մտահոգութիւնը իր ժողովուրդի լուսաւորութեամբ եւ որ հայերէն նշանագրերու ստեղծումը գիտութեան (այդ ժամանակ աստուածաբանական) լոյսը իր ամբողջ ժողովրդին հասցնելու միտումը ունէր: Արդիական վերլուծութիւնները կ'ենթադրեն, որ այն նաեւ քաղաքական նպատակ ունէր, մշակութային ինքնիշխանութիւնը պահպանելու եղանակ էր (գուցէ):

Գրեթէ նոյն նպատակով, այսինքն՝ 18-րդ եւ 19-րդ դարերու գիտութեան լոյսը ամբողջ հայութեան բերելու դիտաւորութեամբ մշակուեցան մեր աշխարհաբարի երկու ճիւղերը, եւ այդ լոյսն էր որ ազգային շարժման հիմք դարձաւ: Որեւէ միութիւն, զարթօնք, մեծ ձգտումներ հնարաւոր էին առանց արեւմտահայերէնի տարածման, առանց դպրոցներու ցանցին որ ստեղծուած էր նախքան Եղեռնը: Կարելի չէ երեւակայելը: Այդ միասնական լեզուն էր որ քանի մը սերունդի լաւ կրթութիւն ստանալու գրաւականը եղաւ, եւ այդ սերունդներու միութեան, այսինքն՝ փոխադարձաբար իրար ճանչնալու, հասկնալու կարելիութիւնը ստեղծեց: Այս պահին արտասովոր կրնայ թուիլ, բայց յաճախ արտայայտուած միտքը, որ

արեւմտահայերէնը պետական աջակցութիւն չունի, անշուշտ ցաւալի փաստ է, բայց պատմութիւնը ցոյց կու տայ, որ ինչ որ չափով լեզուն է պետութիւնը ստեղծողը, եւ միակ ճշմարտութիւն հակառակը չէ բնաւ: Նոյն բանը ճիշդ է եւ արեւելահայերէնի համար: Նկատի ունենանք որ երկու գրական լեզուներն ալ պետութիւն չունենալու պայմաններուն մէջ ծլեցան ու ծաղկեցան:

Յիշուած երկու պարագաներուն ալ յստակ է, որ լեզուին, իր առօրեայ գործառնութիւններէն զատ, պէտք է նաեւ ձգտում, նպատակ, այդ լեզուի գոյութիւնը իմաստաւոր եւ այն արժէքաւոր դարձնող գործօն, որ այդ լեզուն ըլլայ **անհրաժեշտութիւն**, որ ոչ մէկ այլ լեզուով փոխարինելի չըլլայ: Երկու օրինակներն ալ ցոյց կու տան, որ այդ նպատակը լուսաւորութիւնն է: Կարելի է ըսել, այդ լեզուով ստեղծուած գրական եւ գիտական ժամանակակից գրականութիւնն է, ոչ միայն թարգմանութիւնները, որոնք անգնահատելի են, անշուշտ: Հոս չեմ կրնար չիշել Վ. Տերեանի լեռ ուսանողի օրինակը «Հոգեւոր հայրենիք» յօդուածին մէջ, որ ուսանելով Ռուսիոյ մէջ թուաբանութեան լեհերէն դասագիրք կը գործածէր՝ ռուսերէնի փոխարէն: Եթէ երիտասարդ հային ձեռքը գիտութեան արդի ձեռքբերումները հայերէն չըլլան, ապա հետաքրքրասէր երիտասարդը այն պիտի այլ լեզուով կարդայ, իսկ հայերէնը կրնայ վերածուիլ թանկագին յիշողութեան, թանգարանային արժէք ունեցող հնութեան: Մարդու համար կարեւոր նիւթերու մասին հայերէն խօսիլը անհրաժեշտութիւն է: Ամերիկա կատարուած ուսումնասիրութիւն մը, «հայերէնը Ամերիկայի հայկական համայնքներուն մէջ» վերնագիրով, ցոյց կու տայ, որ անգամ հայերէնին տիրապետող երիտասարդի վերացական, վերլուծական, դատողական լեզուն անզլերէնն է: Մէկ այլ փաստ կը յիշէ Եւրի Աւելիտայանը, որ արեւմտահայ մտաւորականի զաւակը կը նախընտրէ արեւմտեան համալսարանի մէջ

⁵ Talar Chahinian, Anny Bakalian, Language in Armenian American communities: Western Armenian and efforts for preservation, De Gruyter, 2016, էջ 54:

ուսանիլ⁶, որովհետև հայերենը ոչ թե գործնական չէ, այլ որովհետև այդ երիտասարդին հարցասիրութիւնը բաւարարող հայերէն գիրք չկայ:

Այս միտքը հաստատող օրինակ մըն ալ կայ մարդկութեան արդի պատմութեան մէջ՝ Եբրայերէնի օրինակը, որ ոչ թէ մահամերձ, այլ մահացած լեզու կը նկատուէր: 20-րդ դարու սկիզբը կենդանութիւն տուին «մեռած լեզուին»՝ Էլիեզեր Պէն Եահուտայի (Eliezer Ben-Yehuda) շնորհիւ: Լեզուին նոր կեանք տալու գլխաւոր պատճառներէն էր հայրենիքի մը գաղափարը, հայրենիք, որ դեռ չկար, բայց եղաւ: Մէկ մարդու գործ էր ասի եւ անգամ մը եւս՝ մեծ նպատակ:

Անշուշտ, կրնայինք քննարկել ինքնութեան, միասնութեան, ուղղագրութեան, երկու ճիւղերու մերձեցման խնդիրներու մասին, որոնցմէ իւրաքանչիւրը յօդուածի մը նիւթն է, բայց նախընտրելի է յիշել Կոմիտաս վարդապետի գրածը իր նամակներէն մէկուն մէջ. «Այս եօթ տարի է ձրի ծառայելով, թոքերս մաշելով, առողջութիւնս քայքայելով համբերեցի, ոչ մի տրտունջ չը հանեցի. բայց փոխանակ խրախոյսի ո՛չ թէ նախատինք, երանի՛ նախատինք լինէր, լոկ անտարբերութիւնով վարձատրեցին ինձ»⁷ - 1906, Մարգարիտ Բաբայեան: Ամենամեծ փորձանքը ոչ թէ համաշխարհայնացումն է, այլ անտարբերութիւնն է: Այդ անտարբերութեան հաղթահարումը հնարաւոր է, որուն վկան են բերուած օրինակները, այսինքն՝ անտարբեր կամ հետաքրքրուած կրնայ ըլլալ միայն անհատը, իսկ անհատին լուսաւորութեան խնդիրը անոր իր լեզուին հետ կապելու գլխաւոր ձեւերէն մէկն է:

⁶ Եւրի Աւետիսեան, Արեւմտահայերէն. Խնդիրներ եւ հեռանկարներ, «Հայագիտութեան հարցեր» N 2, Եր. 2014, էջ 24:

⁷ Կոմիտաս. Նամականի, Ե. 2009, էջ 186:

Եզրակացություն

Հայերենի, մասնաւորապէս արեւմտահայերենի «նահանջը» երկար տարիներ է վեր տագնապալի է, որուն գոյութիւնը թեական կը նկատուի անգամ ԵՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմէ: Յօդուածը կը քննէ այդ նահանջին պատճառները, մասնաւոր ուշադրութիւն դարձնելով լեզուի նահանջի պատճառներէն մէկուն՝ լեզուի հանդէպ այդ լեզուն կրողի տեսակէտը: Համոզումը, որ լեզուն անհրաժեշտութիւն մը չէ, որմէ կը բխի սաստկացող անտարբերութիւնը, բազմաթիւ պատճառներ ունի, որոնցմէ գլխաւորը մայրենիին կիրառութեան ասպարէզի սահմանափակումն է, այսինքն՝ լուսաւորութեան գործին համար անոր անօգուտ եւ ավելորդ ըլլալու թիւր տեսակէտը: Պատմութեան փորձը կը վկայէ որ լեզուի մը կենսունակութեան կարեւոր սիւներէն մէկը անոր՝ լուսաւորութեան եւ զարգացման հետ կապուած ըլլալն է:

Marashlian Harout–The endangerment of Wester Armenian according to UNESCO’s language vitality standards.– The "retreat" of Armenian language, especially Western Armenian, has been alarming for many years, the existence of which is even noted by UNESCO. The author examines the reasons for this retreat, paying special attention to one of the reasons for the retreat of the language, the standpoint, perspective of the language speaker. The conviction that the language is not a necessity, from which the growing indifference arises, has many reasons, the main one of which is the limitation of the field of use of the mother tongue, that is, the view that it is useless and unnecessary for the cause of enlightenment. History's experience shows that one of the important pillars of a language's vitality is its connection with its enlightenment and development.

Keywords: Western Armenian, level of language endangerment, UNESCO, history of Western Armenian, standards of language vitality,

language as a culture, language preservation, language retreat, spiritual values

Marashlian Harout - Institute of Language after H. Acharyan of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Junior Researcher.

Марашлян Арут - Уровень опасности западноармянского языка по критериям языковой жизнеспособности ЮНЕСКО.- На протяжении многих лет настораживает «отступление» армян, особенно западноармянских, существование которого замечает даже ЮНЕСКО. Автор исследует причины этого отступления, уделяя особое внимание одной из причин отступления языка - мировоззрению говорящего на языке. Убеждение в 8 том, что язык не является необходимостью, из которого проистекает нарастающее равнодушие, имеет много причин, главная из которых — ограниченность области употребления родного языка, то есть мнение о его бесполезности и ненужности. для дела просвещения. Опыт истории показывает, что одним из важных столпов жизнедеятельности языка является его связь с его просвещением и развитием.

Ключевые слова: Западноармянский язык, уровень языковой опасности, ЮНЕСКО, история западноармянского языка, стандарты языковой жизнеспособности, языковая культура, сохранение языка, языковое отступление, духовные ценности

Марашлян Арут - Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА, младший научный сотрудник.

ՀԱՂՈՐՊՈՒՄՆԵՐ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՆԵՐԿԱՅ ՎԻՃԱԿԸ ԵՒ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ՊԱՀԱՆՋՔՆԵՐԸ ՍՓԻՒՌՔԻ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐԷՆ

Նայիրի Ճիճի

Հայոց Լեզուի Ուսուցչուհի եւ «Հայորդեաց Օր» Շաբաթօրեայ
Ծրագրի Տնօրէնուհի
nayiri.levoni@gmail.com

Բանալի բառեր. արեւմտահայերէնի պահպանում, լեզուամտածողութիւն, խոչընդոտներ, նորարարութիւն, լեզուն փոխանցել, ծրագիրներու մշակում.

Նախաբան

Նիւթը ներկայացնելէ առաջ, կը փափաքիմ շեշտել, որ իսկապէս բարձր գնահատելի եւ շատ ողջունելի է ձեր տարած աշխատանքը, որովհետեւ այս նախաձեռնութիւնը բարեպատեհ առիթ մըն է, մէկտեղելու բոլոր միտքերը, լուծումները եւ մտահոգութիւնները՝ առնչուած մեր մայրենի լեզուին, հայեցի դաստիարակութեան, հայեցի ինքնութեան եւ սփիւռքի հայկական համայնքներուն:

Այստեղ քննարկուած նիւթերը, մեծ ազդեցութիւն պիտի ունենան եւ լուծումները արդիւնաւէտ պիտի դառնան, ի նպաստ յատկապէ՛ս սփիւռքի վարժարաններուն:

Հայոց Լեզուի Դերը Սփիւռքի Հայկական Համայնքներուն Մէջ

Ակնյայտ է բոլորիս համար, որ այս դարուս՝ արեւմտահայերէնը կ'ապրի փխրուն հանգրուանի մը մէջ, չըսելու համար վտանգուած է: Ես բնիկ Հալէպէն եմ, որ կը կոչուէր Մայր Գաղութ եւ այժմ կը բնակիմ Մոնթրէալ Գանատա: Լեզուս նոյնն է ինքնութիւնս ալ նոյնը, բայց արդէն գիտեմ, որ արեւմտահայերէնը պահպանող եւ պաշտպանող հերոսներու կարիքն ունինք, կասեցնելու համար լեզուին նահանջը:

Աշակերտներու միշտ կըսեմ դո՛ւք էք այդ հերոսները դուք մեծ դեր ունիք պահպանելու մեր մայրենին: Անմիջապէս լռութիւն կը տիրէ դասարանէն ներս եւ զարմացած զիս կը նային:

Բնականաբար վտանգի ազդանիշը կը սկսի արեւմուտքէն ԱՄՆ, Գանատա եւայլն... չնայած Մոնթթէլալը վերջին տասը տարիներու ընթացքին, եռուն է միութենական եւ համայնքային աշխոյժ միջոցառումներով, որովհետեւ Սուրիայէն, Լիբանանէն եւ Հայաստանէն գաղթողներուն թիւը մեծ է: Միեւնոյն ժամանակ, վերջին տարիներու ընթացքին արդէն կը նշմարենք, որ լեզուն փոխանցելու խոչընդոտները շատցան: Շատ ընտանիքներ կ'ենթարկուին իրենց բնակած երկրի՝ լեզուական միջավայրին ազդեցութեան, որուն պատճառով արեւմտահայերէնը կը դառնայ երկրորդական լեզու: Նոյնիսկ նոր հաստատուող ընտանիքները կ'ենթարկուին այդ հոսանքին:

Մերունդներու միջեւ կապի խզում կա՛յ, որովհետեւ մեծահասակները չեն փոխանցեր լեզուի ամբողջական գիտելիքը, իսկ նոր սերունդները առօրեայ շփումի ընթացքին չեն գործածեր արեւմտահայերէնը, որ լեզուն նահանջելու ամենամեծ պատճառներէն մէկը կը նկատուի:

Օրինակ՝ Գանատայի մէջ աշակերտները հայոց լեզուի դասապահերու ընթացքին, ամբողջովին հայերէն կը խօսին: Բայց անգլերէն կամ ֆրանսերէն կը մտածեն եւ այդ միտքն է, որ հայերէնով կ'արտայայտեն: Արդէն խնդիրին արմատը մտածումէն կու գայ: Իրենց համար աւելի դիւրին է անգլերէնը: Երբեմն կը պատահի շատ պարզ բառերու իմաստները կը հարցնեն, վստահ գիտեն այդ բոլորը: Բայց քանի որ առօրեայ տիրապետող լեզուն հայերէնը չէ՛ արդէն պարզ արտայայտութիւններն ալ իսկ կը մոռնան: Նման պարագայի ես կը կարծեմ թէ հիմնական խնդիրը կու գայ ընտանիքէն եւ ո՛չ աշակերտէն կամ դպրոցէն:

Միշտ կը մտածեմ ի՞նչ միջոցներու կրնանք դիմել, որ կասեցնենք այս խնդիրը: Յաճախ տնային աշխատանքներ կոտարկեմ տուն եւ կ'առաջարկեմ ծնողներուն հետ աշխատին, մանաւանդ բա-

ներու իմաստներ որոնելու աշխատանքներ, որպեսզի ստիպուին հայերէնով արտայայտուիլ եւ գրուցել միասին: Օրինակ հիմա այնպիսի սերունդ մը կայ այստեղ, որ աշակերտներուն ծնողները Գանատա ծնած մեծցած են: Օտար վարժարաններ, համալսարաններ յաճախած են: Այդ պատճառով ալ տան մէջ անզլերէնը, ֆրանսերէնը գերիշխող լեզու մը դարձած է:

Բայց եւ այնպէս, հայոց լեզուն Գանատայի հայկական համայնքներու ինքնութեան եւ ժառանգութեան անբաժանելի մանսիկն է: Մենք պէտք է աւելի ջանք թափենք եւ տեսակաւոր առիթներ ստեղծենք, որ արեւմտահայերէնը ծառայէ իբրեւ կամուրջ, որ կը միացնէ սերունդները իրենց հայկական արմանտերուն:

Կրթական Օրագիրներու Մշակում

Սփիւռքի դպրոցներէն ներս, կը բացակային որակեալ ծրագիրները, որոնք կը համապատասխան են ժամանակակից պայմաններուն: Կրթական նիւթերու սակաւութիւն կայ, ըլլայ լեզուի, պատմութեան, մշակոյթի եւ այլն: Մշակուած արդիական եւ հաճելի կրթական նիւթեր պէտք է ապահովել բոլոր տարիքներու համար: Մանկապարտեզէն մինչեւ բարձրագոյն դասարաններ: Պէտք է ընդունինք, որ այս սերունդը արհեստագիտութեան սերունդն է:

Այստեղ, հայոց լեզուի դասապահերու ընթացքին աշակերտները կը բաժնուին երկու կամ երեք մակարդակներու: Տկար աշակերտը կրնայ ըլլալ, որ այլ նիւթերու մէջ գերազանց նիշեր ունի, բայց քանի որ հայերէնը իր առօրեայ կեանքի մէջ ամենագործածական լեզուն չէ, կը կաղայ իր կարողութիւնը այդ տեղ: Միշտ պէտք է նկատի առնել այս կէտը, որ մէկ դասագիրք բարարար չէ դասարանի մը համար: Այս պարագային օրինակ կը դիմեմ առցանց հարթակներու: Լեզուի մէջ տկար աշակերտներուն համար տրամադրելի է ՀԲԸՄ ՀՀՀ առցանց լեզուի դասերը: Ուր աշակերտը, ուսուցիչին հսկողութեամբ կը հետեւի դասերուն, մէկ տարուան ընթացքին կը յառաջացնէ լեզուն, ապա կը միանայ միջին մակարդակի աշակերտներու խումբին:

Բայց երբ կը վերադառնանք ամառնային արձակուրդէն, բոլոր դասարանները անխտիր պետք է առաջին շրջանին վերաքաղեն լեզուի հիմնական մասերը մասնաւորաբար տառերը: Որովհետեւ շատ քիչերն են, որ այդ երկու կամ երեք ամսիներու ընթացքին աչքով տեսած ըլլան տառերը, մէկ խօսքով հայերէնով ոչ մէկ բան կը կարդան եթէ ուսուցիչի հետեւողականութեամբ չըլլայ: Չնայած, որ ընթերցասէր է այս սերունդը, գիրք կարդալը շատ կը սիրէ: Բայց մեծ բեռ մըն է իրենց համար կարդալ հայերէնով: Ինչպէս նաեւ լաւատեսութիւն մըն ալ կայ այստեղ: Մենք միայն կը կեդրոնանաք լեզուին վրայ, բայց պետք է յիշեմ եւ լուսարձակի տակ առնեմ, որ այս աշակերտները հետաքրքրուած են եւ կրնամ ըսել կը պաշտեն հայոց պատմութեան եւ թատրոնի դասապահերը: Քոնէ քիչ մը այս խնդիրին կշիռքի նժարները կը փորձեն մօտենալ:

Նոյնպէս Հայոց Պատմութեան դասապահերու ընթացքին կը կազմակերպենք առցանց այցելութիւններ թանգարաններու եւ կօգտագործենք տեսանիւթեր եւ այլ միջոցառումներ որպէսզի աւելի տպաւորիչ դառնան այդ նիւթերը: Ինչպէս նաեւ իւրաքանչիւր դասի աւարտին կը կազմակերպուին ընդհանուր գիտելիքներու մրցոյթներ: Մէկ խօսքով միշտ տպաւորելու եւ հաստատելու համար գիտելիքները, պետք է դիմել լատենտողական միջոցներու:

Շատ չեմ ուզեր խորանալ, բայց ուղղագրութիւնն ալ հիմնական հարցերէն մէկն է: Դասարաններու մէջ աշակերտներ ունիմ, որոնք Հայաստանէն եկած են եւ կատարեալ ձեւով կը խօսին արեւմտահայերէն դպրոցէն ներս, իսկ տան մէջ արեւելիայերէն: Մի՛շտ կայ այդ արտայայտութիւնը «մեր լեզուն, ձեր լեզուն» եւ ոչ թէ՛ հայոց լեզուն կամ մայրենի լեզուն: Այստեղ ուղղագրութիւնը կը կորսուի, բարդ խնդիր մըն է ուղղագրութիւնը նման պարագաներու:

Արեւմտահայերէնի Ներկայութիւնը

Եթէ խօսինք արեւմտահայերէնի ներկայութեան մասին: Շատ աշակերտներ չեն տեսներ արեւմտահայերէնի ուսուցման իմաստը, յատկապէս երբ անոնք առօրեայ կեանքին մէջ կը գործածեն այլ

լեզուներ՝ ինչպես ընդունած երկրի պաշտօնական լեզուն կամ անգլերենը:

Այս կետին հիմնական պատճառներն է, որ արեւմտահայերէնը բաւարար կերպով ներկայ չէ այն հարթակներուն վրայ, որոնք աշակերտները կը նախընտրեն: Հայերէն լեզուն պէտք է ներկայ ըլլայ ոչ միայն հայոց լեզուի դասապահերու ընթացքին, այլ նաեւ ներառել բոլոր այն ծրագիրներուն մէջ, որ աշակերտներուն հետաքրքրութիւնը կը գրաւէ: Օրինակ՝ ծրագրաւորում, արուեստ, մարզական խաղեր եւ այլն: Այստեղ լաւ օրինակ մը կրնամ տալ Շաբաթօրեայ դպրոցները:

ՀԲԸՄ Սոնթրէալի «Հայորդեաց Օր» Շաբաթօրեայ Ծրագրի ընթացքին, մենք ունինք ճատրակ, ծրագրաւորում, արուեստ, հայոց լեզու եւ այլ դասապահեր: Մեր հիմնական նպատակն է սոյն ծրագրով գրաւել եւ հայկական միջավայրի մէջ ներգրաւել օտար դպրոցներ յաճախող հայ աշակերտները: Այստեղ անոնք կը սորվին նորարարական ծրագիրներ: Քայլ կը պահեն այս դարուս զարգացման բոլոր նիւթերուն հետ: Բայց որպէսզի իրենց սորվեցնենք մտածել հայերէնով, բոլոր նիւթերը կը դասաւանդենք առաջին հերթին հայերէն լեզուով: Այսպէս անոնք կը հասկնան թէ հայերէնը միայն գրել կարդալու լեզու մը չէ, ա՛յլ նաեւ բոլոր նիւթերու մասին մտածելու, ստեղծելու, յօրինելու լեզու մըն է նաեւ:

Եզրակացութիւն

Խօսելով Պահանջներու եւ Լուծումներու մասին, վստահաբար բոլորս ունինք պահանջներ եւ միշտ կը մտածենք լուծումներու մասին:

Անհրաժեշտ են ճկուն մօտեցումներ, նորարարական եւ պարզ ծրագիրներ, որպէսզի հայերէն լեզուն դառնայ աւելի դիրքի մաց: Պէտք է իւրքանչիւր հայ ընտանիքի տան մէջ հասանելի եւ գործածելի դառնան բոլոր հայկական՝ կրթական, լրատուական եւ այլ ծրագիրները: Յատկապէ՛ս քաջալերել այն հայ աշակերտները, որոնք չեն յաճախեր հայկական ամէնօրեայ վարժարաններ, մաս

կազմեն առցանց ծրագիրներու կամ Շաբաթօրեայ դպրոցներու: Այս խնդիրներուն կից արեւմտահայերէնի պահպանման եւ զարգացման համար անհրաժեշտ է համատեղ ջանքեր գործադրել՝ Հայաստան եւ սփիւռքի կրթական հաստատութիւններուն, մշակութային կազմակերպութիւններուն, ուսուցչական խումբերու եւ ընտանիքներուն միջեւ՝ միաժամանակ ժամանակակից միջոցներ կիրառելով լեզուի ուսուցման համար: Նման միջոցառումներ պէտք է այլեւս անընդհատ կրկնուին եւ քննարկուող նիւթերուն արդիւնքները բարձրաձայն արձագանգենք բոլոր համայնքներուն մէջ:

Պէտք է լայնօրէն մտածենք դուրս գալ արանդական ուսումնական ծրագիրներէն եւ փոխուի ոճը: Նկատի առնենք, որ աշակերտներուն մօտ միշտ վախ մը կայ: Երբեմն կան որ չեն խօսիր որովհետեւ կը վախնան, որ շատ սխալներ պիտի ունենան: Նոյնիսկ գրելը՝ աշակերտները նախքան, որ սկսին բան մը գրելու առաջին հարցումը կըլլայ Օրդ. Ուղղագրական սխալ պիտի հաշուէ՞ք: Այս ուղղագրական սխալ արտայայտութիւնը կրնամ ըսել կը բանտարկէ աշակերտին պահանջքը եւ կ'արգիլէ իրեն, որ քայլ մը առաջ երթայ:

Առ այդ, միշտ կաշխատինք, որ նորարարական եւ պարզ մեթոտներու դիմել աշակերտներուն ապահով միջավայր մը ստեղծելու համար: Ուր անոնք կրնան գուրգուրալ հայոց լեզուին վրայ: Ինչպէս մանուկ երախայ մը երբ գիտնայ իր ձեռքի խաղալիքին իմաստն ու խաղի կանոնները, կը փորձ է կտոր մը իսկ չկորսնցնել այդ խաղալիքէն որովհետու երբ խաղայ ինքը հոգեկան բարարարութիւն պիտի ստանայ: Նոյնպէս նաեւ մենք, մեր բոլոր կրթական հաստատութիւններու եւ կրթական մշակներու տարած աշխատանքը պէտք է մէկտեղել: Ի նպաստ մեր լեզուին եւ մեր աշակերտութեան փայլուն ապագային համար: Այսպէս նաեւ լեզուն աւելի կենսունակ կը դառնայ եւ ոչ միայն կը պահպանուի այլեւ կը ծաղկի նոր սերունդներուն մէջ:

Nayiri Jiji- The current state of western armenian and preservation needs in diaspora schools.-Western Armenian is currently facing

significant challenges, particularly in the diaspora. As a fragile and endangered language, its preservation relies on the active efforts of educators, families, and communities. The decline in Western Armenian use stems from various factors: linguistic assimilation in host countries, the lack of intergenerational language transmission, and limited exposure to Armenian in daily life.

In Canada, for instance, although students in Armenian schools are taught in Western Armenian, they often think in English or French. This disconnect highlights the need for stronger home and community engagement. Families play a critical role in reinforcing language use, yet many prioritize dominant languages at home. This trend contributes to the fading of Western Armenian.

Educators face challenges like a lack of modernized educational resources and the varying proficiency levels of students. Solutions include developing innovative and engaging programs tailored to different age groups, integrating technology, and fostering interest in Armenian culture through interactive methods like museum visits, competitions, and theater.

Saturday schools and online platforms have shown promise in reaching students who do not attend Armenian day schools. These initiatives emphasize the practicality of Armenian beyond literacy, showcasing its relevance in fields like art, programming, and sports.

Ultimately, preserving Western Armenian requires collaborative efforts among diaspora schools, cultural organizations, and families, adopting creative methods to instill linguistic pride and ensure the language thrives across generations.

ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԷՆԸ ՉԻՐԴ ԴԱՐՈՒՆ՝ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԵՒ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

Երան Գույումճեան

Խմբագիր «ԱԶԱՏ ԽՕՍՔ» առցանց թերթի

Նիկոսիա-Կիպրոս

Իրաւամբ ըսուած է. «Լեզուն ազգի մը հոգին է. կենդանի է այդ հոգին, կենդանի է եւ ազգը. կենսունակ է առաջինը, ուրեմն կենսունակ է եւ երկրորդը»:

Այո, որովհետեւ լեզուն միայն հաղորդակցութեան միջոց չէ, այլեւ լեզուամտածողութիւն է, պատմութիւն ու մշակոյթ է, ազգային նկարագիր ու հոգեկերտուածք է, շունչ ու ոգի է:

Յետեղեռնեան հայ սփիւռքը՝ հայրենահանուած ու արմատախիլ, եթէ կրցաւ դար մը ամբողջ գոյատեւել որպէս հայ հաւաքականութիւն, ատիկա վստահաբար կը պարտի ան, գերազանցօրէն, իր հայ դպրոցներու ցանցին, ուր հայոց լեզուն, հայ գիրն ու գրականութիւնը, անոնցմով ստեղծուած հայեցի ոգին ու շունչը փոխանցուեցան իրերայաջորդ սերունդներուն, օղակ առ օղակ շաղկապելով զանոնք իրարու, որպէս մէկ ժողովուրդի մը զաւակները, մէկ մշակոյթի ու մէկ պատմութեան ժառանգորդներն ու կրողները:

Ներկայիս, ցաւով պիտի արձանագրել, որ որքան կ'աղաւաղուի ու կ'աղճատուի արեւմտահայերէնը՝ օտար բառերու անխնայ ներխուժումովը մեր լեզուին՝ քիչ մը ամէն տեղ, մամուլի էջերուն մէջ, հայ մարդկանց շուրթերուն...: Կ'աղաւաղուի ու կ'աղճատուի ան լատինատառ գրութիւններով՝ համացանցի տարածքին վրայ, եթերէն եւ քիչ մը ամենուր հնչող կոպիտ սխալախօսութեամբ... Մենք կարծես դադրած ենք, ըստ էութեան, արժանի գուրգուրանք տածելէ հայոց լեզուին, զայն ուսուցանող հայ դպրոցին, մասնաւորաբար՝ Սփիւռքի օտար ասիւրներուն վրայ, ուր յետ-Եղեռնեան սերունդը՝ անչափելի զոհողութիւններու ու զրկանքներու գնով, բացաւ հայ

դպրոցներու շարքը՝ բոլոր հայագաղութներու մէջ ալ, միշտ հաւատալով հայոց լեզուի վճռորոշ դերին՝ հայը հայ պահելու սրբազան առաքելութեան մէջ: Տակաւ կ'աղքատանայ, կը խեղճանայ մեր լեզուն, անոր բառապաշարը, կ'այլասերի անոր շարահիւսութիւնը, անոր հնչերանգը կամ արտասանութիւնը... Եւ դպրոց-դպրոցի ետեւէ կը փակուի թեթեւ ձեռքով... Վերջին երկու տասնամեակներուն, փակուած են 200-է աւելի հայ դպրոցներ, որոնց մէջ՝ գիշերօթիկ մեր մեծագոյն կրթական հաստատութիւնը՝ Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը: «Կարելորը հայ զգալն է», ըստղներ կան կարելոր կազմակերպութեանց եւ միութեանց ղեկավարի դեր ստանձնած մարդոց կողմէ, որոնց համար հայ դպրոց պահելը տնտեսական գործունէութիւն է կարծէք, «պիզնէս»ի տրամաբանութեամբ գործող վայր է: Զուգահեռաբար, որքան պակասած է հայ գիրքի, հայ մամուլի ընթերցանութիւնը մեր մատղաշ սերունդին մօտ յատկապէս... Եւ այսպէս կը նահանջէ մեր լեզուն, կը նահանջեն հայ հոգին եւ հայեցի ինքնութիւնը... Մեղա՛յ, մեղա՛յ Արարատին, պիտի ըսեր մեծ գրող Շահան Շահնուր: Արեւմտահայ տարագիր մեծ բանաստեղծ Վահան Թեքէեան՝ 1942-ին, մարգարէաշունչ ցաւատանջութեամբ կը գրէր. «Լեզուն որով գրեցի՝ երկրի երեսը քիչեր Կը կարդային զայն արդէն ու պակսեցա՛ն անոնք ալ... Հարիւր տարի ետք միայն... լեզուն անուշ գոր խօսեր էին անուշ տղաքներ, գուցէ խօսող չունենայ...

Տակաւին հարիւր տարի չէ անցեր վերոնշեալ թուականէն, սակայն արեւմտահայերէնը զահավեժ ընթացքով տեղի կու տայ եւ արդէն դասուած է՝ անհետանալու վտանգին ենթակայ լեզուներու շարքին, UNESCO-ի իսկ վկայութեամբ: Հանգամանք մը՝ այս, որ մտորելու, հարցադրելու առիթ կու տայ տարբեր ուղղութիւններով...:

Արդարեւ, Հայոց Ցեղասպանութեան եւ Հայրենագրկումի ահռելի ոճրագործութեան հետեւանքը եղաւ ոչ միայն Արեւմտահայաստանի հայագրկումը, մարդկային եւ գոյքային անչափելի կորուստները, այլեւ ու յատկապէս՝ հարազատ մշակոյթի անհետացման սպառնալիքը, որուն հիմնական կորիզն է, անտարակոյս, լեզուն՝ արեւմտահայերէնը, լեզու մը հազարազանձ, գոր յղկեր ու մշակեր

էին մեր մեծ գրողները, բանաստեղծներն ու հրապարակագիրները, երգի, թատրոնի եւ արուեստի գործիչները...: Կը խորհի՞նք երբեւէ որ լեզուի կորուստը հիմնական կորուստ է, որովհետեւ լեզուն մեր ազգային վաւերական ինքնութեան ամենէն էական, առանցքային բաղադրիչն է: Կը հարցադրե՞նք երբեւէ, թէ ի՞նչ կը մնայ սփիւոքացած տարագիր մեր ժողովուրդէն, եթէ անկէ զեղչենք հայերէն լեզուն՝ արեւմտահայերէնը, հայ խօսքն ու գիրը, հայ երգն ու տաղը...: Առանց ազգային էութեան այս բաղադրիչներուն, կը մնայ վստահաբար հայկական անունով կամ ծագումով անդիմագիծ ամբոյս, լաւագոյն պարագային, կը մնան հայասերներ, հայամետներ ու բարեսէրներ, օդին մէջ հայ զգացողներ, ազգային անհետացման սպառնալիքին տակ:

Պատճառնե՞րը այս նահանջին: Կարելի է թուել անշուշտ մեր ժամանակներուն սպառողական հասարակութեան ստեղծած նիւթական արժէքներու գերակայութիւնը, գործնապաշտ եւ օգտապաշտ փիլիսոփայութիւնը եւ համաշխարհայնացման ամենակոյ յորձանքը: Մեր օտարաբանութեան ախտը: Կարելի է թուել մեր կենսունակ, հայօրէն աշխոյժ հայագաղութներուն թուլացումն ու տկարացումը՝ քաղաքական-քաղաքացիական տակնուվրայութիւններու հետեւանքով, ինչպիսիք էին մասնաւորաբար Լիբանանի, Սուրիոյ հայագաղութները եւ ուրիշներ, որոնք հայկականութեան արիւնատար, կենսատու երակներն էին համայն սփիւոքին:

Ամենէն ճակատագրականը սակայն ՀԱՅ ԴՊՐՈՑԻՆ նահանջն է, քանզի հայ դպրոցն է, որ սփիւոքի օտար ասփերուն վրայ կոչուած է սորվեցնելու արեւմտահայերէնը, անով կերտելու Հայ ՄԵՐՈՒՆԴԸ եւ երաշխաւորելու ազգային հաւաքականութեան շարունակականութիւնը: Հայ դպրոցի նահանջով, Հայերէն լեզուի ուղղախօսութեան, ուղղագրութեան եւ ճիշդ շարադրութեան անկումը ահաւոր չափերու հասած է: Հայ դպրոցի վերակենսաւորման ուղղութեամբ, անհրաժեշտ է, կը խորհիմ, կեանքի կոչել ՍՓԻԻՌՔԱՀԱՅ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ, որ ճիշդ ուղիի վրայ կարենայ դնել արեւմտահայերէնի դասաւանդումը, անոր ուսուցման եղա-

նակները, մեթոտաբանությունը, հայերեն դասագիրքերու ճիշդ ընտրությունը, լեզուական նիւթերը շատ աւելի հետաքրքրական, այժմեական եւ գրաւիչ դարձնելու միտումով, ինչպէս նաեւ որպէս ՎԵՐԱՀՄԿՈՂ ՀԵՂԻՆԱԿԱԻՈՐ ՄԱՐՄԻՆ: Ներկայիս չկայ բոլորին կողմէ ընդունուած արեւմտահայերէնի ՄԷԿ ԳՐԵԼԱՁԵԻ, ՄԷԿ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ՄԷԿ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, ՄԷԿ ՈՒՂՂԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ...

Զուգահեռաբար, որքան բաղձալի պիտի ըլլար կեանքի կոչել ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ մը, որ ֆինանսական աջակցութիւն ցոյց տար նիւթական դժուար եւ անելանելի վիճակին մէջ յայտնուած հայ դպրոցներուն: Արեւմտահայերէնի ուսուցման արդիւնաւէտ միջոց կրնայ ըլլալ նաեւ անոր առցանց ուսուցումը, որուն փորձը կայ կը կարծեմ եւ տարածուելու յոյս կը ներշնչէ: Իսկ Մայր հայրենիքը կրնայ վստահաբար բերել իր մեծագոյն ներդրումը ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ պահպանման ու զարգացման, հիմնելով ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ լեզուի ուսուցման կեդրոն, ուր կրնան յաճախել սփիւռքահայութեան նոր սերունդի ներկայացուցիչներ եւ այլ փափաքողներ: Նմանապէս, ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ տարածման կրնայ սատարել ՀՀ Կրթական նախարարութիւնը եւ պատկան մարմինները, եթէ հայ գրականութեան դասապահերուն, կարելոր տեղ յատկացնեն արեւմտահայ գրականութեան՝ դասական եւ արդի նորագոյն ստեղծագործութեանց: Այս կարելոր քայլը որքան պիտի քաջալերէր նոր ստեղծագործողները, նոր թափ ու սլացք պիտի տար արեւմտահայերէնի ուժականացման:

Պիտի ուզէի խօսքիս վերջին հատուածը ներկայացնել դրական արձանագրութեամբ: Արդարեւ, Կիպրոսի մէջ, ներկայիս երեք քաղաքներու մէջ գործող ՆԱՐԵԿ ՀԱՅԿԱԿԱՆ վարժարանները՝ Նիկոսիոյ, Լառնագայի եւ Լիմասոյի մէջ, ամբողջովին կը ֆինանսաւորուին Կիպրոսի կառավարութեան կողմէ, առանց որեւէ կաշկանդումի ենթարկելու հայերէն նիւթերու ընտրութիւնը կամ անոնց դասաւանդումը: Սա կարելի է համարել ԱՌԱՆՁՆԱՇՆՈՐՀՈՒՄ մը կիպրահայ համայնքին համար, ուր ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԸ պաշտօ-

նապէս ճանչցուած է Կիպրոսի կառավարութեան կողմէ որպէս կրօնական համայնքի մը լեզուն, որ պէտք է պահպանուի եւ պաշտպանուի օրէնքով ալ: Սա է գլխաւոր պատճառը գուցէ որ կիպրահայ գաղութը կը մնայ ՀԱՅԱԽՕՍ: Եւ մենք՝ կիպրահայերս, խորապէս երախտապարտ ենք Կիպրոսի կառավարութեան իր այս հայասիրական բացառիկ վերաբերմունքին համար:

Հակառակ մեզի՝ կիպրահայերու ընծայուած այս բացառիկ դիրութեան, լրագրական ասպարէզէս ներս, յաճախ դէմ յանդիման կու գամ տխուր իրականութեան մը: Շատ մը կիպրահայեր ինծի կ'ըսեն. «Պարզ գրէ, դժուար բառեր մի՛ գործածէր, որպէսզի կարենանք հասկնալ...»...Բայց, յարգելիներս, ամէն միտք, ապրում, իր իւրայատուկ բառը, եզրոյթը ունի զայն արտայայտելու համար... Արդեօ՞ք հայոց մեր լեզուն՝ մեր ոսկեղէնիկ Մեծասքանչը, պիտի վերածենք «հաց ու պանիր»ի լեզուի, կամ զայն աղճատենք օտարաբանութիւններով կամ փողոցային լեզուի գռեհկութեամբ...ՍԻՐԵԼ ՀԱՅԵՐԵՆԸ պիտի նշանակէր նաեւ ՃԻՇԴ ԽՕՍԻԼ եւ ՃԻՇԴ ԳՐԵԼ, ընտրելով ՃԻՇԴ բառը...Հարուստ է մեր լեզուն, զարգանալու լայն կարելիութիւններով...ՉԱՂՔԱՍԱՑՆԵՆՔ ու ՉԱՂՃԱՍԵՆՔ զայն...Անիկա՝ իր զոյգ ճիւղերու՝ արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի պահպանունումով եւ զարգացումով, մեր մեծագոյն հարստութիւնն է, առանց որուն նոյնիսկ հայրենիքը պիտի կորսնցնէր իր բուն իմաստն ու արժէքը...ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ:

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆ ՁԱՅՆԱՍՓԻՌԱՅԻՆ ԼՐԱՏՈՒՈՒԹՅՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Անի Զեյթունցեան

Հայաստանի Հանրային Ռատիօ եւ Հ1 Հեռուստատեսութիւն
aniarzni@gmail.com

Երբ արեւմտահայերէնով ձայնասփիւռային լրատուութիւն ստեղծելու առաջարկը դրուեցաւ սեղանին, որպէսզի արեւմտահայերէնով լուրեր սփռուի ուղիղ եթերով ամէնօրեայ դրութեամբ, քննարկումներու ընթացքին Հանրային Ռատիոյի անձնակազմէն ոմանք՝ արտայայտուեցան ըսելով, թէ արեւմտահայերէնը մեռած լեզուներու շարքին է, հետեւաբար չի կարող քայլ պահել քաղաքական լուրերուն հետ: Սա մարտահրաւեր էր, որը ստանձնեցի ամէնօրեայ դրութեամբ լուրեր հաւաքել, հաղորդել եւ սփռել, այսօր ինքնավստահ կերպով կարող եմ ըսել որ այդ մարտահրաւերը ամենայն յաջողութեամբ կատարուած է եւ ունի մնայուն լսարան:

Այստեղ կարելոր է նաեւ լուրերու ընտրութիւնն ու ժամանակագրական շարքը, նոր լուրը պիտի առաջին սփռողը ըլլաս, հետեւաբար արագ սփռելը կարելոր է, միաժամանակ գտնել հաւաստի աղբիւրը, երբեմն նոյնիսկ ստուգել կ'ենթադրէ լուրը թէ ո՞ր աղբիւրէն կը քաղես:

Ինչ կը վերաբերի լուրերուն, պէտք է ընդգծել, որ համայնքային սաղրանքներ նախապատրաստող բոլոր արտայայտութիւնները պէտք չէ սփռել, երկրին ընդհանուր վարչակարգը պէտք չէ վիրաւորել, ինչպէս նաեւ պէտք է յանձնառու ըլլալ ազգային գերագոյն շահերուն եւ ընկերութեան մէջ վայրագութիւն չհրահրել: Այս բոլորին երդուեալն եմ, որպէս անաչառ հաղորդավար կամ մեկնաբան: Այստեղ արեւմտահայերէնի պարագային աւելի զգուշաւոր ըլլալը հարկաւոր է, որովհետեւ սփիւռքի մէջ ունկնդրողը կ'ուզէ հաւաստի աղբիւրէն լսել լուրերը նաեւ չի մոռնալ խօսնակներուն, ձայնի հաղորդավարներուն եւ մոնթաժի պատասխանատուներուն աշխատ-

տանքներուն առանձնայատկութիւնները: Այստեղ պէտք մատնաշել նաեւ հնչիւնային առանձնայատկութիւնները, ապրելով Հայաստանի մէջ, երբ ամէն օր շփման մէջ ես արեւելահայ խօսողներուն հետ, պէտք չէ խախտուի արեւմտահայերէնի հնչիւններդ, քեզ լսողը շատ արագ կ'ընկալէ այդ նուրբ փոփոխութիւնները, որը թերեւս ձեռք բերած ես ժամանակի ընթացքին տեղւոյն ժողովուրդին հետ շփան արդիւնքով:

Ձայնասփիւռի կարեւորութիւնը լրագրութեան մարզին մէջ, շատ կարեւոր է, օրինակ մեքենային մէջ նստած կը լսես կամ խանութին մէջ աշխատած ատեն, նոյնիսկ խոհանոցը կանայք ճաշ պատրաստած պահուն: Ուրեմն այս պարագային արեւմտահայերէնը միայն գիրքերու մէջ չի մնար եւ դուն լեզուն կը բերես քու տունդ քու գտնուած տեղդ:

Եթէ այլ տեսակի լրատուամիջոցներու պարագային աշխատանքը որոշ ժամանակէ ետք կը դադրի, ձայնասփիւռի կայանը նոյնը չէ, անիկա մնայուն կերպով պէտք է տարբեր տեսակի յայտագիրներ, երգեր սփռէ՝ գոհացնելով բոլոր ունկնդիրներուն ճաշակները:

Նաեւ ներկայի արդիականացումի պայմաններուն մէջ ձայնասփիւռ-ընկերային ցանցեր փոխադարձ կապուածութիւն կայ, ինչպէ՛ս յայտագիրներ կամ հաղորդումներ տարբեր ոլորտներէն ներս կը հեռասփռուին նաեւ ընկերային ցանցերու ընդմէջէն, որովհետեւ ներկայիս ոչ բոլոր ունկնդիրները ձայնասփիւռի գործիքներէ կը հետեւին յայտագիրներուն, հետեւաբար կայքէջէն կամ դիմատետրի էջին միջոցով քու ուզած պահուդ կարող ես լսել: Արեւմտահայերէնով լուրերը, հին օրերու պէս մարդիկ այդ լեզուին հարազատ մարդիկ անհամբերութեամբ կը սպասեն ժամը 2-ին լուրերը:

Այսօր ձայնասփիւռը ունի մեծ լսարան, եւ կրնամ ըսել որ ունկնդիրները, թէ՛ Հայաստանաբնակներն են, եւ թէ՛ սփիւռքահայերը:

-Ասպարէզին մէջ՝ ամենամեծ դժուարութիւնը օտար կամ ռուսերէն բառերն են, որոնք շատ կը գործածուին արեւելահայերէն լու-

րերուն մէջ, այդ բոլորը հայացնելը եւ նոր սփռելը բաւական ժամանակատար է, երբ մեր աշխատանքին մէջ ժամանակը իր մեծ դերակատարութիւնը ունի:

-Երկրորդ դժուարութիւնը յապաւումներն են, որոնք արեւմտահայերէնի մէջ բոլորը կը բանանք եւ այնպէս կը կարդանք: Այս եւս ժամանակ խլող հանգամանք է ..օրինակ չենք ըսեր՝ ԿԳՄՍ նախարարութիւն, այլ կը կարդանք Կրթութեան գիտութեան մշակոյթի եւ մարմնակրթութեան նախարարութիւն: Չենք ըսեր ԱԱԾ,այլ կը կարդանք Ազգային անվտանգութեան ծառայութիւն: Չենք ըսեր ՏԻՄ, այլ կ'ըսենք՝ Տեղական ինքնակարավարման մարմին: Եւ այսպէս շարքը երկար է ..ԱԻՆ, ԿԸՀ,ՀԱՊԿ,ԵԱՏՍ,ԵԽԽԿՎ ..եւ այլն:

-Իսկ երրորդ ահա ամենէն շատ գործածուող բառերը , որոնք բոլորն ալ ունին իրենց արեւմտահայերէն համարժեքները.

Ինտենսիվ - սաստիկ

Կոլապս- փակուղի

Ֆորմալ-պաշտօնական

լեզիտիմ-օրինական

կլոպալ-համընդհանուր

կոնսենսուս- փոխ համաձայնութիւն

ռեսուրսներ- հումք, միջոցներ

մոնիթորինկ- դիտարկում

ռիսկեր-վտանգներ

օկուպացիա- շրջափակում

պլաթֆորմ-հարթակ

պիկ- նշագիծ

մոբիլիզացնել-համախմբել

վանդալիզմ- բարբարոսութիւն, պղծում

սուբվենցիոն-աջակցման

պիլոտային- փորձնական

սաբոտաժ-խափանարարական

էներգիա- ուժանիւթ

սուվերեն- գերիշխան
սենատ- ծերակոյտ
եւ այսպէս շարքը երկար է..

Ռատիոյի պարագային մնայուն լսարան ունենալն է առանձնայատկութիւնը, այսօր մարդիկ նոյնիսկ եթէ տան մէջ Ռատիօ չունին, շատեր կ'ըսեն թէ մեքենային մէջ կը սպասեն ժամը 14,00-ը Արեւմտահայերէն լուրեր լսելու: Իսկ սփիւռքէն շատ նամակներ կը ստանամ, որոնք զիս կ'ոգեզինեն այս գործը շարունակելու նորանոր ոգևորութեամբ:

Արեւմտահայերէն լուրերու սփռումը՝ Ռատիոյէն ընդլայնեցաւ ու ցատկեց դէպի Առաջինի լրատուական, նաեւ օրական կը պատրաստեմ մէկ օրուան լուրերը մէյմէկ նախադասութեամբ օրինակ՝ ըսենք Նոյ.7-ի լուրերը 60 երկվայրկեանի մէջ: Այս մէկն ալ կը սփռուի առցանց Առաջինի կայքէջին մէջ: Իսկ լուրերը օրուան կարեւորները կը կարդամ տեսերիզներու յետին ու կը սփռուի հեռուստատեսութեամբ ամէն օր պարբերաբար:

Այս բոլորէն հետեւցնելով՝ անձնական կարծիքս այն է՝ որ.

Մեր ոսկեղնիկ լեզուներու մասին, թէ լաւ հայերէն իմացողը լաւ կ'իմանայ թէ արեւմտահայերէնը թէ արեւելահայերէնը: Մենք ենք այդ հսկայ խրամատը ստեղծողը լեզուի երկու ճիւղերուն միջեւ, պէտք չէ իրարմէ հեռացնել: Երկու լեզուաճիւղերը իրարմէ հեռացնելը լաւ գործ չէ, անձնապէս կողմ եմ մերձեցման:

Բովանդակություն

Անի Ֆիշենկճեան , Կապերու շարահիւսական կիրառութիւնը արեւմտահայերէնի մէջ.....	3
Զեփիւռ Խալիկեան , Յարութ Մարաշլեան, Արեւմտահայերէն խօսքը Հայաստանի մէջ.....	13
Աւետիս Ափռշեան , Արեւելահայերէնէն արեւմտահայերէն փոխադրելու արդի հիմնախնդիրները. քերականութիւն եւ եզրութաբանութիւն.....	29
Վալենտին Խաչատրյան , Գոյականի հոգնակիակազմութեան խնդիրները արեւմտահայերէնում.....	42
Լիլիթ Պետրոսյան , Անժելա Թադևոսյան , Հրապարակախո- սական նորակազմութիւնները Եղիա Տեմիրճիպաշյանի երկերում.....	65
Ժիրայր Չոլաքեան , Արեւմտահայերէնը ապագայ ունի՞ Հայաստանի մէջ.....	74
Պէթթի Քիլերճեան , Արեւմտահայերէն դարձուածային միաւորները Յակոբ Պարոնեանի «Քաղաքավարութեան վնասները» ստեղծագործութեան մէջ.....	87
Սուսաննա Տիոյեան , Զեփիւռ Խալիկեան , «Հակադիր» իմաստ- ներ՝ արեւմտահայերէն – արեւելահայերէն բառապաշարին մէջ.....	96
Յարութ Մարաշլեան , Արեւմտահայերէնի կենսունակութեան պայմանները.....	106
Հաղորդումներ	
Նայիրի Ճիճի , Արեւմտահայերէնի ներկայ վիճակը եւ պահ- պանման պահանջքները Սփիւռքի վարժարաններէն.....	117
Երան Գոյումճեան , Արեւմտահայերէնը 21րդ դարուն՝ իրավիճակը եւ առաջադրանքներ.....	124
Անի Զէյթունցեան , Արեւմտահայերէն ձայնասփիւռային լրատուութիւնը Հայաստանի մէջ.....	129

ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԵՆԸ 21-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ.
ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐ
(Երևան, 2024թ., նոյեմբերի 7)

Ձևավորումը և էջադրումը՝ Մ. Խառատյանի
Կազմը՝ Ս. Արևշատյանի